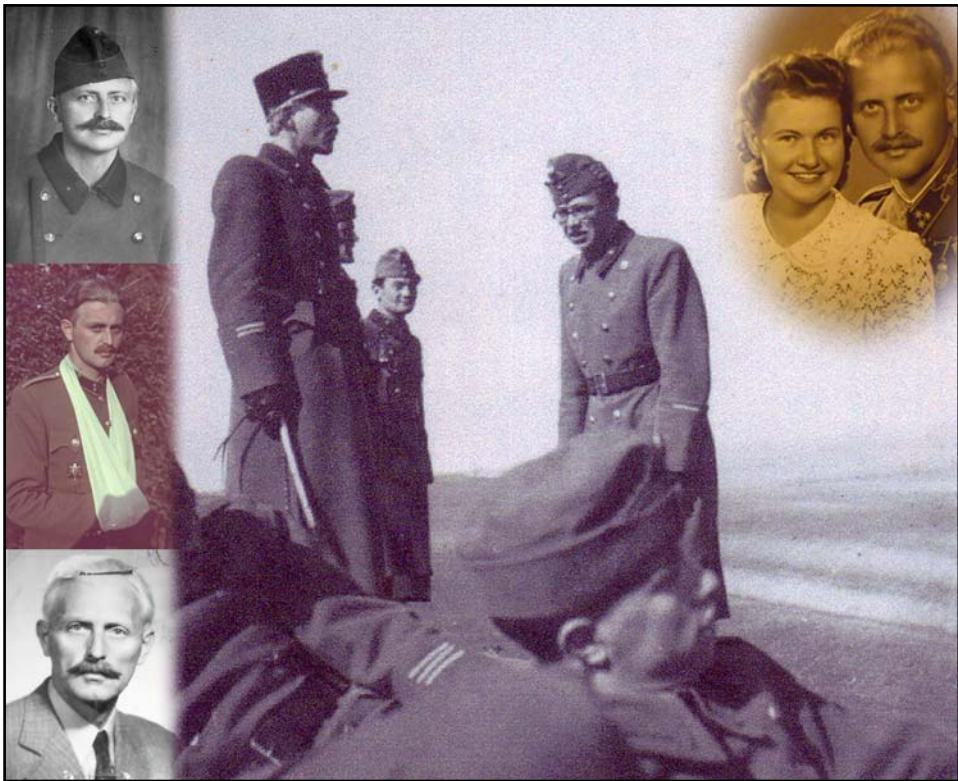

BELVEDERE

MERIDIONALE

TÖRTÉNELEM ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK XXXI. ÉVFOLYAM 3. SZÁM

„Jó, hogy az ember
nem ismeri a jövőjét”

KOÓS OTTÓ ÉLETÉRŐL LAPUNK 5. OLDALÁTÓL OLVASHATUNK

nka

– MMXIX ŐSZ –

BELVEDERE

TÖRTÉNELEM ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK

Főszerkesztő KISS GÁBOR FERENC

Szerkesztőbizottság SZEGFŰ LÁSZLÓ (elnök), JANCSÁK CSABA, KISS GÁBOR FERENC,
MARJANUCZ LÁSZLÓ, NAGY TAMÁS, NÓTÁRI TAMÁS, PÁSZKA IMRE, RÁCZ LAJOS

Tanácsadó testület ANDAHÁZI SZEGHY VIKTOR, BANGÓ JENŐ, CSABA LÁSZLÓ,
GARDA DEZSŐ, GEBEI SÁNDOR, JOHN GOODWIN, PAPP SÁNDOR,
SZAKÁLY SÁNDOR, SZELÉNYI IVÁN, UTASI ÁGNES, VERES VALÉR

Szerkesztők HALMÁGYI MIKLÓS, KOVÁCS ATTILA, MIKLÓS PÉTER,
NAGY GÁBOR DÁNIEL, PLUGOR RÉKA, SZÓTS ZOLTÁN OSZKÁR

Munkatársak DÁVID BENJÁMIN, FLOUTIER JEREMY, GATTI BEÁTA,
GAUSZ ILDIKÓ, LENGYEL ÁDÁM, SÁNTA TAMÁS

Számunk az EIKKA Alapítvány, a Dél-magyarországi Pedagógiai Alapítvány, a Magyar Történelmi Társulat Csongrád Megyei és Szegedi Csoportja, a Nemzeti Kulturális Alap, a Szegedi Tudományegyetem Polgáriáért Alapítvány, az SZTE Bölcsészettudományi Kar, az SZTE Juhász Gyula Pedagógusképző Kar, az SZTE Alkalmazott Társadalomismereti és Kisebbségpolitikai Intézet, az SZTE Történettudományi Intézet, az SZTE JGYPK HÖK és a SZEPA Alapítvány támogatásával készült.

A Belvedere Meridionale online elérhető itt:
www.belvedere.meridionale.hu

A lap tanulmányokat, interjúkat, ismertetéseket és kritikákat közöl a történelem és a társadalomtudományok köréből. A közlésre benyújtott cikk még nem publikált és más folyóiratnál elbírálás alatt nem lévő, eredeti írásmű lehet. A benyújtott és a lap jellegének megfelelő írásokat két, a szerző számára ismeretlen szakmai lektor bírálja el. A két lektor véleményének figyelembevételével a szerkesztőség döntést hoz a megjelentetésről, melyet a szerzővel közöl.

A folyóirat megjelenik évente négy alkalommal: tavasszal, nyáron, ősszel és télen.

A szerkesztőség címe: 6725 Szeged, Hattyas sor 10. Tel.: +36/62-546-252

E-mail: foszerkeszto@belvedere.hu, belvedere@jgypk.szte.hu

Kiadja a Belvedere Meridionale Kft.

Technikai szerkesztő: Veres Ildikó, COMPUTHERIUM Kft.

Címlapkép: Bombakárok az Aradi vértanúk terén (Szeged).

Kép forrása: Fortepan/Adományozó: Fortepan.

ISSN 1419-0222 (print) ISSN 2064-5929 (online, pdf)

TARTALOMJEGYZÉK – CONTENTS

TANULMÁNYOK – STUDIES

BABUCS ZOLTÁN

Egy „háborús bűnös” ludovikás sors a GULAG-on és a kádári Magyarországon

Fate of a „war-criminal” hungarian officer in the GULAG and the Kádár era

DOI 10.14232/belv.2019.3.1 5

SCHVÉD BRIGITTA KINGA

A 17. századi svéd gyarmatosítás egy rövid epizódja. A Svéd Afrika Társaság (Svenska Afrikakompaniet) és a nyugat-afrikai svéd gyarmatosítás (1649–1663)

A brief episode of Swedish colonialism in the 17th century. The Swedish Africa Company (Svenska Afrikakompaniet) and the Swedish colonization in West Africa (1649–1663)

DOI 10.14232/belv.2019.3.2 25

BOGNÁR BULCSU

Szabó Dezső korszerűsége és korszerűtlenségei. Kísérlet az életmű tudásszociológiai elemzésére
The modernity and anachroism of Dezső Szabó. An attempt to interpret his oeuvre from the perspective of sociology of knowledge

DOI 10.14232/belv.2019.3.3 39

DAHER RASHED

A két világháború közti libanoni rendszer természetrajza

The nature of the Lebanese political system in the interwar period

DOI 10.14232/belv.2019.3.4 59

RÁCZ ANDREA – BOGÁCS ERNŐ

Integratív gyermekvédelem a szociális munka ember-, kliensképének és a szülőség értelmezésének jegyében

Integrative child protection in interpretation of social work's image of man, image of client and in parenting

DOI 10.14232/belv.2019.3.5 71

KÖZLEMÉNYEK – PUBLICATIONS

SZANISZLÓ RÉKA BRIGITTA

A diaszpóra fogalma. Interdiszciplináris megközelítés

The Concept of Diaspora. Interdisciplinary Approach

DOI 10.14232/belv.2019.3.6 83

OLÁH ANDRÁS PÁL

Az amerikai légierő Budapest elleni légitámadásai a II. világháború idején

The U.S. Army Air Force air raids against Budapest during the Second World War

DOI 10.14232/belv.2019.3.7 99

TÉKA – REVIEW

DÁVID BENJÁMIN

A Nagy Háború és a mindennapok kultúrája

The Great War and Culture of Everyday

DOI 10.14232/belv.2019.3.8 147

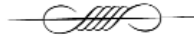
BABUCS ZOLTÁN

babucs.zoltan.hadtortenesz@gmail.com

hadtörténész (Váchartyán), a Magyar Hírlap lapszerkesztője,
a Magyarságkutató Intézet Történeti Kutatóközpont ügyvivő szakértője

Egy „háborús bűnös” ludovikás sors a GULAG-on és a kádári Magyarországon

Fate of a „war-criminal” hungarian officer
in the GULAG and the Kádár era

ABSTRACT

This paper presents a biography of a hungarian officer from the second world war. Ottó Koós was member of the Royal Hungarian Defence Forces ('honvédség'). After the war he was accused with war crimes by the soviets, and he was punished. In 1955 he was released from the soviet captivity. After that he spent nearly a year in a Hungarian prison. In the times of Kádár he lived as second class citizen.

KEYWORDS

Koós Ottó, Gulag, war crime, biography, World War 2

DOI 10.14232/belv.2019.3.1 <https://doi.org/10.14232/belv.2019.3.1>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article: Babucs Zoltán (2019): Egy „háborús bűnös” ludovikás sors a GULAG-on és a kádári Magyarországon. *Belvedere Meridionale* 31. évf. 3. sz. 5–24. pp.

ISSN 1419-0222 (print)

ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

1945 után az egykoron Ludovika Akadémiát végzetek megtúrt állampolgárként élhettek az „új” Magyarországon. Mindezen túl másod- vagy harmadrendű állampolgárnak számítottak azok, akiket szovjet hadifogságban vagy idehaza ítéltek el háborús bűntettekért, melyeket a megszállt ukrán területeken követtek el. Az ítéletek egy része jogos volt, viszont nagyobb hányada gyenge lábakon álló vádak alapján született meg, hogy törvényesítsék azon hadifoglyok rab-szolga módjára történő foglalkoztatását, akik még 1948 után is a Szovjetunióban voltak. Több száz ítélet született szovjet hadbíróóságokon, tábornokok, törzstisztek mellett főtisztekre és alacsonyabb rendfokozatú honvédekre is lesújtott a Szovjetunió „vasökle”. Akik hazatérhettek a szovjet internáló- és büntetőtáborokból,¹ azokat a Belügyminisztérium illetékesei továbbra is megfigyelték. Így tettek Koós Ottó aknavető kezelő honvéddé lefokozott hivatásos gyalogos százados esetében is, aki a rendszerváltozásig érezhette a „bm”-esek „óvó felügyeletét”. Felelős beosztásokban nem dolgozhatott, jutalmat szinte sohasem kapott, útlevelet és jogosítványt csak nagy nehezen szerezhethetett. Mi volt a bűne, hogy a kommunizmus magyarországi fennállásának végéig megfigyelték?

A második világháborúban becsülettel szolgáló – idén 104. életévében elhunyt – vitéz Koós Ottó nyugállományú alezredes életútja hadifogságba eséséig, 1944. október 27-ig, a ludovikás csapattisztek minden sajtóosságát magában hordozta.²

¹ SZABÓ 2005. 385.; BABUCS 2015a.

² Koós Ottó, vitéz nemes békei (Bécs, 1915. december 3., Gál Theodóra - Barcs, 2019. március 5.) hivatásos gyalogos százados (1944. január 1.). Édesapja, idősebb Koós Ottó hivatásos honvédtiszt volt, aki végig küzdötte a Nagy Háborút, s 1930–1935 között a székesfehérvári magyar királyi „Szent István” 3. honvéd gyalogezred parancsnokaként szolgált, majd tábornokként vonult nyugállományba. Mindkét fia (Ottó és Béla) követte az atyai életpályát, a pécsi Zrínyi Miklós Főreáliskolát és a Ludovika Akadémiát elvégezvén kerültek a székesfehérvári 3. honvéd gyalogezred kötelékébe. Az idősebbik fiút, Ottót 1938. augusztus 20-án, öccsét, Bélát 1942. június 18-án avatták hadnaggyá a Ludovikán. Koós Ottó hadnagy a székesfehérvári 3/I. zászlóalj 1. puskásszázadának szakaszparancsnokaként kezdte meg csapatbiztos szolgálatát. A 3/I. puskásszázad parancsnokaként részese volt a felvidéki mozgósításnak és bevonulásnak. 1939. január 10-től részt vett a székesfehérvári II. hadtest siosztagjának kiképzésén, 1939. október 16. és november 4. között elvégezte a várpalotai gyalogsági löskola nehézfegyver tanfolyamát. 1940. január 1-jétől a 3/I. zászlóalj nehézfegyverszáda aknavető szakaszparancsnokaként teljesített szolgálatot, az erdélyi mozgósítás és bevonulás alatt a 3. gyalogezred ezredközvetlen aknavetőszázad parancsnoka volt. 1940. november 30-án a 3/3. puskásszázad parancsnokságával bízták meg. Miután a Magyar Királyság belépett a Szovjetunió elleni hadviselő felek sorába, önként jelentkezett harctéri szolgálatra és 1941. október 28-án a 33/III. zászlóalj 7. puskásszázadának parancsnokaként vonult el a megszállt ukrán területekre. Százada tűzkeresztjének idején, partizánvadászat közben sebesült meg jobb alkarján, 1942. február 15-én az „*orosz hadműveleti területen Studeneckájánál orosz robbanólövedék által*”. Először a csernyigovi 105. egészségügyi oszlopnál kezelték, majd a hátsószámban folytatódott gyógykezelése. 1942. június 31-én bocsátották el a budapesti honvédtiszti kórházból. Egészségügyi szabadságáról bevonulva 1942. október 30-án átvette a 3/I. zászlóalj nehézfegyver (kiképző) századának parancsnokságát. 1943. február 1-jén a 3. gyalogezred ezredközvetlen aknavetőszázadának szakaszparancsnokává nevezték ki, a század parancsnokságát pedig 1943. október 1-jén vette át, mindezek mellett az ezred tartalékos tisztí iskolájának parancsnoka is volt. Időközben Béla öccse is elvégezte a Ludovikát és a 3/I. zászlóalj állományába került, mint a 2. puskásszázad szakaszparancsnoka. 1942. november 4-én vonult el a 3/2. puskásszázad parancsnokaként a doni hadműveleti területre, ahol a visszavonulás idején nyoma veszett. A hazatérő bajtársak visszaemlékezése szerint Koós Béla hadnagy Philadelphly László százados csoportjával jutott ki az Olim patak völgyéből, de a szovjet csapatok fogságába került és 1943. február 1-jén tisztársaival együtt agyonlőtték. Koós Ottó főhadnagy hadműveleti ténykedéseierő 1943. március 1-jén kiérdemelte a Kormányzó Dicső Elismerés látható jelét képező Magyar Koronás Bronzérmet (más néven: Bronz Signum Laudis) hadiszalagon a kardokkal fokozatát, a Tűzkereszt 1. fokozatát egy sebesülési pánttal és a német Winterschlacht Ostmedaille-t, emellett a Felvidéki és az Erdélyi Emlékérmek tulajdonosa is volt. 1944. március 10. és 30. között a várpalotai 12 cm-es nehéz aknavető tanfolyam hallgatója volt. 1944. augusztus 10-én százada élén vonult el a magyar 1. hadsereg Kárpátok előterében levő hadműveleti területére. BABUCS 2015b.; BABUCS 2009. 180–181.; Koós 2009.; KOÓS OTTÓ 55509. számú tisztí okmánygyűjtője.

Mint a székesfehérvári 3./III. zászlóalj frissen kinevezett parancsnoka, Koós Ottó százados 1944. október 27-én esett szovjet hadifogságba az Ungvár melletti Árok községnél.³ Mi játszódott le akkor lelkében? Erre vonatkozóan később így vallott: „*Hirtelen összeomlott bennem minden, ez a világ vége! Pisztolyomat kivettem! Csőre töltöttem! A másodperc századrésze alatt a következők peregtek le előttem: Édesanyám, nagyanyám, aki egy szál ruhában 90 évesen, fedél nélkül pillanatnyilag nővéremnél tartózkodott, mivel székesfehérvári lakásunk a szeptember 19-i bombázáskor teljesen kiégett, öcsém, aki a Donnál elesett, illetve fogságbaeséskor agyonlőtték – jutottak eszembe. Tehát ha életben maradok, az én kötelességem hozzátartozóim támogatása. Aztán egy lány arca is feltűnt, akivel öt hónappal ezelőtt jegyeztük el egymást, s akivel talán még találkozhatok életemben. Jó, hogy az ember nem ismeri a jövőjét. Ha tudtam volna, biztos, hogy a golyót választom, a 12 év alatt sokszor gondoltam rá, az lett volna a jó, sok rossztól megkíméltem volna magam. 50 év távlatából, már másképp gondolkodom.*”⁴

Fogvatartói a hadifogságban lefolytatott kihallgatások alkalmával „nyomozták ki”, hogy 1941 őszétől 1942 februárjának közepéig megszálló alakulat kötelékében vett részt a partizánok elleni harcban Ukrajna földjén, s ez elég volt ahhoz, hogy szovjet hadbíróság koholt vádak alapján – előbb halálra, majd – 25 év kényszermunkára ítélje.⁵

Kihallgatásainak egyikét így örökítette meg visszaemlékezéseiben: „*(...) már nem emlékszem, hány jegyzőkönyvet vettek fel. A tolmács minden alkalommal a tábor német tolmácsa volt, egy volgai német. Természetesen a téma a megszállóknál történt szolgálatom volt. Aláírásakor csak annyit mondott: »Nyugodtan aláírhatja, mert az van benne, amit mondott.« Alá is írtam, mert nem volt értelmű a vitának. Halvány fogalmam sem volt, mit írt le, mondhatott azt, amit akart.*”⁶

Fogsága idején összes közeli hozzátartozóját elveszítette. Édesanyját szovjet katonák lőtték agyon, nővére és annak családja 1945 elején halt meg tragikus körülmények között, egyedül menyasszonya, Tusnády Hajnalka várta haza.⁷

Megjárta a sztálingrádi és a szverdlovszki lágervilágot. 1955. november 20-án szovjet rabtartói átadták a magyar igazságügyi szerveknek.⁸ A jászberényi börtönből 1956. június 8-án szállították fel a budapesti Kozma utcai gyűjtőfogházba, ahonnan 4364 nap fogság után (!), 1956. október 8-án szabadult. Az 1956-os forradalom idején „*ismerve az oroszokat, teljes passzivitásban volt.*”

Megtűrt, negyedrangú állampolgárként élt a „kádári” Magyarországon, s egészen a rendszer-változásig megfigyelés alatt állott.⁹

³ A székesfehérvári 3. honvéd gyalogezred történetét bővebben lásd: BABUCS–SZABÓ 2009. 1–296.

⁴ Koós 1997. 1.

⁵ A szovjet katonai bíróságok a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének 1943. április 19-i rendelete alapján ítélték kötélt általi halálra az általuk háborús bűnösnek nyilvánított hadifogoly tiszteteket és katonákat. A halálos ítéleteket 1947. április 19. és 1950. január 12. között hajtották végre, majd azt követően módosították a halálos ítéleteket 25 évi javító-nevelő táborra, ill. börtönre. VARGA 2006. 19.; Másutt az szerepel, hogy a Szovjetunióban 1947. május 28-án helyezték hatályon kívül a halálbüntetést. KRAUSZ–VARGA 2013. 29., 223.; Mindezek mellett a szovjet büntetőtörvénykönyv 58. §. 1–14. pontjai alapján bárkit ítéltettek halálra vagy 5–25 év közötti büntetőtáborra. RÓZSÁS 2000. 4.

⁶ Koós 1997. 23.

⁷ Koós 2009.; BENE–SZABÓ 2006. 156.

⁸ ÁBTL. V-143319-320.; ÁBTL V-129026/2.; ÁBTL V-129027/7.; ÁBTL V-145386/13.

⁹ Koós 1997. 54–62.

AZ ELLENE FELHOZOTT VÁDAK ÉS A KATONAI TÖRVÉNYSZÉKI TÁRGYALÁS SZÍNJÁTÉKA

Koós Ottó százados fogságba esett katonáival együtt, gyalogmenetben került ki Szamborba, ahol 1944. december 6-án bajtársaival együtt bevagonyozták és az Urálba vitték, ahol Ufalejbe került. 1946. március 15. és 1947. június között volt Kistimben, ahonnan Cseljabinszba szállították át. Több, hazatérő hadifogoly szállítmányból is „kiemelték”, utójára 1949-ben, a 7082. számú voronyezsi táborban.¹⁰ Itt tartóztatták le 1950. október 8-án.¹¹ Fogvatartói semmit sem bíztak a véletlenre, hiszen cellájában sosem tartózkodott egyedül, több alkalommal kapott cellatársakat, akiknek az volt a feladatuk, hogy terhelő információkat szerezzenek tőle. A Brjanszkban 1950. december 30-án lezajlott tárgyaláson a szovjet katonai törvényszéket egy alezredes, egy őrmester és egy rendfokozat nélküli katona alkotta. Koós százados ellen több vádat is felhoztak: szovjet állampolgárok letartóztatása és partizánok elleni harcban való részvétel.

A tárgyalásról Koós Ottó a következőket őrizte meg emlékezetében: *„Először azt az ácsot hallgatták ki, aki ottlétünkör az iskolában deszkapriccseket csinált, hogy ne kelljen embereimnek a földön feküdniük. A fényképem azt hiszem a faluban [akkor – BZ] közszemlére volt kitéve. (...)*

A bíró: – Hány tehenet és egyéb dolgot vittek el a faluból?

A becsületes válasz: A tanú: – Amíg a magyarok a faluban voltak, semmiféle atrocitás nem történt.

A bíró felháborodással vette tudomásul válaszait és elég gorombán kiutasította a teremből. (...)

Az általam letartóztatott három oroszból csak egy volt ott. Ketten később beléptek a miliciába és ezért már a tárgyaláson munkatáborban voltak, büntetésüket töltötték. A megjelent harmadik – ahogy később elítélésem után megtudtam – a falu főtolva volt, és mindig úgy forgatta köpenyét, ahogy a szél fúj. A legnagyobb sérelme az volt, hogy azon az éjszakán, amit körletünkben töltött, hideg volt a szoba (legénységem is ugyanott volt).

A németek által felakasztott két partizán kivégzését is rám akarták terhelni. Azzal, hogy a község gépállomásán a németek voltak elszállásolva és az akasztás ott történt, nekünk meg a község iskolájában volt körletünk, talán bizonyítottnak látták, hogy az akasztást a németek tették. Az egyik partizán nővére igencsak azt állította, hogy a holttestet tőlem kérte ki! (...)

Az utolsó szó jogán csak annyit mondtam:

– Nem érzem magam bűnösnek! A nemzetközi hadviselés szabályai ellen nem vétettem.

Jött az ítélet kihirdetés, amit az alezredes olvasott fel. Persze csak foszlányokat, egy-két szót értettem, csak a végén »dvacetpiaty«-ot értettem meg. A tolmács egy mondatban lefordította: »A haditörvényszék büntetteiért 25 évre ítélte. (...) megkaptam az ítélet magyar fordítását (...) tele helyesírási hibával, 1/4 íven.«¹²

Koós Ottó századost, más bajtársaihoz hasonlóan a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének 1943. április 19-i rendeletének I. paragrafusára alapján ítélték el.¹³ Hasonló ítéletet kapott

¹⁰ Más helyütt: Koós Ottó százados a voronyezsi 82. számú tábor 1. számú táborrészlégénél, mint a 14. szakasz parancsnoka szerepelt egy 1949. július 26-i nyilvántartásban. VARGA 2006. 122.

¹¹ Koós OTTÓ 55509. számú tisztí okmánygyűjtője; ÁBTL V-143319-320.; ÁBTL V-129026/2.; ÁBTL V-129027/7.; ÁBTL V-145386/13.

¹² Koós 1997. 36–37.

¹³ Más helyütt az szerepel, hogy Koós századost nem csak a fentebb említett rendelet, hanem az OSZFSZK (Oroszországi Szovjet Föderatív Szocialista Köztársaság) Btk. 319–320. paragrafusára alapján ítélték el.; ÁBTL V-143319/1.; Az 1943. április 19-i rendelet közel egy évtizedig a szovjetek által legtöbbször hivatkozott jogszabályi alap volt a háborús bűnösök

1947. november 25-én Baumann István vezérőrnagy¹⁴, aki 1941 végén és 1942 elején a győri 46. gyalogezred parancsnokaként Koós százados felettese volt a megszállt területeken.¹⁵

Az ítélet egy később keletkezett, meglehetősen felületes módon lefordított és elütéseket, hibákat tartalmazó változata az alábbiakat tartalmazta: „*A Katonai Törvényszék 1950. dec-30-án birósági tárgyaláson tárgyalta, tolmács jelenlétében, a Szovjetunió Legfelső Tanácsa Elnökségének 1943. ápr. 19-én kelt rendelete I.§-ban foglalt bűncselekmény elkövetésével vádolt – KOÓS Otto – szül. 1915. Bécs, magyar nemzetiségű, magyar állampolgár, egyetemi végzettségű, – ügyét és MEGÁLLAPITOTTA HOGY: KOÓS, mint a 33-ik magyar gyalogsági ezred 7-ik századának parancsnoka 1942 január–februárjában katonákat adott át a büntető századnak a megszállott ellenségesen fellépő személyek és partizánok elleni harc folytatására.*

1942 februárjában KOÓS beosztott katonáival Tapochi faluban letartóztatott 2 szovjet állampolgárt és Csurovicsiba kísérte őket, ahol aztán felakasztották őket.

felelősségre vonásakor, az ítéletek java ezen a rendeleten alapult, mely a következőket tartalmazta: „*Azon büntető intézkedésekről, amelyek a szovjet polgári lakosság és a hadifogoly vöröskatonák elleni gyilkosságokat és kínzásokat elkövető német-fasiszta gazemberekre, a szovjet polgárok közül kikerülő kémekekre, hazaárulókra és segítőikre vonatkoznak.*

Azokban a városokban és falvakban, amelyeket a Vörös Hadsereg a német-fasiszta megszállók uralma alól felszabadított, számtalan olyan szörnyű gaztetet és bestiális, erőszakos cselekedetet tártak fel, amelyeket a békés szovjet lakossággal és a hadifogoly vöröskatonákkal szemben a német, olasz, román, magyar és finn fasiszta söpredékek, Hitler-bérencek, valamint a szovjet polgárok közül kikerülő kémekek és hazaárulók követtek el. A katonai alakulatok és a hitleri hadsereg csendőralakulatainak parancsnokai, a Gestapo vezetői, a polgármesterek, a városok és falvak parancsnokai, a hadifogolytáborok parancsnokai és a fasiszta hatalom más képviselőinek parancsára több tízezer teljesen ártatlan nőt, gyereket, idős embert és hadifogoly vöröskatonát kínoztak meg vagy vadállati kegyetlenséggel, akasztottak fel, löttek agyon, égettek el élve.

A békés szovjet lakossággal és a hadifogoly vöröskatonákkal szembeni véres leszámolásokat elkövető bűnözőkkel és a helyi lakosság köréből származó segítőikkel szemben jelenleg olyan büntető intézkedéseket alkalmaznak, amelyek a végrehajtott gazteteteknek nyilvánvalóan nem felelnek meg. Tekintetbe véve azt, hogy a védtelen szovjet polgárokkal és a hadifogoly vöröskatonákkal szembeni leszámolások, az erőszak és a hazaárulás a leggyalázatosabb, legsúlyosabb bűncselekménynek, a legaljasabb gaztetetnek számítanak, a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának Elnöksége a következő határozatot hozza:

1., Elrendeli, hogy akasztás általi halálbüntetéssel kell sújtani azokat a német, olasz, román, magyar és finn fasiszta gazembereket, akikről bebizonyosodott, hogy a polgári lakossággal és a hadifogoly vöröskatonákkal szemben elkövettek a gyilkosságokat és kínzásokat. Ugyanez vonatkozik a szovjet polgárok közül kikerülő kémekekre és hazaárulókra is.

2., 15–20 évi kényszermunkával büntetendőek azok a helyi lakosság köréből származó segítőik, akikről bebizonyosodott, hogy együttműködtek a gazemberekkel a polgári lakosság és a hadifogoly vöröskatonák elleni leszámolások és erőszakos cselekmények elkövetésében.

3., A békés szovjet lakossággal és a hadifogoly vöröskatonákkal szembeni leszámolásokat és erőszakos cselekményeket elkövető fasiszta gazemberek, valamint a szovjet polgárok köréből származó kémekek, hazaárulók, továbbá a helyi lakosság köréből származó segítőik ügyeinek vizsgálatát katonai-tábori bíróságok végezzék, amelyeket a működő hadsereg hadosztályainál állítsanak fel a következő személyekből: a hadosztály katonai törvényszékének elnöke (a bíróság elnöke), a hadosztály különleges osztályának vezetője és a hadosztályparancsnok politikai helyettese (a bíróság tagjai) a hadosztály ügyészének részvételével.

4., A katonai-tábori bíróságok ítéletét a hadosztályparancsnoknak meg kell erősíteni és azt azonnal hatállyal végre kell hajtani.

5., A katonai-tábori bíróságok ítéleteit – az elítéltek akasztással történő halálos ítéletét – a hadosztályoknál a nyilvánosság előtt kell végrehajtani, az akasztottak testét néhány naoig az akasztófán kell hagyni, hogy mindenki tudja, mi a büntetésük, hogy milyen büntetés ér utol mindenkit, aki a békés polgári lakossággal szemben erőszakos, megtorló cselekményeket követ el Is aki elárulja a hazáját.” Közli: Magyar megszálló csapatok a Szovjetunióban 28. old.

¹⁴ Baumann István (Budapest, 1894. november 15. Sender Anna – Budapest, 1966. december 23.) alezredes, 1942. április 1-jétől ezredes, 1944. november 1-jétől vezérőrnagy. 1941. október havától 1942. május 6-ig a győri 46. gyalogezred parancsnokaként a megszállt ukrán területen hadiszolgálatot látott el. SZAKÁLY 2003. 46.

¹⁵ ÁBTL V-143319.

A közöltek alapján a Katonai Törvényszék bünsnek mondta ki KOÓS Ottot a Szovjetunio Legfelső Tanácsa Elnökségének 1943. ápr.19-én kelt rendelete I. §. alapján a Katonai Törvényszék KOÓS Ottot 25 évi szabadságvesztésre ítélte.

*A büntetés kezdete 1950. okt. 9.*¹⁶

A brjanszki katonai bíróság Koós Ottó századost, mint megszálló és partizánvadász alakulat parancsnokát a fenti koholt vádak alapján eredetileg halálra ítélte, melyet 25 évi javító-nevelő munkatáborban letöltendő szabadságvesztésre módosított. Innen a moszkvai elosztó börtönbe került, ahonnan 1951. április hó végén az egyik sztálingrádi lágerbe szállították, 1954 telén pedig a Szverdlovszk környéki légervilágba (Revda, Kljucs), ahol többnyire osztrákok, németek és románok raboskodtak. 1955 áprilisától a krompiki táborban volt, ahol a lágerlakók többségükben magyarok és románok voltak. Az otthonnal való egyedüli kapcsolatot a vöröskeresztes lapok jelentették, a szovjet légervilágban eltöltött 11 év 25 nap alatt menyasszonyától 240 db, keresztanyjától 180 db, más, távolabbi rokonától 16 db lap érkezett, s az első vöröskeresztes csomagot 1954 tavaszán kapta meg Bécsben élő nagynénjétől.¹⁷ Koós Ottót 1955. november 20-án adták át a magyar igazságügyi szerveknek, s 1956. június 8-ig a jászberényi börtönben raboskodott 260 bajtársával együtt.

AZ UKRAJNAI MAGYAR MEGSZÁLLÓ TEVÉKENYSÉG KEZDETE ÉS A PARTIZÁNHÁBORÚ JELLEMZŐI

A második világháború után a győztes szovjetek hadifoglyaik közül nem csak az SS katonákra vadásztak, hanem azokat is kiemelték, akik a németek és szövetségeseik által megszállt területeken partizánvadász alakulatokban szolgáltak. A jobb megértés végett nem árt megismernünk az 1941–1944 között megszállt területeket jellemző viszonyokkal, a partizánok harcmodorával és a magyar csapatok viselkedésével.

A leharcolt gyorshadtest hazahozatalának ellentételezéseként a magyar hadvezetőségnek 1941. november elején négy, később pedig még kettő gyalogdandárt kellett kiküldenie a megszállt Ukrajnába, mint területbiztosító seregtesteket. Hadvezetőségünk az idő rövidege miatt arra törekedett, hogy a csökkentett harcértékű dandárok úgy kerüljenek kiállításra, hogy szervezésük valamennyi hadtestet egyformán érintsék, de azok ne veszítsenek harcértékükből. A megszálló dandárok (1942. február 17-től könnyűhadosztályok) a Magyar Királyság különböző területeiről származó ezredekéből és zászlóaljkból alakultak meg. Személyi állományuk idősebb sorványú legénységből és gyengén kiképzett, gyér magyar nyelvtudású nemzetiségi katonákból tevődött össze. Mivel nem első vonalbeli harcra, hanem megszállási feladatok ellátására szánták ezen seregtesteket, így hadrendjükből eleinte hiányoztak a tüzérek és a páncélosok. A vasútvonalak túlterheltsége miatt 1941. október elején előbb a 121. és a 124. gyalogdandárok kerültek ki ukrán területekre. Hamarosan a 105. és 108. gyalogdandárok is Ukrajnába kerültek. A 105. a Dnyepertől nyugatra, a 108. gyalogdandár pedig attól keletre rakodott ki. 1941. november közepén német követelésre aztán a 102. gyalogdandár és a 111. gyalogdandár egy részének kiküldéséről is döntés

¹⁶ ÁBTL V-143319/1.

¹⁷ Koós 1997. 40–48.

született, melyek kiszállítására 1941. december közepéig került sor. A megszállt területeken a honvédek egy teljesen más hadviselési formával találkoztak, a lakosság szinte egészét érintő partizánháborúval, amely teljesen más ideológiai síkok mentén mozgott és így különbözött az első vonalbeli szolgálattól. Erre pedig a magyar alakulatok egyáltalán nem voltak felkészítve.

Mint minden hadseregben, eleinte a magyar megszálló csapatoknál is előfordultak erőszakos kilengések, de ezek szórványosak voltak, ugyanis ellenkező esetben a megszállt területekről később visszavonuló honvédeket számos atrocitás érte volna az egyre erősödő partizánmozgalom és a lakosság részéről, ám ez nem történt meg. Amíg a Szolgálati szabályzat a honvédség belső szabályozója volt, az 1939-ben kiadott Harcászati szabályzat a hadrakelt sereg viselkedését is szabályozta, s ez a megszállt területeken is érvényben volt. Ezen szabályzat úgy fogalmazott, hogy a parancsnok *„hivatása a vezetés. Az ő feladata az elhatározás, a parancsadás, a végrehajtás ellenőrzése, a csapat erkölcsi értékének megóvása és emelése, valamint az alárendelt egységek harcképességének fenntartása. Teljes mértékben felelős mindazért, amit a vezetés érdekében tett vagy tenni elmulasztott.”*¹⁸ A hadbíróságok *„a hadrakelt seregnél bűnvádi eljárásra vonatkozó szabályok a gyors megtorlást biztosítják. A gyors eljárás természetesen nem mehet az ügy igazságos elintézésének rovására.”*¹⁹ A tábori rendszet feladatainak leírásakor arra is kitért, hogy *„A polgári lakossággal szemben tett intézkedések szigora a lakosság megbízhatóságához, magatartásához és a hadviselés érdekeihez igazodjék. Nyugodt vagy éppen barátságos érzelmű lakossággal szemben a kíméletlen eljárás éppoly hiba, mint az ellenséges érzelművel szemben az erélytelenség.”*²⁰ A biztosító csapatok operálása kapcsán pedig kijelentette, hogy a *„foglyokat ellenséges magatartás, vagy szökési kísérlet esetén löjjük le.”*²¹

Mivel a magyar hadseregfejlesztés és a hazai hadiipar felfuttatása csak 1938 tavaszától vette kezdetét, a honvédség minőségi és mennyiségi fejlesztése terén majd két évtizedes lemaradást kellett behozni, és 1941-ben a magyar hadiiparnak még az is nagy gondot okozott, hogy a gyors-hadtest veszteségeit pótolja. Az egyre fokozódó partizántevékenység és a német hadvezetés gátlástalansága miatt – szükség esetén a magyar megszálló alakulatokat is bevetették a szovjet reguláris erők feltartóztatására – később igyekeztek ezen hiányosságokat pótolni. A honvédséget eredetileg a szomszédos országokkal szembeni revíziós háborúra és nem a Szovjetunió elleni küzdelemre készítették fel, így a szélsőséges időjárási viszonyok is alaposan próbára tették a honvédeket. A helyi lakossággal és a partizánokkal szemben a honvédek esetenkénti erőszakos fellépése csak részben magyarázható az ún. erőszakspirállal, így cselekedeteik és motivációik megértéséhez ismernünk kell gondolatvilágukat és eszmeiségüket, s nem szabad mai szempontok alapján ténykedésüket megítélnünk.²² Az akkori magyar társadalom döntő többségét, így a hadseregben szolgáló tiszteket és honvédeket a revízió, az antibolsevizmus és az azzal párosuló antiszemitizmus határozta meg, hiszen a nemzeti emlékezetben elevenen élt az 1919-es tanácskommün ország- és nemzetvesztő tevékenysége. Így mindezek tetteikben is megnyilvánultak.²³

¹⁸ *Harcászati szabályzat* 1939. I. rész 8.

¹⁹ *Harcászati szabályzat* 1939. III. rész 96.

²⁰ *Harcászati szabályzat* 1939. III. rész 98.

²¹ *Harcászati szabályzat* 1939. II. rész 43.

²² A magyar csapatok megszálló tevékenységét más megközelítésben lásd: Ungváry 2015. 1–467.; Ungváry 2004. 38–156.

²³ BABUCS 2016c.

A második világháború során operáló szovjet partizánszervezet részben a megszállt terület ellenség általi birtokbavétele előtt épült ki. A szovjet partizánmozgalom a német Wehrmacht által megszállt szovjet területeken alakult ki, s idővel mind szerepe, mind jelentősége megnövekedett. A partizánok állománya az 1941 nyarán és őszén szétvert szovjet alakulatok katonáiból és a polgári lakosság soraiból tevődött össze, akik önkéntes alapon vagy kényszer hatására szolgáltak kijelölt és kiképzett vezetőik alatt. A partizáncsoportok ereje változó volt, de mivel tág mozgástérrel a kisebb csoportok rendelkeztek, így többnyire 70-100 fős egységek működtek. Egyéni fegyverük a puska volt, de járőreik jól felszereltek voltak: géppisztollyal, golyósóróval, gránátvetővel, kézigránáttal és más gyújtó anyagokkal is rendelkeztek. Nagyobb csoportjaik komoly fegyverezéssel bírtak, hiszen a fentebb említett fegyvereken túl voltak géppuskáik, aknavetőik, tüzérségi lövegeik, rendelkeztek távbeszélő berendezéssel, rádióval és járművekkel is. A partizánok többnyire polgári öltözetet hordtak, de gyakran előfordult, hogy a saját vagy az ellenséges hadsereg ruházatát viselték. Ellátásukat helyi beszerzéssel igyekeztek megoldani, fegyver- és lőszer utánpótlásuk rejtett raktáraikból és légi úton, ejtőernyős szállítással történt. Mivel a szovjet hadvezetés többnyire általános utasításokat, irányelveket szabott meg a partizánoknak, így a csoportok parancsnokai dönthettek az általuk végrehajtandó feladatokról. Kedvelt harcmódjuk a rajtaütés volt, melyet kisebb ellenséges alakulatok, szállító oszlopok, parancsnokságok, pihenőhelyek, repülőterek, lőszer- és élelmezési raktárak ellen hajtottak végre. Mindezek mellett a rombolás (vasútvonalak, műtárgyak, távbeszélő vezetékek és központok, közüzemek részleges vagy teljes megsemmisítése), a hírszerzés és a helybéli lakosság moráljának gerjesztése és fenntartása volt, bármi áron. Rajtaütéseiket és akcióikat alapos előkészítés (megfigyelés, felderítés) után hajtották végre, főleg olyan erdős-mocsaras területen, melynek minden zegét-zugát alaposan ismerték, így a tűzrajtaütést követően gyorsan el tudták hagyni a helyszínt.²⁴

A megszállt Ukrajnába kiküldött magyar seregtestek katonái nem kaptak partizánvadász kiképzést sem békehelyőrségeikben, sem ukrán területen. Ezért a honvédek bőrükön tapasztalták meg a partizánok – minden hadviselési szabályt felrúgó – harceljárásait, s így szereztek gyakorlatot a partizáncsoportok hathatós leküzdéséhez. Később halmaji Bor Jenő altábornagy²⁵ összegzése szerint a partizánok elleni harcban az éberség, a személyes bátorság, valamint az állandó tűzkészültség bírt kiemelt fontossággal, s a továbbiakban így jellemezte a partizánellenes harceljárási módokat: „*A felderítés mindennél fontosabb. Ezt odáig kell fejleszteni, hogy lehetőleg a partizánok között is legyenek kémeink. A községek civil lakossága azonban semmiképpen nem nélkülözhető a felderítésben. Ezek beszerzésére sem pénzt, sem fáradságot nem szabad kímélni. Partizáncsoportok csak áttekinthetetlen területeken, erdőkben, mocsaras területen, nagy városokban, nagy vizeken, hegységekben rejtőzködhetnek el, ahova nem jutnak el csapataink, vagy csak ritkán. Ezért e területek kijáratait kell állandóan szemmel tartani. A felderítésnek igen fontos eszköze a rádió-lehallgatás. Különösen áll ez a partizánok ellen. Az ő egyedüli gyors híradásuk útja a rádió. Mindent el kell követni, hogy adóik helyét megállapítsuk és a harcra hivatott csapattal azonnal közöljük.*

²⁴ HM Hadtörténelmi Levéltár, Budapest. Csapatanyagok, csapattestek. II. 1519. 22. doboz. 46/1. zászlóalj számnélküli iratok. („Irányelvek a partizánok leküzdésére.” /105. gy. dd. I. b. 41. XI. 26.)

²⁵ Bor Jenő (Hajdúszoboszló, 1895. szeptember 8. Rácz Ilona – Washington, 1979. november 30.) vezérőrnagy, 1944. november 1-jétől altábornagy. 1943. augusztus 10. és 1944. április 5. között volt a megszállt 12. könnyűhadosztály, majd 1944. április 6. és július 18. között a II. tartalék hadtest parancsnoka volt ukrán területen. SZAKÁLY 2003. 61.

A partizánoknak az ellátás, az élelem- és lőszerutánpótlás, a fegyverzet és emberanyag kiegészítés éppen olyan fontos a harcukhoz, mint a rendes hadseregnél. Az élelmet és az emberanyagot a környékből szerzik, toborozzák, a fegyverzet és lőszer azonban légi úton jut el hozzájuk és pedig éjszaka. Az éjszakai repülés feladata tehát a ledobó helyeket felderíteni, bombázni és a szállító gépeket lelőni.

A leghatásosabb felderítési mód a harccal való felderítés, az állandó hajtóvadászat. (...) a csapatokat állandó mozgással több irányból kell alkalmazni.

Ha csupán arra szorítokozunk, hogy valamilyen területet, vagy utat, vasutat, műtárgyakat megvédjünk az orvtámadások (erőszakos megrohanás és robbantások) ellen, akkor sokkal több erőt kell alkalmaznunk, amnyit, mintha támadólagosan lépünk fel. Naponta más és más irányba bevetett, több kisebb, de jól felszerelt és bátran vezetett és koncentrikusan egymás felé mozgó vadászkülönítmények lehetetlenné tehetik a partizánok nagyobb csoportokban való működését. Egyes kisebb csoportok elszigetelt merényletei ellen pedig főleg a felderítéssel egybekötött rendszertelen és sűrű járőrözés segít. A partizán éjjel dolgozik, így mi is. A nappal a pihenés ideje.

A tűzoltalom és tűzfegyelem minden ténykedésünk alkalmával a partizánok ellen elsődrendűen döntő tényező. Felderítetlen és biztosítatlan területre soha se lépünk tűzoltalom előzetes megszervezése nélkül (csapdák). Megfélemlítésül rendszerint tanácsos áttekinthetetlen területeket – mielőtt azokra vonulunk – tűzzel átfésülni. Különösen áll ez az erdőkre, ahol a partizánfigyelők rendszerint magas fákon települnek. A tűzfegyelem pedig azért fontos, hogy hiába ne pazaroljuk el a lőszert, ha ezzel idegeinket megnyugtadni gondoljuk. Sötétségben, cél nélkül nem szabad a levegőbe durrogatni csupán azért, hogy ezzel a partizánokat elrejmítsük. Ilyen tűz a partizánból nem ijedséget, hanem megvetést vált ki. Emellett pontosan elárulja saját állásainkat. Néha, erre alkalmas helyeken technikai védőeszközöket is használhatunk. Azonban arra vigyázzunk, hogy ezek csak éjjel legyenek aktiválva és se a saját csapatban, se a lakosságban ne tegyenek kárt. (...)

A partizánok ellen harcoló csapatot aknák felszedésében, illetve ártalmatlanná tételében gondosan ki kell képezni, mert – különösen a járőrözésben – feladataik nagyobb része ebből áll. Minden harcosnak, aki utak vagy vasutak mentén járőrbe megy, éles szemmel kell figyelnie a talajra, s az azon észlelt legkisebb rendellenességet, friss nyomokat, földmunkából származó jeleket fel kell ismernie és a területet meg kell jelölnie, mint aknaveszélyes részt. (...) Az ellenséges aknákkal kapcsolatban fel kell készülni a legkülönbözőbb csapdákra és megtévesztésekre.”²⁶

A magyar megszálló sereg- és csapattestek parancsnokságai – legalábbis rendelkezéseikkel – igyekeztek minél jobb együttműködést kialakítani Kelet- és Nyugat-Ukrajna lakosságával, illetve azok vezetőivel, hiszen jól tudták, hogy az állandó partizánveszélyen túl az ellenséges érzelmű lakosság is komoly problémákat okozhatott. A helyi lakosság bárminemű megkárosítása, jószágainak és terményeinek engedély nélküli rekvirálása, a nők elleni erőszak szigorú büntetést vont maga után. Így pl. a 105. gyalogdandár 1941. december 27-i rendelkezésében a következők olvashatók: „A dandár feladata a biztosításon kívül a terület megbékéltetése. Rablás, lányokkal, asszonyokkal szembeni erőszakoskodás nemcsak a feladat megoldásának szellemével ellenkezik, hanem a lakosság jobb érzésű rétegének ellenséges érzületét is kiváltja és a magyar katona jó hírnevét is teljesen tönkre teszi. Aki ez ellen vét, azzal szemben kíméletnek nincs helye.”²⁷

²⁶ BOR JENŐ: A 12. könnyű hadosztály... 2–3.

²⁷ „Egyéni meggazdagodást célzó zsákmányolások megszüntetése” 362/105. gy. dd. I. a. 41. XII. 27.). Hadtörténelmi Levéltár Csapatanyagok, csapattestek. II. 1519. 22. doboz. 46/III. zászlóalj számméltküli iratok.

A háború utáni Magyarországon is szabályosan vadásztak a keleti megszállt területeken ténykedett honvédtisztekre. Példának okáért megemlíthetjük Csendes Imre ezredest, az 55/II. zászlóalj volt parancsnokát²⁸, Dobes Hubert ezredest, a 33. gyalogezred volt parancsnokát²⁹, valamint Kukorelly József századost, a 33. gyalogezred egykori 1. ezredsegédtisztjét³⁰. Mindannyiójukat 1953-ban ítélték el háborús bűntettekért.³¹

MI TÖRTÉNT CSOROBICSIBAN ÉS A JELINÓI ERDŐBEN?

A székesfehérvári „Szent István” 3. honvéd gyalogezred részeiből összeállított 33/III. gyalogzászlóalj a Baumann István ezredes parancsnoksága alatti győri 46. gyalogezred alárendeltségébe került, s 1941. október 27-én indult el a Székesfehérvárról. A 33/III. zászlóalj vasúti szállítás útján került Csernyigovba és a többi megszálló alakulathoz hasonlóan, csak 50%-os személyi feltöltöttséggel bírt, állományába 21 tiszt és 453 honvéd tartozott. A zászlóalj három puskaszázada századonként 120 főből állott, nehézfegyverzetük 9 db 31 M. Solothurn golyószóró és 1 db 36 M. 20 mm-es nehézpuska volt. A géppuskás század három szakaszból állott, szakaszonként 2-2 db 07/31 M. Schwarzlose géppuskával. A 33/7. puskászázad parancsnoka, az akkor 26. esztendejében járó nemes békei Koós Ottó főhadnagy így emlékezett százada állományáról: *„A legénység részben a két évüket leszolgáltakból állt, kik épp leszerelésükre készülődtek. Ők lettek a szükséges létszámra feltöltve a nyár folyamán bevonultatott és két hónapos kiképzésben részesített felvidéki katonákkal.”*³² A 105. gyalogdandárhoz tartozó székesfehérvári zászlóalj 1942. január 17–27. között vett részt az első partizánellenes akciókban Mena–Sznovszkaja–Gorodnya településektől délre. A megszálló szolgálatra tapasztalatszerzés és kötelességtudat végett önként jelentkezett Koós Ottó főhadnagy zászlóalja később a Csernyigovtól 60 km-rel észak-északkeletre lévő Gorodnyára települt, míg kikülönített százada Csorobicsiben nyert elhelyeztetést. Az itt történekről Koós Ottó főhadnagy az alábbiakban emlékezett: *„1942 januárjában századom egy faluban [Csorobicsi – BZ] útbiztosítási és figyelési feladattal volt kihelyezve, a zászlóaljtól kb. 25-30 km-re. Egy este az útelőőrző járőr, a szomszéd falu milíciájával (...) bekísérnek két fiatalembert, akiknek pufajkájuk alatt elfürészelt csövű puska volt, és három orosz személyt, akik a partizánokkal összeköttetést tartanak. Másnap reggel a tényfelderítés alapján a három polgári személyt elengedtem. A két fegyverest a zászlóaljparancsnokságra kellett volna bekísértetnem 25 km-re gyalogmenetben. Nagyon elgondolkodtam, hogy lehetne ezt legjobban megoldani? Legalább egy raj kíséretet kellett volna a két partizán mellé adnom. Ugyanis decemberben a hadosztály huszárszázada elfogott egy német egyenruhába öltözött lovas partizánt. A századparancsnok két huszárral a bázisra útbaindította, azonban két nap múlva sem*

²⁸ Csendes Imre (Pécs, 1894. október 31. – ?) alezredes, 1943. június 18-tól ezredes. 1941. október havától 1942. november haváig a zilahi 55/II. zászlóalj parancsnokaként ténykedett a megszállt ukrán területen. HL AKVI 299/1894.; ÁBTL V-121053.

²⁹ Dobes Hubert (Fehértemplom, 1896. február 12. Szeher Julianna – ?) ezredes. 1943. január 26. és 1944. január 8. között volt a megszálló 33. honvéd gyalogezred parancsnoka. HL AKVI 396/1896.; ÁBTL V-108023.

³⁰ Kukorelly József (Szeged, 1913. április 26. Bánhidya Edith – ?) százados. 1943. január 5. és 1944. február 14. között mint a 33. honvéd gyalogezred 1. ezredsegédtisztje ténykedett a megszállt Ukrajnában. KUKORELLY JÓZSEF 48105. számú tiszti okmánygyűjtője.; ÁBTL V-108024.

³¹ ÁBTL V-121053.; ÁBTL V-108023.; ÁBTL V-108024.

³² BABUCS–SZABÓ 2009. 72.

érkeztek meg. Mikor keresésükre indultak, a két huszárt levetkőztetve, agyonverve, megfagyva találták az úton. Ez a megtörtént eset embereimmel kapcsolatban nagyon foglalkoztatott, tartottam tőle, hogy ugyanígy fognak járni.

Már útba akartam indítani őket, mikor jelentik, hogy egy német járőr érkezett egy őrmester vezetésével a faluba. Érdeklődtem, honnan jöttek? Kisült, hogy arról a területről, ahonnan a két fegyveres való. Azonnal, puskáikkal együtt átadtam őket a németeknek. Azok magukkal vitték szállásukra. Később hallottam, hogy rövid kihallgatás után felakasztották őket, mielőtt a faluból elmentek volna.”³³

Nem sokkal később, 1942. február 6-án a zilahi 55/II. zászlóalj egyik puskásszakaszát felderítő vállalkozása közben egy partizáncsoport lepte meg Gorodnyától 18 km-rel kelet-északkeletre, s erre válaszul megtorló jellegű akcióra került sor. A Tihonovicsi – Ivanovka – Novije Bobrovicsi – Jelino közötti erdőségben rejtőzködő partizáncsoport elleni támadás alkalmával a 33/7. puskásszázadot is bevetették. A február 15-én megindított vállalkozásban a 33/7. puskásszázad megerősített I. szakasza vett részt egy géppuskás rajjal, melynek élraját felderítő osztagparancsnokként Szádvári János próbaszolgálatos zászlós vezette.³⁴ Jelen volt törzsével a századparancsnok, Koós Ottó főhadnagy is. A Gutka-Studeneckajától délnyugatra található erdőben az élraj váratlanul – három oldalról – ellenséges gyalogsági tűzbe került. A vállalkozás részleteire Szádvári János próbaszolgálatos zászlós a következőkben emlékezett: „A tífős élrajjal egy tisztáson levő erdészházhoz értünk, amely üres volt. Az istállóban egy levágott marhafejet találtunk, itt partizánok lehettek. Az erdő irányába folytattuk utunkat, amikor hirtelen tüzet kaptunk. Nem kellett vezényelni, hogy »Feküdj!«, mindenki levágta magát a félméteres hóba, az út mentén. Ezalatt a másik kettő raj és a századparancsnok is felért az erdészházhoz és tanúi lehettek a tűzrajtaütésnek. A rajparancsnok, két ukrán katona és a ruszin legény közben leértek a domb lejtőjére, ahol kezdődött az erdő. Ahogy tüzet kaptunk, azok visszaszaladtak az erdészházhoz. Látták, mikor levágódtam a hóba, a sisak leesett a fejemről. Jelentették Koós főhadnagynak, hogy biztosan megsebesültem. Erre a főhadnagy úr nagyon mérges lett, s azt mondta: »Amíg a zászlós urat élve, vagy halva nem hozzák vissza, innen nem megyünk el!« Egyben parancsot adott a másik két rajnak is, hogy tüzeljenek a golyószóróval.

Mivel a 35 fokos hidegben a golyószóróba belefagyott a zsír, előbb azt szét kellett szedni, hogy alkatrészeit szárazra lehessen dörzsölni. Egyedül az élraj golyószórós csatárja kezdte meg a tüzelést. Ez lett a veszte szegénynek, mert őrá kezdtek tüzelni a partizánok. El is esett ott. A másik célpont én voltam nyakamban a távcsővel, oldalamon a térképtáskával. Egy-két golyó a sisakomon is pattogott, a köpenyemen pedig jónéhány lyuk lett. A partizánok nagyrésze a fák tetején helyezkedett el, onnan tüzeltek. Lövedékeik zöme átment felettünk és lezúdult a völgybe, ahol a géppuskásaink voltak. Hiába ordított nekik a századparancsnok, hogy tüzeljenek, nem mertek tüzelőállásba menni. Erre egy puskával a kezében ő maga szaladt le az erdészház mögül hozzájuk. Eközben egy robbanó golyóval átlőtték a karját. Addig nem engedte magát bekötözni, amíg a géppuskásokat fenékebe nem rugdosta, hogy azonnal menjenek tüzelőállásba. Ez volt a szerencsénk,

³³ Koós 1997. 36.

³⁴ Szádvári János Pál (Jászberény, 1915. január 25. Simon Amália – Jászberény, 2005. július 11.) továbbszolgáló zászlós, 1944. július 1-jétől hivatásos főhadnagy. 1941. október 25-én a 33/III. zászlóalj 7. puskásszázadának szakaszparancsnokaként elvonult a megszállt ukrán területre. 1941. november 1-jétől próbaszolgálatos zászlósként szakaszparancsnok, 1942. február 15-től pedig megbízott századparancsnok volt. 1942. július 6. és augusztus 8. között zászlóaljsegéd-tisztí teendőket látott el. 1942. augusztus 18-án tért haza a megszállt ukrán területekről. SZÁDVÁRI JÁNOS 26973. számú tiszti okmánygyűjtője.

*mert ahogy a hóban el kezdtek vele tüzelni, a géppuska csöve felfelé állt és láttuk, hogy a partizánok csakúgy potyognak le a fákról. Erre mi is bátrabbak lettünk és kiadhattam a parancsot az erdészházhoz való visszavonulásra. Riedl őrzető³⁵ holttestét sajnos nem tudtuk kimenteni, Koós főhadnagyot pedig bekötötték és szánra fektették. A visszavonulás után átvettem a századparancsnokságot.*³⁶

A február 15-i vállalkozás során egy jól felfegyverzett, erős partizáncsoport felderítése történt meg. A 33/III. és az 55/II. zászlóalj délkeleti és nyugati irányból meginduló megerősített szakasz erejű felderítő osztagai súlyos harcokba keveredtek a partizánokkal, amelyben az 55/II. zászlóalj szenvedett érzékeny veszteségeket.

Ezen vállalkozásról a Magyar Megszálló Csoport parancsnokság 1942. február 17-i napi jelentésében is beszámolt: „A felderítő osztagok általában Kruglaja Poljana, Gutka-Studeneckaja területéig jutottak előre. Itt erős partizánbandákkal harcba keveredtek. Veszteség saját részről 16 halott, 9 sebesült, egy géppuska, egy golyószóró. A jól rejtőzött és fákról tüzelő partizánok az elvesztett tűzfegyverek kezelőit kilőtték. A felderítő osztagok tagjai meg akarták menteni a gépeket, ami 6 halott áldozatot követelt. A leválás az ellenségről csak tehermentesítő egységek bevetése után sikerült. Az ellenség vesztesége megszámlálva 139 halott. Fogolyvallomás szerint 110 vörös hadseregbeli alparancsnok vezetése alatt 400 partizán tartózkodik e területen. Orlenko orosz tábornok is itt van. 50-60 géppuskájuk, 10 aknavetőjük van. Némely csoport nehézpuskával is fel van szerelve. Az erdőkben külön elkészített útjaik is vannak, amelyeken géppuskás és síjárőreikkel az erdőbe benyomuló és csipőig erő hóban nagy fáradtsággal előnyomuló osztagokat gyorsan bekerítik és oldalról és hátulról tűz alá veszik. A nehézfegyverek szállítása a magas hó miatt igen nehéz. A terepre letért és tüzelőállásba rendelt tűzfegyverek lassúságuk és nagy céljuk miatt a gyorsan mozgó ellenséges géppuskás és síjárőröknek és a sűrű aljfas erdőben elhelyezkedett lövészeknek kitűnő célpontul szolgálnak. Fentiek alapján a Jelino-i erdő megtisztítására kis létszám miatt a 46. gyalogezred parancsnok Gluchov-i vállalkozásának befejezése után kerül sor.”³⁷

NEGYEDRANGÚ ÁLLAMPOLGÁRKÉNT A RENDSZERVÁLTOZÁSIG

Jászberényben 1955. december 4-én töltötték ki Koós Ottóval az első kérdőívet, s azon (19.) kérdésre, miszerint volt-e büntetve (mikor, mennyi időre, miért, hol, kikkel töltötte büntetését) az alábbi választ adta: „1950.X.9., 25 év javító munkatábor, Szovjetunió elleni tevékenység 43.IV.19-i rendelet alapján. Brianszk-i szovj. haditörvényszék.”³⁸ 1956. március 10-én újabb kérdőívet kellett kitöltenie, ahol a következőket írta a bűncselekmény jellegéről és tényállásáról: „1943-as ukáz alapján. 20 szovjet ember 1 órára való letartóztatása, és 5 fő 24 órára való letartóztatása szd-ja által. Brianszk, 1950.XII.30. 25 év, munka tábor.”³⁹

³⁵ Helyesen: Rieder István őrzető (Budapest, 1918. augusztus 23. Streck Erzsébet – Studeneckaja, 1942. február 15.) az 55/II. zászlóalj katonájaként 1942. február 15-én esett el szívlövés következtében Studeneckaja mellett. Később bajtársai Szovszkban temették el. Post mortem kapta meg a Magyar Kis Ezüst Vitézségi Érmét. MARUZS 2009.; BÚS-SZABÓ 1999. 661.

³⁶ SZÁDVÁRI 1996.

³⁷ 1084/Megsz. Csop. pság. I. a. 42. II. 17. HM Hadtörténelmi Levéltár VKF Eln. 1. a. oszt. számnélküli iratok. NHJ 1942. 02. 17. 1267. old.

³⁸ ÁBTL/A 1431 (908).

³⁹ ÁBTL/A 1431 (908).

Koós Ottó ügyében 1956. május 14-én keltezett az alábbi, Jászberényben felvett jegyzőkönyv, melyben szabadlábba helyezését követően rendőri felügyelet alá helyezését javasolták: „*A Szovjetunió büntetésvégrehajtási szervétől korábban átvett és a jászberényi körzeti börtönben elhelyezett elítéltek közül a következő személyek ügyét vizsgálja felül, akiknek szabadlábba helyezését javasoljuk:*

Koós Ottó /: Bécs, 1915. Gál Dóra :/ nőtlen, apja horthysta tábornok volt, magyar állampolgár, volt hivatásos katonatiszt, százados. 1941–42-ben a 33. gyalogezred állományában, mint századparancsnok szovjet hadművelleti területen, Csernyigov körzetében teljesített katonai szolgálatot. 1944. őszén esett szovjet fogságba. partizánok elleni tevékenysége miatt a brianszki szovjet katonai bíróság 1950. december 30.-án 25 évi javító munkatáborra ítélte. Elmondása szerint egy esetben vett részt partizánharcokban és akkor megsebesült és kórházba került, egy esetben egységének parancsot adott 20 ember leigazolására, egy esetben pedig több szovjet állampolgárt letartóztatására adott parancsot fegyverrejtegetés gyanúja miatt. A vád alaptalannak bizonyult, s a letartóztatottakat szabadlábba helyezték. (...)

Szabadlábba helyezésük után a következő személyeket javasoljuk rendőri felügyelet alá helyezni: (...) Koós Ottó⁴⁰

Koós Ottót 1956. június 8-án szállították fel a budapesti gyűjtőfogházba, ahonnan 1956. október 8-án szabadult.⁴¹ 1956. november 17-én, Bodajkon vette feleségül menyasszonyát. Ludovikás bajtársaihoz hasonlóan megtűrt, negyedrangú állampolgárként élt az 1989 előtti Magyarországon. Első munkahelyéről, a balinkai szénbányák kisgyóni üzeméből már 1957. április 1-jén elbocsájtották.⁴² Dolgozott a Várpalotai Mélyfúró Vállalatnál, a budapesti Temaforgnál. Később raktáros, majd anyaggazdálkodói munkakörben tevékenykedett, s a nyugdíjhatáron túl még öt évet dolgozott, azonban munkaidejét csak 1956-ig számították be, így 24 év szolgálati idővel, 1981 májusában ment nyugdíjba.⁴³

A Belügyminisztérium III/III-1. alosztályának 1965. március 23-án keltezett levelében a „*Figyelő dosszié fenntartása indokolt*” megjegyzés olvasható, amelynek egy példányát

⁴⁰ ÁBTL V-143320/1-a.

⁴¹ RÓZSÁS 2000. 195.; RADA 2001. 831.

⁴² A Belügyminisztérium II/II. osztály Szigorúan titkos! jelzésű, Budapesten keletkezett, 1958. július 2-i datálású levele a következőket tartalmazta: „*A BM. II/II. osztály 1957. július hóban nyilvántartásba vétel cléjából eredeti ítéleteket kapott a Legfőbb Ügyészségtől.*

Az ítéletek olyan személyekre vonatkoznak, akiket a Szovjet Szocialista Köztársaság Katonai Törvényszéke ítélte el 1946–48-as években. Az elítélt személyeket 1954-ben [sic! – BZ] átadták a magyar hatóságnak, akiket nyilvántartásba vételük után szabadon bocsájtottak.

Az eredeti orosznyelvű ítéleteket magyarra fordítottuk és annak alapján ezeket a személyeket a II/II. osztályon nyilvántartásba vettük, illetve új anyagukat csatoltuk előző kérdőívükhöz, vagy más régebbi nyilvántartási anyagukhoz.

Az ítéletek feldolgozásával kapcsolatban tájékoztatást küldünk: Koós Ottó ht.szds. Munkahelye: Kisgyon Balinka szénbányatelep lakórsra vonatkozóan, hogy nevezett személy ítélete, illetve ítélet másolata a V 143319 számú dossziéban van lerakva. Nevezett személy a Szovjet Unióban 1942-ben mint századparancsnoka katonákat adott át a büntető-századnak, partizánok elleni harc folytatására, ezért 25 évre volt elítélve.

Tájékoztatást azért küldjük, hogy nevezett személyre felhívjuk az illetékes operatív szervek figyelmét, hogy operatív, illetve elhárítás céljából megtudják tenni a szükséges intézkedéseket.

Megjegyzés: született: Bécs 1915 XII. 3. anyja: Gaál Theodora segéd munkás Lakik XII Roth György u 38. II/5. osztály is foglalkozik az ügygel. Területi kirendeltség értesítve.” ÁBTL V-143319/1.; A Belügyminisztérium II/II. osztály 1958. szeptember 1-jén ismételen közölte, hogy megküldték Koós Ottó „Sz.U.-ban elítélt személyre vonatkozó feljegyzésünket felhasználás céljából. Ezen feljegyzésünkben közöltük, hogy nevezett személy szerepel a V-143319 sz. dossziékban.” ÁBTL V-143319/1.

⁴³ Koós 1991. 12–12/1.; Koós 2009.

a III/II. osztály is megkapta. Ezen a napon a Pest Megyei III-1. alosztály megnyitotta figyelő aktáját, melyben az alábbi terhelő adatok szerepeltek: „1938-tól hivatásos gyalogos katonatiszt volt 1945-ig. Utolsó rendfokozata: szds. Szovjet állampolgárokkal és katonáival [sic!] kegyetlenkedett. Ezért 1950.XII.30-án a Sz.Sz.K.Sz. Katonai Törvényszéke 25 évre ítélte. 1956.X.8-án a SzU-ból átvett hadifogoly. [sic! – BZ]”⁴⁴

Figyelő dossziéját 2-3 évente elővették – akár személyét érintő kérdések kapcsán (útlevélkérelem, jogosítvány), vagy olyan esetekben is, amikor azt vizsgálták, volt-e köze más, ludovikás bajtársra ügyéhez) –, erről tanúskodnak a rábélyegzett dátumok is: 1968. november 23., 1969. november 13., 1972. január 25. és október 17., 1974. július 10. és július 15., 1977. július 18. és november 28. és 1984. január 2.⁴⁵

Visszaemlékezésében a következőket írta megfigyeléséről: „(...) jelezték, hogy a gyárban járt a rendőrség. Érdeklődtek utánam, itt dolgozom-e, stb.? 1972-t írtunk. Valószínűleg az, aki megfigyelőm volt, azelőtt megjelent a lakásunkon is, de akkor sem feleségem, sem én nem voltunk otthon, csak az anyósom. Előzőleg a tanácsstag szomszédnál érdeklődött utánam, amit persze már másnap megtudtam. A sashalmi üzemben is elég gyakran megjelent. Valójában megfigyelés alatt tartottak (...)

A 80-as évek közepén Szilasligeten gyilkosság történt. A nyomozók minden házban érdeklődtek. Így került az egyik nyomozó egy vasárnap délelőtt hozzánk. Amikor az érdeklődést befejezi, elkéri személyazonossági igazolványomat. A nevemet olvasva, többször megismétli:

– »Koós, Koós?? Mondja, nem volt maga politikai?«

Válaszom:

– »Ha maguk annak tartanak, akkor igen!«

Ő pedig elmondja, hogy öt éve van a gyilkossági csoportnál, azelőtt a politikaiaknál volt.

– »Tudja-e, ki figyelte magát? (...) én voltam magára állítva, vigyázzon!«

Én csak annyit mondtam:

– »Sejtettem.«⁴⁶

Feleségével 1970-ben jegyzett elő egy Trabant személygépkocsira, amelyet öt évvel később vehett át. Politikai okok miatt jogosítványát is nehezen tudta megszerezni 1974-ben. 1977 tavaszán útlevélkérelmet nyújtott be és csak rendőrségi kihallgatást követően kaphatta meg a kért okmányt. A rendőr százados azzal búcsúzott el, hogy még találkoznak. A később történekről Koós Ottó így számolt be: „Hazajövetelünk után kb. három héttel, munkahelyemen telefonon hív egy rendőr hadnagy. Szeretne velem munka után találkozni. Mindjárt közöltem vele, hogy fél hét után otthon vagyok Szilasligeten. Szívesen látom. Persze elkezd makogni, hogy az nagyon késő, akkorra neki már lejár a munkaideje. Végül megállapodtunk egy munkahelyemhez közeli presszóban.

– »Hát hogy fog engem megismerni?«

Külsőről megadtam a leírást. Öt perccel előbb mentem, nehogy véletlenül ő rendelje a feketét és az üdítőt. Amint kihozták, fizettem. Rövidesen megjön, bemutatkozik. Leül velem szemben és elkezd beszélni. Erre közbeszóllok, hogy:

– »Mi még nem találkoztunk, legyen szíves magát igazolni, mert nem szeretnék egy azzent provokátor karmaiba kerülni.«

⁴⁴ ÁBTL V-129026/2.

⁴⁵ ÁBTL V-145386/10.

⁴⁶ Koós 1997. 58–59.

Utána kifejtettem:

– »*Én a rendőrség részére semmiféle tájékoztatást adni nem tudok, mert én nem szociálpolitikai tanulmányúton, hanem rokonlátogatáson voltam.*«⁴⁷

Igazságérzete nem hagyta nyugodni, ezért kérelmezte ítéletének semmissé tételét. A magyar Igazságügyi Minisztérium Katonai Főosztálya (Klgs. 113/1978. számon) 1978. október 26-án értesítette arról, hogy „(...) *kérelmét az illetékes szovjet szervek megvizsgálták, de a határozat megváltoztatására alapot nem találtak* (...)»⁴⁸

1989. június 28-án szüntették be megfigyelését, akkor vezették rá a dossziéjára, hogy „*nyt. [nyilvántartása – BZ] nem indokolt* (...)»⁴⁹ Századosi rendfokozatát 1991. március 15-én kapta vissza, egyúttal őrnaggyá, később alezredessé léptették elő. A bajtársi élet egyik meghatározó szereplője volt, hiszen ludovikás bajtársaival, 3. gyalogezredbeli tisztársaival és katonáival tartotta a kapcsolatot, s a Vitézi Rend főszéktartója volt. Áldozatos munkájának köszönhető, hogy az 1990-es években egykori ezredbeli bajtársai visszaemlékezéseit egybegyűjtve, a Hadtörténelmi Levéltár számára átadta a székesfehérvári magyar királyi „Szent István” 3. honvéd gyalogezred történetét, szem előtt tartván ezredük jelmondatát: „*Szent Istvánnal együtt mindig álljuk a vártát.*”⁵⁰ Felesége haláláig 60 esztendő telt boldog házasságban, emléküket egy gyermekük és egy unokájuk őrzi tovább.

2013-tól került – és azóta is nagy vitákat kavart – a magyar történettudomány érdeklődési körébe a második világháborús magyar megszálló alakulatok ukrainai tevékenységének vizsgálata, így e tárgyban két, ugyanazon címet viselő kötet⁵¹ is megjelent, melyek sajnos azon látszatot igyekeznek kelteni, mintha a magyar honvédek többsége aktív részese lett volna az ukrainai népiirtásnak és holokausztnak, dacára annak, hogy megszálló és rendfenntartó tevékenységüket a vonatkozó rendelkezések mellett a Harcászati Szabályzat is szigorúan körülírta.⁵² 2016 februárjában vitéz nemes békei Koós Ottó magyar királyi gyalogos százados e két kötet szerzőinek is üzent, amikor jelen sorok írójának a következőket mondotta: „*Könnyű utólag az íróasztal mellől, a meleg szobában ítélni, hiszen aki nem volt ott, nem is tudja, miféle háború volt ez! Nem tudtuk, odakint mi vár ránk, hiszen itthon erre nem készítették fel minket. A kegyetlen hideg és a nagy távolságok mellett teljesen magunkra voltunk utalva, nem tudtuk, az ottaniak közül ki a barát, ki az ellenség. És amikor megtörtént, hogy a melletted lévő bajtársadat, földidet lötték le, akkor nem azt nézted, hogy az előtted szaladó asszony-e vagy gyerek, hanem csak azt, hogy gyanúsán viselkedik, nem áll meg a felszólításodra, ezért a fegyveredet kell, hogy használd. Vagy ő, vagy én – így voltunk ezzel.*»⁵³

⁴⁷ Koós 1997. 60–61.

⁴⁸ RÓZSÁS 2000. 195.; Már 1974. augusztus 16-án a Magyar Vöröskereszt arról értesítette, hogy a Szovjet Legfelsőbb Ügyészség szerint „(...) *a brjanszki járásban aktívan részt vett a letartóztatásokban szovjet állampolgárokkal szemben, valamint a partizánok elleni harcban.*” RÓZSÁS 2000. 195.

⁴⁹ ABTL V-145.386/10

⁵⁰ KOÓS OTTÓ 55509. számú tiszti okmánygyűjtője; KOÓS 1991. 12–12/2.; KOÓS 2009.

⁵¹ Magyar megszálló csapatok a Szovjetunióban, ill. UNGVÁRY 2015.

⁵² A tanulmány szerzője Ungváry Krisztián széles körű kutatásokon nyugvó, árnyaltabb munkáját recenziálta, mely nyomtatott és elektronikus formátumban több helyütt is megjelent. A teljesség igénye nélkül: BABUCS 2016a.; BABUCS 2016b.

⁵³ KOÓS 2016.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Levéltári források

ÁBTL Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára.

BOR JENŐ: A 12. könnyű hadosztály és a II. tartalék hadtest története. HM Hadtörténelmi Levéltár Personalia. 147. doboz.

„Egyéni meggazdagodást célzó zsákmányolások megszüntetése” 362/105. gy. dd. I. a. 41. XII. 27. HM Hadtörténelmi Levéltár Csapatanyagok, csapattestek. II. 1519. 22. doboz. 46/III. zászlóalj számnélküli iratok.

HM Hadtörténelmi Levéltár AKVI 299/1894. (Csendes Imre). HM Hadtörténelmi Levéltár AKVI 396/1896. (Dobes Hubert).

„Irányelvek a partizánok leküzdésére.” /105. gy. dd. I. b. 41. XI. 26. HM Hadtörténelmi Levéltár. Csapatanyagok, csapattestek. II. 1519. 22. doboz. 46/I. zászlóalj számnélküli iratok.

KOÓS OTTÓ (1991): Adatok a m. kir. „Szent István” 3. honvéd gyalogezred történetének megírásához. Hadtörténelmi Levéltár Tanulmányok és visszaemlékezések gyűjteménye 3659. Gödöllő.

KOÓS OTTÓ 55509. számú tiszti okmánygyűjtője. HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Központi Irattár.

KUKORELLY JÓZSEF 48105. számú tiszti okmánygyűjtője. HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Központi Irattár.

SZÁDVÁRI JÁNOS 26973. számú tiszti okmánygyűjtője. HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Központi Irattár.

Szakirodalom

BABUCS ZOLTÁN (2009): „... a hazáért mindhalálig!” Egy katonacsalád története a XX. századból. In Ravasz István (szerk.): *Hadi múltunk kincsesháza. Avagy: eleink emlékei a HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeumban*. Budapest, Petit Real.

BABUCS ZOLTÁN (2015a): Hadifogolysorsok a második világháború végén és utána. *Magyar Hírlap* (polgári közéleti napilap), 2015. május 8-i szám.

BABUCS ZOLTÁN (2015b): Egy évszázad a szentistváni vártán. *Magyar Hírlap* 2015. december 2. szám.

BABUCS ZOLTÁN (2016a): Magyar megszállók ukrán földön. *Magyar Idők* 2016. április 26. szám.

BABUCS ZOLTÁN (2016b): Darázs-fészek. *Magyar Demokrata* 2016. május 4. szám.

BABUCS ZOLTÁN (2016c): Tél, hó halál. Egy másfajta háború kezdete: magyar megszálló, rendfenntartó csapatok ukrán földön. *Magyar Hírlap* 2016. november 25. szám.

- BABUCS ZOLTÁN – SZABÓ PÉTER (2009): „Szent Istvánnal álljuk mindig a vártát”. *A székesfehérvári magyar királyi „Szent István” 3. honvéd gyalogezred a második világháborúban*. Budapest–Nagykovácsi, Püedlo Kiadó.
- BENE JÁNOS – SZABÓ PÉTER (2006): *A magyar királyi honvéd huszár tisztikar 1938–1945*. Második, bővített kiadás. Budapest, Heraldika Kiadó.
- BÚS JÁNOS – SZABÓ PÉTER (1999): *Béke poraikra... dokumentum emlékkönyv a II. világháborúban a keleti hadműveletek során elesett magyar katonákról és munkaszolgálatosokról*. Budapest, VARIETAS '93 Kft.
- Harcászati Szabályzat*. (1939). I–III. rész. Budapest, A M. Kir. Honvédelmi Minisztérium kiadványa, 1939.
- KOÓS OTTÓ (1997): *Fogságban töltött 4364 napom és a negyedrangú állampolgárságom emlékei*. Feljegyzések. Kézirat. Gödöllő, 1997. Másolata a szerző archívumában.
- KOÓS OTTÓ (2009) interjú. Magnetofonszalagra vett beszélgetés vitéz nemes békei Koós Ottó m. kir. századossal. Gödöllő, 2009. március 25. Felvétel a szerző archívumában.
- KOÓS OTTÓ (2016) interjú. Feljegyzett beszélgetés vitéz nemes békei Koós Ottó m. kir. századossal. Gödöllő, 2016. február 21. A feljegyzés a szerző archívumában.
- KRAUSZ TAMÁS – VARGA ÉVA MÁRIA (szerk.) (2013): *A magyar megszálló csapatok a Szovjetunióban. Levéltári dokumentumok 1941–1947*. Budapest, L'Harmattan.
- MARUZS ROLAND (2009): *Vitéz és önfeláldozó magatartásért. Hősi halált halt és posztumusz kitüntetett katonáink adattára 1939–1945*. Budapest – Nagykovácsi, Püedlo Kiadó.
- RADA TIBOR (szerk.) (2001): *A Magyar Királyi Honvéd Ludovika Akadémia és a testvérintézetek összefoglalt története*. II. kötet. Calgary – Budapest, Gálos Nyomdász Kft.
- SZAKÁLY SÁNDOR (2003): *A magyar katonai felső vezetés 1938–1945*. Budapest, Ister.
- SZABÓ PÉTER (2005): Hadifogság a II. világháború alatt és után. In Ravasz István (szerk.): *és ismét hadiidők... 1939–1945*. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum.
- SZÁDVÁRI JÁNOS (1996) interjú. Magnetofonszalagra vett beszélgetés Szádvári János m. kir. főhadnaggyal Jászberény, 1996. január 17., 24., 31., március 6. és április 25. A felvétel a szerző archívumában.
- RÓZSÁS JÁNOS (szerk.) (2000): *Gulag Lexikon*. Budapest, Püski Kiadó Kft. 2000.
- UNGVÁRY KRISZTIÁN (2004): *A magyar honvédség a második világháborúban*. Budapest, Osiris Kiadó.
- UNGVÁRY KRISZTIÁN (2015): *Magyar megszálló csapatok a Szovjetunióban, 1941–1944. Esemény-elbeszélés-utóélet*. Budapest, Osiris Kiadó.
- VARGA ÉVA MÁRIA (szerk.) (2006): *Magyar hadifoglyok a Szovjetunióban. Dokumentumok (1941–1953)*. Moszkva–Budapest, ROSSZPEN–MTTK.

MELLÉKLETEK

FOTÓ 1 *A sebesült Koós Ottó főhadnagy 1942 nyarán (Forrás: Koós Ottó gyűjteményéből)*

FOTÓ 2 *Koós Ottó főhadnagy (fekete tiszti csákóban) és Szádvári János hadnagy (szemüvegben) 1943 őszén (Forrás: Rózsafi János gyűjteményéből)*

FOTÓ 3 *Koós Ottó százados és Tusnády Hajnalka eljegyzési képe 1944 tavaszáról (Forrás: Koós Ottó gyűjteményéből)*

FOTÓ 4 *Koós Ottó százados fényképe, melyet 1950-ben tettek közzemlére Csorobicsiban (Forrás: Koós Ottó gyűjteményéből)*

FOTÓ 5 *Koós Ottó 1955-ben készült portréja* (Forrás: Koós Ottó gyűjteményéből)

FOTÓ 6 „*A szabadulás 1. napján. 1956.10.09. Szem.ig.kép.*” (Forrás: Koós Ottó gyűjteményéből)

SCHVÉD BRIGITTA KINGA

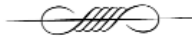
schvedbrigitta@gmail.com

PhD-hallgató (PTE BTK Interdiszciplináris Doktori Iskola,
Középkori és Koraújkori Doktori Program)

A 17. századi svéd gyarmatosítás egy rövid epizódja

**A Svéd Afrika Társaság (Svenska Afrikakompaniet)
és a nyugat-afrikai svéd gyarmatosítás (1649–1663)**

A brief episode of Swedish colonialism in the 17th century
The Swedish Africa Company (Svenska Afrikakompaniet)
and the Swedish colonization in West Africa (1649–1663)

ABSTRACT

The possibility of Swedish colonialism emerged for the first time during the reign of Gustav II Adolph of Sweden (1611–1632), when he issued a decree on the policy of Swedish colonization outside Europe in 1625. The Kingdom of Sweden was one of the most spectacularly expanding states in Europe in the 17th century, and the unmatched success of Swedish dynasticism was primarily due to their expansive foreign policy. The establishment of the Swedish colonization of the era – the founding of New Sweden in North America and the Swedish Gold Coast in West Africa – composed important foreground to the Swedish expansion. It is essential to explore the Dutch cultural transfer and intermediation in order to analyze the phenomenon of Swedish colonization, as the political and economic relations with The Hague (*Staten-Generaal*) and the activity of Dutch agents, diplomats, artists, architects, traders and entrepreneurs produced important background for the Kingdom of Sweden’s ambitions in the 17th century. The present study summarizes the Swedish colonization in North America and examines the activities of the Swedish Africa Company (*Svenska Afrikakompaniet*) from 1648–1649 to 1663, from the point of view of the Swedish–Dutch cultural transfers of the era, due to the Dutch affiliates involved in the operation of the company.

KEYWORDS

Sweden, Swedish colonialism, Swedish Africa Company, cultural transfers

DOI 10.14232/belv.2019.3.2 <https://doi.org/10.14232/belv.2019.3.2>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article: Schvéd Brigitta Kinga: (2019): A 17. századi svéd gyarmatosítás egy rövid epizódja: a Svéd Afrika Társaság (Svenska Afrikakompaniet) és a nyugat-afrikai svéd gyarmatosítás (1649–1663). *Belvedere Meridionale* 31. évf. 3. sz. 25–38. pp.

ISSN 1419-0222 (print) ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

BEVEZETÉS

II. Gusztáv Adolf svéd király (1611–1632) uralkodásának idején merült fel először a svéd gyarmatosítás lehetősége, aki 1625-ben adta ki az Európán kívüli területek kolonizációs politikájával foglalkozó rendeletét. A 17. század első évtizedeiben a Svéd Királyság az európai expanziós törekvések mellett észak-amerikai, később pedig nyugat-afrikai gyarmatosítással kívánta növelni befolyását – együttműködve, illetve versenyezve a francia, dán, holland és angol kereskedőkkel. 1626-ban kezdte meg működését a Svéd Nyugat-Indiai Társaság, melynek fő célkitűzése észak-amerikai kereskedelmi lerakatok alapítása volt. Ebben a folyamatban fontos állomás volt 1638-ban egy állandó gyarmat, Új-Svédország megalapítása. A Svéd Afrika Társaság az előzővel ellentétben kisebb jelentőségű kereskedelmi társaság volt, amelynek működési területe a nyugat-afrikai Guineai-öböl északi partjainál létesített Svéd Aranypart volt a 17. század közepén. A társaság helyi, illetve svéd szempontból kevesebb politikai és gazdasági jelentőséggel bírt, azonban rövid ideig igen jövedelmező vállalkozás volt. Jelen tanulmány tárgya az észak-amerikai svéd gyarmatosítás összefoglalása mellett a Svéd Afrika Társaság tevékenységének vizsgálata, mely fontos jelenségekre világít rá a korszak svéd–holland kulturális transfereinek¹ szempontjából a vállalkozás működtetésében résztvevő holland közvetítők szerepe miatt.

ELŐZMÉNY – A SVÉD NYUGAT-INDIAI TÁRSASÁG, AZ ÚJ-SVÉDORSZÁG TÁRSASÁG ÉS AZ ÉSZAK-AMERIKAI SVÉD GYARMATOSÍTÁS (1638–1655)

A Svéd Királyság a 17. század elején európai expanziós törekvései mellett észak-amerikai kereskedelmi kapcsolatok kialakításával igyekezett növelni hatalmi és gazdasági befolyását. A svéd állam II. Gusztáv Adolfnak az Európán kívüli területek svéd kolonizációs politikájával foglalkozó rendeletét (1625) követően – kikerülve a francia és az angol gyarmati kereskedőket –

¹ A 16–17. századi svéd–holland kulturális transferek, a korszak holland közvetítőinek svédországi, illetve gyarmati tevékenysége a svéd nagyhatalmi törekvések fontos háttérét képezték a korszakban. A kulturális transferek kutatásáról, módszertanáról lásd bővebben: ESPAGNE–WERNER 1987., WERNER 2004.

elsőként mezőgazdasági és szőrmekereskedelmi kolóniát hozott létre az észak-amerikai Delaware-régióban.² A kolónia legfőképp a hódprém-, a kukorica-, illetve a dohánykereskedelemben volt érdekelt.³ A svéd állam reménykedett benne, hogy a Delaware völgyében egyéb nyersanyagforrást is találnak, amelyet ki tudnak aknázni a későbbiekben, továbbá a svéd réznek is piacot kívántak teremteni a térségben.⁴

A Svéd Nyugat-Indiai Társaság (*Söderkompaniet*)⁵ 1626-ban kezdte meg működését Willem Usselinx (1567–1647) holland kereskedő, befektető és diplomata igazgatásával, aki számos kereskedőtársával együtt csatlódott a Holland Nyugat-Indiai Társaság (*West-Indische Compagnie*) működésében és a svéd kormányzat felé fordult.⁶ Usselinx privilégiumokat kapott II. Gusztáv Adolftól a társaság működtetéséhez, amely 1637-től Új-Svédország Társaság (*Nya Sverigekompaniet*)⁷ néven működött Stockholmban és Göteborgban, egészen 1680-ig.⁸ 1637-től a társaság a Karib-térségben tevékenykedett, innen kiindulva fő célkitűzése észak-amerikai kereskedelmi lerakatok alapítása volt. Ebben a folyamatban fontos állomás volt Új-Svédország (*Nya Sverige*) megalapítása a Delaware-régióban 1638 folyamán.⁹ A társaság svéd, holland és német részvényeseiből állt, és számos holland, vagy holland származású szakember vett részt a működtetésében.¹⁰ Samuel Blommaert¹¹ (1583–1651) például egyike volt azoknak a holland kereskedőknek, akikkel Axel Oxenstierna svéd kancellár (1612–1654)¹² sűrűn levelezett a svéd gyarmatosítással kapcsolatban. Blommaert Antwerpen városában született, majd később Amszterdamban telepedett le, ahol prominens kereskedő lett. 1622 és 1629, majd 1636 és 1642 között a Holland Nyugat-Indiai Társaság igazgatója volt. Második igazgatósága idején Svédország fizetett hollandiai megbízottjaként működött Amszterdamban, ebben a pozíciójában kulcsfontosságú szerepet töltött be a svéd kolonizációs expedíció elindításában.¹³ Ezekben az években intenzív levelezést folytatott Oxenstierna kancellárral, akinek ő maga is tanácsolta egy észak-amerikai svéd kolónia megalapítását.¹⁴

² Az észak-amerikai svéd gyarmat történetéről szóló összefoglaló jellegű munkák közül lásd például: ACRELIUS 1874., JOHNSON 1911., ÅBERG 1987., WESLAGER 1988. A Svéd Királyság 17. századi transzatlanti kereskedelmi érdekeltségéről és tevékenységéről a gyarmatosítással összefüggésben lásd bővebben: FUR 2006., HAEFELI 2006., NAUM–NORDIN 2013., NAUM 2013., NAUM 2016., FUR–NAUM–NORDIN 2016., NAUM 2018.

³ NAUM 2018. 84.

⁴ DAHLGREN–NORMAN 1988. 45–50.

⁵ Más névváltozatokban *Söderländska kompaniet* vagy *Södersjökömpaniet*.

⁶ Usselinx 1621-ben egyike volt a Holland Nyugat-Indiai Társaság alapító tagjainak.

⁷ Más névváltozatban *Nova-Sueciakompaniet*.

⁸ JAMESON 1887. 94–122., 123–156., 191–193.

⁹ DAHLGREN–NORMAN 1988. 3–6., NAUM 2018. 84–86.

¹⁰ Új-Svédország telepeseinek származásáról és társadalmi hátteréről lásd bővebben: CARLSSON 1995., NAUM 2013.

¹¹ Vezetéknéve előfordul Bloemaert, Blommaerts, Blommaert és Blomert formában is.

¹² Oxenstierna kancellár mind II. Gusztáv Adolf (1611–1632), mind Krisztina királynő (1632–1654) uralkodásának idején, így a 17. század első felében meghatározó szerepet töltött be nemcsak a svéd bel- és külpolitikában, hanem az európai nagyhatalmi politikában is. A kancellár Richelieu bíboros és Jules Mazarin francia főminiszter, illetve Trauttmansdorff és Olivares kortársaként a korszak nagy államférfiai közé tartozott.

¹³ Blommaertnek egyéb svéd érdekeltségei is voltak, például 1635-ben egy bronzöntő műhelyt alapított Svédországban, a Stockholmhoz közeli Nackában.

¹⁴ Blommaert összesen 33 levelet írt Oxenstierna kancellárnak 1635 és 1641 között, amelyek nagy jelentőséggel bírnak mind a holland, mind a svéd észak-amerikai gyarmatok történetének szempontjából. A levelek kiadását lásd: KERNKAMP 1908.

Oxenstierna kancellár 1635. évi hollandiai utazása után több holland kereskedővel is felvette a kapcsolatot, akiktől megfontolandó tanácsokat kapott a svéd kolonizációval kapcsolatban. Az első expedíciót 1637-ben Peter Minuit (1580/1585–1638)¹⁵ vezette, a kancellár közbenjárásának köszönhetően.¹⁶ Minuit családja a dél-németalföldi Tournai (Doornik) városából vándorolt a német Weselbe, ahol Minuit született. 1626 és 1631 között Új-Hollandia harmadik kormányzója volt, majd az első sikeres svéd expedíció vezetését követően 1638 májusában ő alapította meg az első svéd kolóniát az észak-amerikai Delaware folyó alsó folyásánál.¹⁷ A kolónia első telepe Krisztina királynő (1632–1654) után a *Fort Kristina* nevet kapta, amely később a svéd gyarmat fővárosává vált.¹⁸

Az Új-Svédország Társaság összesen tizenkét expedíciót támogatott 1638 és 1655 között az észak-amerikai térségbe.¹⁹ A már említett első expedíció Göteborg kikötőjéből szállt hajóra 1637 végén, amelyet Claes Fleming svéd admirális és Samuel Blommaert szervezett, utóbbi pedig Minuitot nevezte ki az expedíció vezetőjévé. Minuit lett ezzel párhuzamosan Új-Amszterdam első kormányzója is. Az expedíció tagjai a *Fågeln Grip* ('Griff madár') és a *Kalmar Nyckel* ('Kalmar kulcsa') nevű hajókkal jutottak el a Delaware-öbölbe,²⁰ ahol felépítették *Fort Kristinát*. Az elkövetkező években közel hatszáz svéd és finn telepedett itt le, valamint számos holland és német területről érkező telepes is érkezett, akik svéd szolgálatba álltak. Minuit lett a gyarmat első kormányzója,²¹ aki ekkor már a Holland Nyugat-Indiai Társaság igazgatója is volt, így a Delaware folyó mindkét oldalán lévő területek státuszát jól ismerte; tudta, hogy a hollandok birtokolják a folyó északi oldalának területeit (a mai New Jersey állam), de a nyugati terület szabad (a mai Maryland, Delaware és Pennsylvania államok), így jó választás volt a folyó nyugati partjára telepedni.²²

Johan Björnsson Printz kormányzósága alatt (1643–1653) a társaság a Delaware vonalán terjeszkedett tovább, megalapítva *Fort Nya Elfsborg* (Új-Elfsborg) és *Fort Nya Gothenborg* (Új-Göteborg) telepeit – az utóbbi telepen építette fel Printz saját kastélyát, a Printzhozot.²³ A kormányzó 1644. évi egyik beszámolójában a svéd telepesek és a helyi indiánok közötti kapcsolat áll a középpontban. A svéd telepesek többek között hódrém-, illetve kukoricakereskedelmet folytattak a helyi *minquesser* indiánokkal.²⁴ A kormányzó több alkalommal is kifejtette a gazdasági és kereskedelmi kapcsolatok fontosságát, nem csak az indiánokkal, hanem a szomszédos angol és holland telepesekkel is, valamint pozitívan értékelt az addigi munkát, és kitartásra, további eredményes munkára sarkallta a telepeseket: „Amióta ide, Új-Svédországba megérkeztem, ezzel a kevés számú és gyenge néppel leraktuk az alapokat. Remélem, hogy az alatt az idő alatt, amely számomra még maradt, folytatjuk, és olyannyira kibővítjük [az elfoglalt területeket],

¹⁵ Más névváltozatokban Pieter/Pierre Minnewit.

¹⁶ KÖHLIN 1948. 78–80.

¹⁷ A mai egyesült államokbeli Delaware, New Jersey és Pennsylvania államok területén.

¹⁸ A mai Wilmington városa.

¹⁹ Az egyes expedíciókról részletesebben lásd: DAHLGREN–NORMAN 1988. 3–25., 46–50., kifejezetten a 126. oldalon lévő összefoglaló táblázatot.

²⁰ DAHLGREN–NORMAN 1988. 45.

²¹ Peter Minuit 1636. június 15-én kelt levelének kiadását, melyben beszámol az új-svédországi kolónia megalapításának szándékáról lásd: KEEN 1882.

²² Új-Svédország és Új-Hollandia kapcsolatáról lásd bővebben: BLOM 2014.

²³ DAHLGREN–NORMAN 1988. 64–70., NAUM 2013. 169.

²⁴ NAUM 2018. 94–96.

hogy Királyi Felséged [ti. Krisztina királynő] szilárdan megvetheti a lábát itt, Új-Svédországban. Isten kegyes segedelmével Királyi Felséged uralkodása alatt foglaljunk el további, még jobban gyarapodó, a svéd korona számára örökké fennmaradó területeket."²⁵

A svéd kolónia utolsó kormányzója Johan Risingh²⁶ volt, akinek kormányzósága idején a holland kolónia fővárosát, Új-Amszterdamot Peter Stuyvesant vezette. 1654 májusában a holland *Fort Kasimirt* Risingh vezetésével elfoglalták a svéd kolónia katonái, és átnevezték *Fort Kasimirt Fort Trinityvé* (svédül *Trefaldigheten*).²⁷ Stuyvesant a következő év nyarán válaszolt a vereségre, amikor hét felfegyverzett hajó és 317 holland katona tűnt fel a Delaware folyón. Az egyértelmű holland fölény konstatálása után a svéd telepesek feladták a bekebelezett *Fort Trinityt*, majd két héttel később Risingh kormányzó *Fort Kristina* feladására kényszerült. A svéd gyarmatot végül 1655. szeptember 15-én Új-Hollandiába integrálták. Kezdetben még helyi autonómiát élveztek a svéd és finn telepesek, melynek értelmében fenntarhatták saját hadseregüket és területeiket, illetve megtarhatták vallásukat;²⁸ ez az állapot 1681-ig maradhatott fenn, amikor William Penn vezetésével a svéd és holland területek az angol gyarmati rendszerbe integrálódtak.²⁹

A SVÉD AFRIKA TÁRSASÁG MEGALAPÍTÁSA ÉS A NYUGAT-AFRIKAI SVÉD GYARMATOSÍTÁS KEZDETEI

A Svéd Afrika Társaság (*Svenska Afrikakompaniet*, a továbbiakban SAK) az Új-Svédország Társaságnál kisebb jelentőségű és rövidebb életű kereskedelmi társaság volt, amely a 17. század közepén Nyugat-Afrikában, a Guineai-öböl északi partjainál létesített svéd Aranyparton (*Svenska Guldkusten*) működött.³⁰ A társaság helyi, illetve svéd szempontból is kevesebb politikai és gazdasági jelentőséggel bírt, Afrikában pedig a legkisebbek közé tartozott, mindezek ellenére – ha csak rövid ideig is, de – a vállalkozás igen jövedelmező volt. Sikerének vizsgálata betekintést nyújt a nyugat-afrikai európai kereskedelem történetébe, valamint a társaság működtetésében résztvevő holland, vagy korábban holland kötődésű közvetítők és szakemberek miatt a korabeli svéd–holland kulturális transzferek működésébe.

Az Aranyparton 1482-ben a portugálok létesítették az első európai telepet, Elmina erődjét, amely az arany-, az elefántcsont- és a rabszolga-kereskedelem központjává vált. A 17. század folyamán a portugálokat kiszorítva a hollandok és az angolok, kisebb részben pedig a svédek és a dánok is meghódítottak egy-egy szeletet a parton, emiatt Európán kívül itt lett a legsűrűbb európai építésű katonai létesítmény-hálózat. A svéd érdekltség kezdetben családi vállalkozásnak indult a területen; Louis de Geer (1587–1652), az 1627-től Svédországban működő és ott letelepedő

²⁵ POÖR 2000. 436. Az észak-amerikai svéd gyarmat további szöveges forrásainak közlését lásd: BLEES 1937. A kormányzó 1647. február 20-án kelt jelentésének, melyet a Svéd Nyugat-Indiai Társaság felé intézett, valamint az 1647. szeptember 7-én kelt, Oxenstierna által írt válasz kiadását lásd: KEEN 1883.

²⁶ Johan Risingh 1654–1655. évi jelentéseiről lásd bővebben: DAHLGREN–NORMAN 1988. 127–288.

²⁷ DAHLGREN–NORMAN 1988. 91–93., 117–118.; MAGNUSSON 2014. 82–83.

²⁸ NAUM 2018. 86–87. A svéd kolónia holland, illetve angol gyarmati közegben történő továbbéléséről lásd bővebben: NAUM 2013., NAUM 2016.

²⁹ A holland észak-amerikai gyarmatosításról lásd bővebben például: JACOBS 2005.; JACOBS 2009.; HAEFELI 2012.

³⁰ Ezen a területen már a középkorban létezett egy Ghána nevű állam, ahonnan az akan népek ősei erednek, az azonban nem is érintette a mai Ghána területét. 1600 körül a mai Közép-Ghána területén jött létre az Ashanti Birodalom, amely a 19. századig maradt fenn.

holland bankár, vas- és rézexportőr³¹ 1645 és 1648 között több hajót is küldött Nyugat-Afrikába, a felderítőutak sikere pedig bizonyította számára, hogy célszerű lenne állandó vállalkozást alapítani a területen. Egyik hajóskapitánya, Arendt Gabbes jelezte, hogy nincs állandó európai kereskedelmi jelenlét Cabo Corsóban,³² az akkori Fetu állam legnagyobb kikötőjében, ugyanis a Holland Nyugat-Indiai Társaság (*West-Indische Compagnie*, a továbbiakban WIC) a közeli Elminában rendezkedett be az 1640-es években.³³ A helyi fetui elit is szorgalmazta a svéd kereskedelmi vállalkozást Cabo Corsóban a WIC ellensúlyozására.³⁴

Louis de Geer 1649-ben fiával, Laurens de Geerrel társaságot alapított Cabo Corsó-ban a svéd kereskedelmi jelenlét kiépítése érdekében, miután lehetőség nyílt az állandó kereskedelmi útvonal létrehozására.³⁵ 1649 decemberében a társaság királyi oklevelet kapott Krisztina királynőtől, központját pedig áthelyezték Göteborgból a németországi, de svéd fennhatóság alatt álló Stade városába. György Nováky adatai szerint a kezdeti tőke 85%-át – azaz 150 ezer tallért (*Rixdollar*), vagyis 375 ezer holland forintot (*guilder*) – De Geer adta.³⁶ A társaság parancsnoksága tízezer tallér – 25 ezer holland forint – értékű részvényt birtokolt, a maradék részvény pedig tizenegy, főként külföldi állomáson szolgáló tisztviselőé volt. Az ő részesedésük anyagilag kevésbé volt számottevő, de fontos összekötő kapocsként működtek a svéd korona és a kereskedelmi társaság között, biztosítva a szükséges privilégiumokat, illetve a támogatást a vetélytársakkal szemben.³⁷

A svéd kereskedelmi társaságot azután alapították meg hivatalosan, hogy Henrik Carloff³⁸ felajánlotta segítségét és helyi kapcsolatait, aki korábban a WIC egyik magasrangú adminisztrátoraként működött Nyugat-Afrikában. Carloff Rostockban született, majd az 1630-as években csatlakozott a holland társasághoz, amelynek képviselőjében Afrikában és Braziliában szolgált, majd 1645-ben Elminában lett szuperintendáns (*fiscaal*). Tapasztalt volt, jól ismerte az afrikai Aranypartot és Sao Tomét, valamint már kialakított személyes kapcsolatai voltak a helyi afrikai elit tagjaival. 1649 októberében három évre bízták meg a parancsnoki tisztséggel és a SAK igazgatásával, amiért havi száz holland forintot és egy uncia aranyat kapott, hogy fedezze költségeit.³⁹

Carloff 1650. április 22-én érkezett meg az Aranyparra, ahol hamar megteremtette a sikeres kereskedelem politikai és anyagi feltételeit. 1650 májusában formálisan is rögzítette a svéd társaság és Fetu viszonyát; szerződést kötött Brewedával, Fetu királyával, továbbá két magasrangú nyugat-afrikai kereskedő herceggel; Breweda trónörökösével, Ahenakwával, valamint Acrosan főparancsnokkal, akik a helyi, afrikai elit felső rétegének tagjai voltak.⁴⁰ A megállapodás értelmében a svéd társaság befolyása alá került egy kisebb terület és a társaság tagjainak előjogai voltak más országok társaságaival szemben a kikötőben; vámot fizettek, cserébe a király harcosokkal

³¹ Louis de Geer szerepéről lásd bővebben: LINDBLAD 1995.

³² A mai Cape Coast Ghánában.

³³ DAAKU 1970. 107–108.

³⁴ NOVÁKY 1990. 10.

³⁵ LINDBLAD 2014. 27.

³⁶ NOVÁKY 1992. 57–58.

³⁷ NOVÁKY 1992. 58.

³⁸ Más névváltozatban is gyakran előfordul, például: Hendrik/Henrik/Hendrick/Heinrich/Henry Carloff/Caerloff/Karloff. Svédországban 1654. május 3-án lovaggá ütötték a svéd Carloffert vezetéknev alatt. Gazdag életútjáról lásd bővebben: HEIJER 2011.

³⁹ NOVÁKY 1992. 58–59.

segítette őket. De Geer Európában és az Aranyparton is állami védelem alá helyezte a társaságot, így Carloff nem csak az ő, hanem Krisztina királynő nevében is eljár a szerződés aláírásakor. A társaság telepe tehát a svéd korona fennhatósága alá került, a rivális társaságokkal való versengés pedig kereskedelmi ügyből diplomáciai ügyé vált. A vetélytárs holland társaság igyekezett meggyőzni Brewedát, hogy tiltsa ki a svédek társaságát a térségből, de Breweda és az akkor már kincstárnok Acrosan elutasították őket, és kijelentették, hogy a SAK a védelmük alatt áll.⁴¹ Hasonlóképpen korlátozta a fetui elit az angolok kereskedelmét is Cabo Corsóban. Amikor Carloff megérkezett a területre, az angol kereskedők egyik ügynöke, Bockhouse már ott volt,⁴² Carloff pedig megállapodást kötött arról, hogy az angol kereskedők további hat hónapig maradhatnak a kikötőben, ami után a SAK jogosult lesz eltávolítani őket. Ez a lépés feltehetően azt is szolgálta, hogy Fetu számára legyen egy kiskapu, ha a SAK nem bizonyul elég értékes kereskedelmi partnernek.

Nem bizonyítható, hogy a svéd társaságot a WIC holland vetélytársai támogatták volna, de az tény, hogy rövidebb lejáratú hiteleket kapott holland és német kereskedőktől, amikor erre szükség volt a likviditás biztosításához. Többek között két testvérpár támogatta hitelekkel a társaságot: Louis és Hendrick Trip, akik minden bizonnyal Louis de Geerhez kötődő szoros rokoni és üzleti kapcsolatuk miatt vettek részt a SAK támogatásában,⁴³ valamint Baltazar és Jean Coyman. Azonban más holland kereskedők és kereskedőházak befolyása a cég irányításában nem mutatható ki, így az irányítás kezdetben teljes egészében De Geer, majd 1652-es halálát követően az ő örökösei kezében volt.

A SVÉD AFRIKA TÁRSASÁG SIKERES ÉVEI (1650–1658)

1658-ig igen sikeres működés jellemezte a Svéd Afrika Társaságot. Bár a profit mennyisége nem ismert, a társaság által bonyolított forgalom azonban meghatározható: működésének első nyolc teljes évében (1650–1657) összesen 18 szállítmány indult Cabo Corsóba. Négy saját hajóval rendelkezett a társaság, és rendszeresen béreltek továbbiakat is. 1650 és 1658 között összesen mintegy 1,5 millió holland forint értékben szállítottak rakományt Afrikába, nagyrészt fogyasztási cikkeket, vagyontárgyakat és nyersanyagokat: textileket, ruhákat, vörös- és sárgarézből, valamint ónból készült háztartási eszközöket és üveggyöngyöt. Ezek mindegyikét Hamburgból és Amszterdamból vásárolták a kereskedők, és nem Svédországból, tehát a társaság kezdetben egyáltalán nem kívánt piacot teremteni a svéd réznek és vasnak Afrikában. A SAK Guineából mintegy 560-700 márka aranyat, évi tíz-tizenkét ezer font elefántcsontot, és kisebb mennyiségben

⁴⁰ DAAKU 1970. 107–112.

⁴¹ NOVÁKY 1992. 60–61.

⁴² PORTER 1968. 57–58.

⁴³ Egyes holland befektetők és vállalkozók, mind például a korábban említett Louis de Geer svédországi vas- és rézművek, valamint ágyúöntő műhelyek alapításával, illetve a rézkereskedelemben betöltött közvetítő szereppel komoly részt vállaltak a svéd exporttermékek kitermelésében, feldolgozásában és értékesítésében a 17. század első felében. Louis de Geer sógorával, Elias Trip amszterdami acél- és ágyúkereskedővel, valamint Pieter Trip-pel együtt az 1620-as évekre monopolhelyzetre tett szert a svéd réztermelési piacon, hivatalos társaságot is alapítva a svéd rézkereskedelem felügyeletére, amely 1629-től évente közel háromnegyedmillió guldent kölcsönzött II. Gusztáv Adolfnak. De Geer tartotta szemmel a svéd rézkitermelést és az ágyúgyártást, Elias és Pieter Trip pedig Amszterdamban gondoskodtak az eladásról. Louis és Hendrick Trip az említett Elias Trip fiai voltak, és a családi-rokoni, illetve a kereskedelmi kapcsolatok összefonódásaként dolgoztak együtt Louis de Geerrel. A Trip család 17. századi tevékenységéről és hollandiai, illetve svédországi szerepéről lásd bővebben: TRIP 1989., KLEIN 1999.

egyebeket (bors, viasz, cibetmacska), illetve kiegészítésként Sao Toméból évi hét-kilenc ezer arroba⁴⁴ cukrot szállított haza, melyeket Hamburgban és Amszterdamban értékesítettek.⁴⁵

A SAK-nak tehát nem volt valódi gazdasági kapcsolata Svédországgal. 1654-ben, a Svéd Kereskedelmi Kamara felállítása után – mely új testületként a svéd Királyi Tanács alá tartozott – annak felügyelete alá vonták, és a De Geer család pénzügyi túlsúlyát csökkentették. Részvényeik egy részét felkínálták a svéd polgároknak, ám azok nem igazán érdeklődtek a felvásárlásuk iránt, emiatt a részvényeket nagyrészt svéd nemesek vásárolták meg. György Nováky szerint a hazai gazdasági érdeklődés ezen hiánya egyedi esetté teszi a társaságot a hasonló kortárs vállalkozások között.⁴⁶ 1654-ben, mivel nem teljesítette a korona elvárásait, családi vállalkozásból királyi társasággá alakították, azzal a céllal, hogy elősegítse a svéd korona merkantilista politikáját. Más társaságokat kifejezetten a kolonizálásban való részvétel kedvéért alapítottak, például az előzőekben említett Új-Svédország Társaságot. A SAK-tól azonban kifejezetten aranybehozatalt vártak 1654 után, valamint a svédországi kereskedelem és a svéd termékek promócióját. Ez azonban sosem teljesült, a változtatások pedig adminisztratív jellegűek maradtak, hiszen a társaságot továbbra is a De Geer család és ügynökei irányították, ők jutottak a haszonhoz, és az áruk beszerzésében és eladásában továbbra is a holland és német piacoktól függték, ahogy az a holland közvetítők érdekében állt.

A SVÉD ARANYPART ERŐDJEI ÉS KERESKEDELMI TELEPEI

1652-ben kezdték el építeni a Svéd Aranypart első erődjét, *Fort Carolusburgot*, amely X. Károly Gusztáv svéd király (1654–1660) után kapta a nevét. Az erődhöz Takoradiból, az 1653-ban elfoglalt telepről szállították a mészkövet Cabo Corsóba.⁴⁷ A SAK jelentős számú rabszolgát is vásárolt és alkalmazott: Carloff idején 44, Isaac Mivilla idején 160, 1658-ra pedig már 200 rabszolga dolgozott a SAK telephelyein. A társaság együttműködött számos helyi ügynökkel is. Mivel a nemzetközi kereskedelem a helyi elit előjoga volt, ők gyakran fontos politikai vagy adminisztratív tisztviselők voltak; a források Adonde, Anthony Coroquo és az aximi Mena nevét említik ebben az összefüggésben.⁴⁸

Cabo Corso biztosításával és a fetui elit támogatásával elindulhatott a terjeszkedés, és létrejöhettek a társaság további telepei a part mentén. Carloff először kelet felé, Anomabuba ment, de az itt létesített telepet egy hónap múlva elfoglalták a hollandok, azonban Fetu harcosainak

⁴⁴ Az *arroba* régi portugál és spanyol súlyt, tömeget vagy térfogatot jelölő mértékegység. Súlymértékként portugál adatok szerint 1 arroba = 32 font = 14,7 kg-nak, spanyol adatok szerint pedig 1 arroba = 25 font = 11,5 kg-nak felelt meg. ('Arroba' szócikk, *Kislexikon*. http://www.kislexikon.hu/arroba_a.html. Utolsó hozzáférés: 2019. 05. 10.)

⁴⁵ NOVÁKY 1992. 58–59.

⁴⁶ NOVÁKY 1992. 59.

⁴⁷ 'Afrikanska kompaniet' szócikk, *Nordisk familjebok*. 91–92. <http://runeberg.org/nfas/0048.html>. Utolsó hozzáférés: 2019. 03. 15.

⁴⁸ Az sem kizárt, hogy például Acrosan is eljárta a társaság helyi ügynökeként. Daaku szerint Acrosan azért utasította vissza a királyi koronát, mert ez megakadályozta volna őt kereskedelmi tevékenysége folytatásában. Acrosan kereskedelmi tevékenysége szorosan összefüggött a svéd társaságával: felállított egy *Fort Carolusburghoz* kapcsolódó raktárat is, ahol jelentős forgalmat bonyolított. A SAK-tól kapott nagyszegű hitelek is árulkodnak nagyszerű üzleti érzékéről. (DAAKU 1970. 103., 109., 118–120.)

segítségével 1651 januárjában visszaszerezték a területet, és 1658-ig meg is tartották. Osuban (Accra mellett) a társaság 1650 júniusától kezdve folytatott aktív kereskedelmet. Itt nem ütköztek ellenállásba; bár a WIC gyakran panaszkodott, hogy Carloff erőszakosan járt el ügynökeikkel szemben, a fő problémát egyértelműen a SAK üzlete jelentette számukra. A WIC szerint Carloff olcsóbban árulta a termékeit, így aláasta üzleti érdekeltségeiket Accrában. Ez a jelek szerint a SAK kedvelt módszere volt; „a Nagy Accra területén” (*d'principaelste coopleijden van groot accra*) élő és működő több fontos kereskedő, aki a hollandokkal gazdasági kapcsolatban állt, arra panaszkodott 1652-ben, hogy „a svéd piacon” (*the marqt van sweedt*) jobb és olcsóbb áru van, mint amit a WIC nyújtani tudott, ezért sürgették, hogy a hollandok is hasonló minőségű termékeket szállítsanak.⁴⁹ Itt is, mint másutt, a SAK jelentős piaci részesedést tudott szerezni úgy, hogy a jelek szerint megfelelőbb kereskedelmi eszközökhöz nyúltak, mint a WIC.

1653 után telephelyeket létesítettek a már említett Takoradiban, illetve tovább nyugatra, az Ancobra folyón túl, az apollóniai Jumoree-ban, ahol 1653 októberében kezdődtek meg a tárgyalások a helyi elit meggyőzésére, hogy fogadják el a SAK működését a területen.⁵⁰ A helyi támogatás elengedhetetlen volt a telep létesítéséhez, és ebben a svédek nagy segítségére volt Mena és Coroquo, akik közreműködtek a jumoree-i parancsnokkal, Poco Bodijjal való tárgyalásokban. Carloff utódját, Isaac Mivillát azonban meggyilkolták a jumoree-i kereskedelmi tárgyalások során, a gyilkossággal pedig a WIC-et vádolták meg. Azonban, mivel nem volt kívánatos a hollandokkal való konfliktus, valamint nem volt kellő bizonyíték, az ügy ejtették.⁵¹

Egy 1654. évi leltár adatai szerint a SAK-nak négy állandó kereskedelmi telepe volt: Cabo Corso, Osu, Anomabu és Takoradi,⁵² melyek összesen 55 ezer holland forint értékkel bírtak. Négy évvel később már Jumoree is a kimutatásban szerepelt. 1654 után ezek mindegyike – Osu kivételével – erősített volt, és mindegyik helyszínre több ágyút is telepítettek. Miután a SAK létrehozott egy kisebb katonai szervezetet 1655 elején, egyre több fegyver is elérhetővé vált.⁵³ A SAK kereskedelme mennyiségben és értékben is vetekedhetett a WIC kereskedelmével az 1657–1658-ig tartó rövid időszakban, illetve ebben a pár évben bizonyosan túlszárnyalta az angolok afrikai forgalmát is. A WIC komoly riválisnak is tekintette a svéd társaságot, annak ellenére, hogy a SAK kevés tőkéből alapított, kis társaságként működött a térségben. Ebben az időszakban folyamatos vetélkedés figyelhető meg a SAK és a holland, illetve az angol kolóniák között: 1652 szeptemberében például az angolok elfogták Carloff hajóját, a *Christinát*, és annak tartalmát – hús táská aranyat és 6500 darab elefántcsontot – Plymouthba, a dél-angliai kikötővárosba vitték, az aranygyűrűket, nyakláncokat és karkötőket pedig a londoni Towerbe szállították. Az eset után hosszas levelezés bontakozott ki Carloff, Harald Appelboom hágai svéd diplomata, az angol parlament, illetve Krisztina királynő között.⁵⁴

⁴⁹ NOVÁKY 1992. 62.

⁵⁰ NOVÁKY 1992. 62–63.

⁵¹ NOVÁKY 1992. 63.

⁵² A Cabo Corso-i telep a *Fort Carolusburg* nevet kapta, Takoradit pedig gyakran *Fort Johannesburg*-ként említik.

⁵³ NOVÁKY 1992. 63.

⁵⁴ 'State Papers, 1653: January'. In *A Collection of the State Papers of John Thurloe*. vol 1. 1638–1653. Ed. Thomas Birch. London, 1742. 222–224. British History Online: <http://www.british-history.ac.uk/thurloe-papers/vol1/pp222-224>. Utolsó hozzáférés: 2019. 05. 07.

A SAK viszonylag rövid idő alatt nagy piaci részesedésre tett szert az Aranyparton; az aranykereskedelemben például 16–17%-ot tett ki a forgalma,⁵⁵ és mivel nincs nyoma, hogy az aranytermelés nőtt volna ezekben az években, a részesedés csakis a konkurens európai társaságok, főként a WIC kárára volt lehetséges. A SAK komoly fenyegetést jelentett a WIC üzleti kapcsolataira, a holland társaság mégsem tudta jelentősen hátráltatni a SAK tevékenységét az 1657–1658-as évekig, hiszen ekkoriban a holland kereskedelmi társaság komoly anyagi gondokkal küszködött, bár gazdasági és katonai ereje továbbra is messze felülmúlta a svéd társaságét. A SAK átmeneti sikerének kulcsa tehát a helyi elit támogatásában rejlett; Fetu politikai és katonai szövetsége megtámadhatatlanná tette, ameddig a fetui elit tagjai is igényelték ezt. Bár a társaság komolyan függött a helyi elitől, egyúttal a WIC politikai ellensúlyozására is alkalmas volt számukra.⁵⁶

A SVÉD AFRIKA TÁRSASÁG LASSÚ BUKÁSÁNAK ÉVEI (1658–1663)

Carloffot 1653-ban és 1655-ben is nagy volumenű privát üzleteléssel vádolták meg, és eltiltották az Aranypartra való visszatéréstől. A svéd igazgatótanács nem fizette ki számára osztlékát, emiatt a korábbi parancsnok 1657. március 27-én végleg otthagyta a társaságot, amelynek következő kormányzója Johann Philipp von Krusenstierna (1626–1659) lett.⁵⁷ Carloff 1658 januárjában a dán korona szolgálatában tért vissza a partra, megalapította a Dán Afrika Társaságot, és határozott támadásba lendült a SAK ellen. Visszafoglalta *Carolusburgot* a svédektől, ez a lépés pedig szinte azonnal megsemmisítő csapást mért a SAK-ra. Figyelembe véve a svéd társaság 1657. évi pozícióját és erejét, Carloff gyors sikere meglepő lehet, azonban a volt kormányzónak két jelentős előnye volt: a rivális holland társaság, a WIC támogatta a SAK elleni lépést, mivel veszélyeztette őt annak sikere és nyugati terjeszkedése; illetve a SAK partvidéki szervezetén belül is törés jelent meg, ugyanis 1654 után egyre több svéd alkalmazottat vettek fel a társaságba, hogy minél jobban az igazgatótanácshoz kössék azt. A nem svéd származású beosztottak privát kereskedési lehetőségei így jelentősen megcsappantak a svéd parancsnok, Krusenstierna intézkedései nyomán. Carloff terve kapóra jött a WIC számára, hiszen megoldást kínált a holland társaság gazdasági problémáira anélkül, hogy maguknak kötelezettségeket vagy kockázatot kellett volna vállalniuk, ezért támogatták azt. A SAK saját emberei közötti feszültségek miatt sokuk hűségét is megszerezte Carloff, valamint Fetu aktuális uralkodóját, Acrosant is megnyerte a WIC-nek. Acrosan döntése határozott volt: amikor 1658 tavaszán két svéd hajó érkezett, melyek kapitányai megpróbálták visszaszerezni a SAK pozícióit Anomabynál, fetui harcosok kergették el őket a holland társaságtól kapott fegyverekkel.⁵⁸

Carloff az épp folyó svéd–dán háború (1657–1658) miatt azt javasolta Samuel Smittnek, aki *Fort Carolusburgban* őt képviselte, hogy adja el az erődöt a WIC-nek. Mivel nem érkeztek hajók, Smitt szorult helyzetbe került, és egy közelgő fetui támadásra hivatkozva megegyezett Jasper van Haussennel, a WIC akkori főigazgatójával, hogy átadja az erődöt a holland társaság számára.

⁵⁵ NOVÁKY 1992. 66.

⁵⁶ NOVÁKY 1992. 65–66.

⁵⁷ 'Afrikanska kompaniet' szócikk, *Nordisk familjebok*. 91–92. <http://runeberg.org/nfas/0048.html>. Utolsó hozzáférés: 2019. 03. 15.

⁵⁸ NOVÁKY 1992. 67.

Acrosan fetui király számára tehát végül igen kedvezőtlenül alakult a helyzet: a tíz évvel korábbi állapot állt vissza, a holland befolyás alatt álló Elmina újra beárnyékolhatta Cabo Corso kereskedelmét.⁵⁹ A fetui uralkodó később igyekezett visszaállítani a SAK működését, és kiűzni a holland társaságot a területről, ezért 1659 májusában megállapodott Hans Neumannal, a SAK egyik alkalmazottjával, illetve levelet küldött a svéd társaság igazgatótanácsának is szándékairól, melyben felajánlotta, hogy a svédek egy éven belül visszatérhetnek a területre. Ám Carloff akciója pénzügyileg jelentősen visszavetette a svéd társaságot, továbbá a fetui uralkodó levele ellenére a svéd igazgatótanács nem kívánta tovább támogatni a társaságot, a részvényeseket pedig nem érdekelte a további befektetés. Úgy döntöttek, a szerződéses kereskedők folytathatják Cabo Corso ellátását árukkal, a társaság pedig jelképes képviselőt tart fent az erődben, így a SAK az utolsó években már csak névleg működött Tönnes Voss vezetésével,⁶⁰ akinek folyamatos támadásokat kellett elszenvednie a rivális dán és holland társaságoktól. A SAK hivatalosan 1663-ban szűnt meg, amikor a svéd Aranypartot a dánok, majd később az angolok vették át. 1665 után *Fort Carolusburgot Cape Coast Castle*-re nevezték át, és bár átépítették és bővítették azt, az Isaac Mivilla utasítására épített alapok megmaradtak, és a továbbiakban ez szolgált az angol kereskedők legfőbb nyugat-afrikai bázisaként.⁶¹

KONKLÚZIÓ

A 17. század svéd nagyhatalmi politikáját a balti-tengeri hegemoniáért folytatott folyamatos harc határozta meg, a holland tartományokkal kiépített diplomáciai kapcsolatok pedig a svéd nagyhatalmi törekvések egyik fontos háttérét képezték a korszakban. A Svéd Királyság a 17. században az európai történelem egyik leglátványosabban terjeszkedő állama volt, a svéd dinasztizmus páratlan sikerét pedig elsősorban a terjeszkedés háttérben álló expanzív külpolitika eredményezte. A korszak svéd gyarmatosítási tevékenysége, azaz az észak-amerikai Új-Svédország, illetve a nyugat-afrikai Svéd Aranypart megalapítása a külpolitikai terjeszkedés fontos háttérét képezte. A svéd gyarmatosítás vizsgálatakor nélkülözhetetlen a holland közvetítői szerep feltárása, hiszen a Svéd Királyság nagyhatalommá válásában kiemelkedő szerepe volt a hágai általános rendi gyűléssel (*Staten-Generaal*) kiépített politikai és gazdasági kapcsolatoknak, az egyes holland ügynököknek és diplomatáknak, továbbá azoknak a holland vagy korábban holland kötődésű szakembereknek, művészeknek, építészeknek, kereskedőknek és vállalkozóknak, akik Svédországba vándorolva és ott letelepedve, vagy a svéd gyarmati területeken működve az ország érdekeit szolgálták.

A Svéd Afrika Társaság az Új-Svédország Társasággal ellentétben kisméretű, alacsony tőkével és limitált szervezeti háttérrel rendelkező kereskedelmi társaság volt, ennek ellenére kereskedelmi tevékenysége közel egy évtizedig felülmúlta a helyi holland és angol kereskedelmi társaságok gazdasági szerepét és teljesítményét. A svéd társaság jobban függött a gazdasági

⁵⁹ NOVÁKY 1992. 68.

⁶⁰ 'Afrikanska kompaniet' szócikk, *Nordisk familjebok*. 92–93. <http://runeberg.org/nfas/0048.html>. Utolsó hozzáférés: 2019. 03. 15.

⁶¹ A 17. század gazdasági és kereskedelmi versengéseiből tehát az angolok kerültek ki győztesként és ők maradtak a leghosszabb ideig a területen. 1820 körül a teljes Aranypart Nagy-Britannia birtoka lett, 1874-ben pedig brit koronagyarmattá nyilvánították.

tényezőktől és a helyi elit lojalitásától, ám olcsóbb és jobb minőségű árut tudott kínálni a rivális társaságoknál, így több piacon is jelen tudott lenni – annak ellenére, hogy fegyveres eszközök kisebb mértékben álltak rendelkezésére. A svéd társaság áruforgalmazási lehetőségei jövedelmező kapcsolatot eredményeztek a helyi elit tagjaival, mely központi tényező volt a társaság időleges sikerében. A társaság sikeres alternatívát tudott kínálni a Holland Nyugat-Indiai Társaság olykor monopolisztikus törekvéseivel szemben, ami szintén előnyére vált. Azonban a Svéd Afrika Társaság – bár képes volt a kereskedelmi és társadalmi lehetőségek kiaknázására a jövedelmező kereskedelem érdekében – nem tudott érdemben beleszólni a nyugat-afrikai partok társadalmi kérdéseibe, a fetui elit döntéseibe. Ez csakis fegyveres úton lett volna lehetséges, ami nem volt valós opció egy, a svéd kereskedelmi társasághoz hasonlóan alacsony erőforrásokkal rendelkező gazdasági tényező számára. A svéd társaság számára a helyi elitől való függés elkerülhetetlen volt, és bár képes volt ezt a saját hasznára fordítani, mindez magyarázza a társaság sikerét, egyszerűsített végső bukását is.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Kiadott források

KEEN, G. B. (1882): Letter of Peter Minuit proposing the founding of the colony of New Sweden. *The Pennsylvania Magazine of History and Biography* vol. 6. no. 4. 458–460.

KEEN, G. B. (1883): The Report of Governor Johan Printz, of New Sweden, for 1647, and the Reply of Count Axel Oxenstjerna, Chancellor of Sweden. *The Pennsylvania Magazine of History and Biography* vol. 7. no. 3. 271–285.

POÓR JÁNOS (szerk.) (2000): *Kora újkori egyetemes történeti szöveggyűjtemény*. Budapest, Osiris Kiadó.

State Papers, 1653: January. In *A Collection of the State Papers of John Thurloe*. Volume 1, 1638–1653. Ed. Thomas Birch. London, 1742. 222–224. British History Online: <http://www.british-history.ac.uk/thurloe-papers/vol1/pp222-224>. Utolsó hozzáférés: 2019. 05. 07.

Szakirodalom

ÅBERG, ALF (1987): *Folketi Nya Sverige: vårkoloni vid Delawarefloden, 1638–1655*. Stockholm, Natur och Kultur.

ACRELIUS, ISRAEL (1874): *A History of New Sweden: or, The Settlement on the Delaware River*. Philadelphia, Publication Fund of The Historical Society of Pennsylvania.

BLEES, JAKOB (1937): *Svenska kolonien vid Delaware, 1638–1655*. Stockholm, Boktryckare W. Hedberg.

BLOM, FRANS R. E. (2014): Neighbours in America. New Sweden and New Netherland. In Gerner, Kristian (ed.): *The Swedes and the Dutch were Made for Each Other. 400 Years of Swedish–Dutch Relations*. Livonia, Historiska Media. 59–68.

CARLSSON, STEN (1995): The New Sweden colonists, 1638–1655: Their geographical and social background. In Hoffecker, Carol E. et al. (eds.): *New Sweden in America*. Newark, University of Delaware Press. 171–187.

DAAKU, KWAME YEBOA (1970): *Trade and Politics on the Gold Coast, 1600–1720. A Study of the African Reaction to European Trade*. Oxford University Press.

DAHLGREN, STELLAN – NORMAN, HANS (1988): *The Rise and Fall of New Sweden. Governor Johan Risingh's Journal 1654–1655 in Its Historical Context*. Stockholm, Almqvist & Wiksell International.

ESPAGNE, MICHEL – WERNER, MICHAEL (1987): *La construction d'une référence culturelle allemande en France. Genèse et histoire (1750–1914)*. *Annales. Économies, Sociétés, Civilisations* 42e année no. 4. 969–992.

FUR, GUNLÖG (2006): *Colonialism in the Margins: Cultural Encounters in New Sweden and Lapland*. Leiden, Brill.

FUR, GUNLÖG – NAUM, MAGDALENA – NORDIN, JONAS M. (2016): Intersecting Worlds: New Sweden's Transatlantic Entanglements. *Journal of Transnational American Studies* vol. 7. no. 1. 1–22.

HAEFELI, EVAN (2006): The Revolt of the Long Swede: Transatlantic Hopes and Fears on the Delaware, 1669. *The Pennsylvania Magazine of History and Biography* vol. 130. no. 2. 137–180.

HAEFELI, EVAN (2012): *New Netherland and the Dutch Origins of American Religious Liberty*. University of Pennsylvania Press.

HEIJER, HENDRIK JACOB DEN (2011): Een dienaar van vele heren. De Atlantische carrière van Hendrick Caerloff. In Lindblad, J. Thomas – Schrikker, Alicia (eds.): *Het verre gezicht. Politieke en culturele relaties tussen Nederland en Azië, Afrika en Amerika. Opstellen aangeboden aan Leonard Blussé*. Franeker, Van Wijnen. 162–180.

JACOBS, JAAP (2005): *New Netherland. A Dutch Colony in Seventeenth-Century America*. Leiden–Boston, Brill.

JACOBS, JAAP (2009): *The Colony of New Netherland: A Dutch Settlement in Seventeenth-Century America*. Ithaca–London, Cornell University Press.

JAMESON, J. FRANKLIN (1887): *Willem Usselinx: Founder of the Dutch and Swedish West India Companies*. G. P. Putnam's Sons.

JOHNSON, AMANDUS (1911): *The Swedish Settlements on the Delaware, 1638–1664*. Philadelphia, The Swedish Colonial Society.

KERNKAMP, G. W. (1908): Brieven van Samuel Blommaert aan den Zweedschen Rijkskanselier Axel Oxenstierna, 1635–1641. *Bijdragen en Mededelingen van het Historisch Genootschap (BMHG)* 29. évf. 1–196.

KLEIN, PETER WOLFGANG (1999): *Die Trippen in de 17e eeuw. Een studie over het ondernemersgedrag op de Hollandse stapelmarkt*. London–New York, Routledge, 1999.

KÖHLIN, HARALD (1948): First Maps of Delaware, a Swedish Colony in North America. *Imago Mundi. The International Journal for the History of Cartography* vol. 5. issue 1. 78–80.

LINDBLAD, JAN THOMAS (1995): Louis de Geer (1587–1652). Dutch Entrepreneur and the Father of Swedish Industry. In Lesger, Clé – Noordegraaf, Leo (eds.): *Entrepreneurs and Entrepreneurship in Early Modern Times. Merchants and Industrialists within the Orbit of the Dutch Staple Market*. Hollandse Historische Reeks, XXIV. Den Haag, Stichting Hollandse Historische Reeks, 1995. 77–84.

LINDBLAD, JAN THOMAS (2014): Mirror images of progress. Sweden and The Netherlands in the Seventeenth and Twentieth Centuries. In Gerner, Kristian (ed.): *The Swedes and the Dutch were Made for Each Other. 400 Years of Swedish–Dutch Relations*. Livonia, Historiska Media. 22–38.

MAGNUSSON, LARS (2014): Envy and Emulation. Sweden and the Dutch Republic in the Era of Mercantilism in the Seventeenth and Eighteenth Centuries. In Gerner, Kristian (ed.): *The Swedes and the Dutch were Made for Each Other. 400 Years of Swedish–Dutch Relations*. Livonia, Historiska Media, 2014. 78–90.

NAUM, MAGDALENA (2013): The malady of emigrants: Homesickness and longing in the colony of New Sweden (1638–1655). In Beaudry, Mary C. – Parno, Travis G. (eds.): *Archaeologies of Mobility and Movement*. New York, Springer. 165–177.

NAUM, MAGDALENA (2016): Displacement and Emplacement in New Sweden and Colonial Middle Atlantic (1638–1750). In Gustin, Ingrid et al. (eds.): *Mellan slott och slagg. Vänbok till Anders Ödman*. Lund, Lund University. 177–182.

NAUM, MAGDALENA (2018): How to Plant a Colony in the New World: Rules and Practices in New Sweden and Seventeenth Century Delaware Valley. In Hausmair, Barbara et al. (eds.): *Archaeologies of Rules and Regulations. Between Text and Practice*. New York, Berghahn Books. 83–102.

NAUM, MAGDALENA – NORDIN, JONAS M. (eds.) (2013): *Scandinavian Colonialism and the Rise of Modernity*. New York, Springer Science & Business Media.

Nordisk familjebok (1876–1926). Konversationslexikon och Realencyklopedi. A., „Project Runeberg” digitális facsimile kiadása. <http://runeberg.org/nf/>. Utolsó hozzáférés: 2019. 05. 11.

NOVÁKY, GYÖRGY (1990): *Handelskompanier och kompanihandel: Svenska Afrikakompaniet 1649–1663. En studie i feodal handel*. Uppsala, 1990.

NOVÁKY, GYÖRGY (1992): Small Company Trade and the Gold Coast: The Swedish Africa Company 1650–1663. *Itinerario* vol. 16. issue 01 (March). 57–76.

PORTER, R. (1968): The Crispe Family and the African Trade in the Seventeenth Century. *The Journal of African History* vol. 9. no. 1. 57–77.

TRIP, H. L. VAN VIERSSEN (1989): *The Trip family: An Outline of Five Centuries. A Short History of the Earlier Trips and an Autobiography*. Ottawa.

WERNER, MICHAEL (2004): Kulturális transzferek a történeti kutatásban (Beszélgetés Michael Wernerrel, a párizsi Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales [EHESS] tanárával). *Aetas* 19. évf. 3. sz. 245–253.

WESLAGER, CLINTON ALFRED (1988): *New Sweden on the Delaware, 1638–1655*. Wilmington, Middle Atlantic Press.

BOGNÁR BULCSU PHD, HABIL.

bognar.bulcsu@btk.ppke.hu

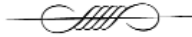
egyetemi docens (PPKE, Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar,
Kommunikáció- és Médiatudományi Intézet)

Szabó Dezső korszerűsége és korszerűtlenségei

Kísérlet az életmű tudásszociológiai elemzésére

The modernity and anachroism of Dezső Szabó

An attempt to interpret his oeuvre from the perspective of sociology of knowledge

ABSTRACT

The paper interprets the oeuvre of Dezső Szabó from the perspective of sociology of knowledge. It deals with the question how his point of view reflects the stream of theory of his age and his own social position that determined his intellectual awakening and worldview. Besides, the paper copes with the question what kind of ideological positions open the social effects – as determinism of the structure of thinking – for the interpreters of the age. Furthermore, the paper deals with the question what are the main characteristics of the historical and sociological constructions of Dezső Szabó and what makes him the most considerable publicist of the period between the two world war in Hungary.

KEYWORDS

history of theory, sociology of knowledge, social semantics, ideology

DOI 10.14232/belv.2019.3.3

<https://doi.org/10.14232/belv.2019.3.3>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article: Bognár Bulcsu (2019): Szabó Dezső korszerűsége és korszerűtlenségei. Kísérlet az életmű tudásszociológiai elemzésére. *Belvedere Meridionale* 31. évf. 3. sz. 39–58. pp.

ISSN 1419-0222 (print)

ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

A XX. század magyar eszmetörténetének jelentős alakjai közül kevés szerző munkássága osztja meg annyira az értelmezőket, mint Szabó Dezső. A már életében is nagy vitákat kiváltó szerző utóélete pedig egyenesen tudatos hamisításokkal terhelt. A rendszerváltás is csak elindította azokat az eszme- és politikatörténeti erőfeszítéseket (GRÓH 2002, PETRIK 2003, 2005, 2008, 2009; KOVÁCS 2010, 2014), amelyek az 1945 utáni kultúrpolitika tendenciózus értékeléseit (*A „népi” írókról* 1958, NAGY 1964, HUSZÁR 1984) igyekeztek a tárgyyszerűbb olvasatok irányába elmozdítani.¹ A mai értelmezők számára legalább ilyen izgalmas vizsgálódást jelenthet, ha megkísérelnénk ezen torzítások, negligálások és a jelenbeli szándékok motiválta értelmezések jellemzőit felszínre hozni. Egy ilyen elemzési irány nagyban hozzájárulhatna ahhoz, hogy a különböző ideológiai szekértáborok mostani pozícióit megértsük, hiszen Szabó Dezsőhöz, vagy a két háború közötti népiekhez fűződő viszonyon keresztül az ideológiai pozíciók és annak strukturális jegyei is jobban értelmezhetővé válnának.

Jelen írás azonban mégsem ezt, hanem egy harmadik irányt választ, amikor Szabó Dezső közírói munkásságának társadalmi meghatározottságait elemzi. A tanulmány azt a kérdést igyekszik körbejárni, hogy Szabó perspektívája mennyiben viseli magán korának eszmeáramlatait, és mennyire tükrözi azt a sajátos társadalmi pozíciót, ami szellemi ébredését és világlátását meghatározta. Másfelől arra keresi a választ, hogy a társadalmi hatások, úgy is mint, a gondolkodás strukturáit meghatározó determinizmusok, milyen ideológiai pozíciókat nyitnak meg a kor értelmezői számára. Harmadrészt azt a kérdést fogalmazza meg, hogy ezeken a feltárandó meghatározottságokon túl miben ragadható meg Szabó Dezső sajátos értelmezése, vagyis mi avatja őt a két háború közötti korszak egyik legjelentősebb közírójává, akinek életműve nemzedékek sorát orientálta.

A TUDÁSSZOCIOLÓGIAI PERSPEKTÍVA

A TÁRSADALMI TAPASZTALAT TÖRTÉNETI ÁTALAKULÁSA

A fentiekből kiderül, hogy az elemzésem elsősorban tudásszociológiai kérdéseket feszeget. Kiinduló tézisem tehát az, hogy egy gondolkodási rendszer magán viseli a társadalmi hatásokat, vagyis az individuális nézőpont mindig a kor társadalmi viszonyai, vagy szűkebben az osztályhelyzet és más társadalmi tényezők által meghatározott. Ezt a tudásszociológiai hagyományban (Jerusalem, Durkheim, Mannheim, Bourdieu, Luhmann stb.) osztott alapvetést alkalmazom Szabó Dezső szellemi pozíciójának megrajzolásához. Ebben az írásban elsősorban Mannheim Károly és Niklas Luhmann tudásszociológiájának belátásaira támaszkodva igyekszem közelebb kerülni az életmű megértéséhez. A mannheimi tudásszociológiai pozíció jelenti az elemzés előzményét. A marxi alapvetésekből kiindulva (ami a társadalomban elfoglalt osztályhelyzet és a politikai tudat között állít fel kauzális viszonyt), de azon túllépve, Mannheim amellet érvel, hogy nem lehet megállni az uralkodó osztályok egyes eszméinek érdekekhez kötődésének leleplezésénél, hanem a teljes, összideológiai pozíciókat kell összefüggésbe hozni a léttel (MANNHEIM 1996).

¹ A rendszerváltás előtt Budai Balogh Sándor tanulmányai (BUDAI BALOGH 1981, 1982) jelentik a kivételt. Ezeknek és a későbbi értelmezéseknek fontos előzménye az emigráció irodalma (pl. GOMBOS 1975), amely Szabó Dezső megközelítésében ellenpontot jelentett a kommunisták tudatos ferdítéseivel szemben.

A tudásszociológiai nézőpontból kiindulva úgy vélem tehát, hogy az ismeretek és szemléletformák létehez kötöttségének tételével érvényesebben lehet megragadni a Szabó Dezső-i politikai perspektívát. Másképp fogalmazva úgy látom, hogy a folyamatok jelenkori és történeti alakulását az elméleten kívüli tényezők hatáselemzésének bevonásával tudjuk alaposabban megérteni. A szabói nézőpont differenciáltabb megragadásához ekképpen az szükséges, hogy láthatóvá tegyük, hogy a társadalomban elfoglalt pozíció milyen sajátos érdekhelyzetet eredményez, és az milyen sajátos perspektívában engedi látni a társadalmi valóságot. Arra összpontosítunk tehát, hogy ez a – többi léthelyzettől különböző – perspektíva milyen rálátást enged meg a társadalomra, és milyen – a léthelyzetből fakadó – értelmezést ad a világ kérdéseire.

Szabó Dezső közirói perspektíváján egyaránt nyomot hagy az életmű létrejöttékor fennálló szűkebb és tágabb társadalmi kontextus. Utóbbi alatt azt az alapvető társadalmi változást értjük, amit metaforikusan a francia forradalomhoz szokás kapcsolni. A modern társadalom kialakulásának hosszú folyamata a társadalom megragadásának évszázadok alatt rögzült nézőpontját teszi kérdésessé. A rendi társadalom primátusának megkérdőjelezése lerombolja a szellemi tájékozódás korábban megkérdőjelezhetetlen korlátait, és olyan perspektívát eredményez, ahol a pozíciók és az értékek újraértelmezése fogalmazódik meg. Mindez olyan új eszméket is szül, amelyekben a közösség integrálódásának korábbi birodalmi és dinasztikus perspektívája helyett eddig nem, vagy csak sokadlagos tényezőként jelenlévő ideológia kerül előtérbe. A nacionalizmus eszméje mellett (vö. ANDERSON 2006) az új korszak egy olyan individuális nézőpontot állít a középpontba, amely a modern társadalom integrálódásának új alapegységét képezheti.

Mindezen ideológiai változások hátterében leginkább a társadalmi rend megváltozott szerkezete áll.² Olyan döntő társadalmi változásról van szó, amelynek következményeképpen bekövetkezik a korábban magától értetődőnek tekintett társadalmi és szellemi tartalmak fellazulása. Ez új nézőpontok kialakulásának a lehetőségét eredményezi. Bizonyos értelemben a hosszú 19. század a forradalom jelentette kihívásokra igyekszik választ adni azokkal az új szellemi pozíciókkal, amelyek újrajazolják az egyén és közösség viszonyáról gondoltakat is. Mannheim Károly úgy látja, hogy ebben az időszakban a két legerőteljesebb szellemi pozíció a romantikus konzervatív és a liberális racionalista megközelítés (MANNHEIM 2000). Ez a két, a jobb és bal oldali politikát meghatározó nézőpont hozza létre azt a dualizmust, amely homlokegyenest ellentétes magyarázatot és jövőképet fogalmaz meg és kínál értelmezési keretet a kortársak számára. A romantikus konzervatív közösséggel és a liberális racionalista individuumközpontú megközelítése egymással vetélkedő értelmezéseket szül a társadalom újjászervezésének kívánatos útjáról.

A társadalom integrációjának kérdése a kor kulcskérdéseinek egyike. A 19. század nemcsak új eszméket és identitásokat hoz magával, hanem a francia forradalom után bekövetkező politikai és társadalmi válságok megoldása is szükségessé válik. A kor eszméi (nacionalizmus, individualizmus, illetve politikai síkon marxizmus, szociáldarwinizmus stb.) nemcsak újszerűségükkel, hanem radikalizmusukkal is jellemezhetők. Az ancime regime megtörése más vonatkozásban is átalakításokat hoz. A megszokott ismétlődése helyett a változás magától értetődőségét hozó új szemantika

² Nem állítom ezzel azonban azt, hogy társadalmi struktúra és ideológiai pozíció hatása egyirányú folyamatként írható le. Noha Mannheim inkább ezen az állásponton volt, Luhmann tudásszociológiája (LUHMANN 1993a) már számba veszi azt a hatásmechanizmust is, amikor az ideológiai változások hatnak a társadalmi struktúrára, vagy amikor az ideológiai pozíciók még egy korábbi társadalmi struktúra szemantikáját képviselik. (Ehhez vö. Luhmann leírását az „európai” szemantikáról [LUHMANN 1996, 1998. 879–958]).

(LUHMANN 1999, 2009, KARÁCSONY 1995. 119–136) az új helyzetekkel való szembenézés mellett a múltra való reflexiót is eredményezi. Az elmúltra való reflexió és az emlékezet (NIETZSCHE 1989, KOSELLECK 2003) a történetiség nézőpontját teremti meg. Ez nemcsak a szaktudomány megjelenését (Ranke és mások), hanem a jelenségek magyarázatára adott történeti, vagy genealogikus elemzéseket is megszüli, ahol az értelmezők a jelen felfejtésében a történeti hatások nyomait és azok determináló következményeit állítják a középpontba.

Ennek az alapvető átalakulásnak része az identitások változása is. A megváltozott társadalmi környezet új önértelmezéseket hív életre a társadalom makro- és mikroszintjén is. Mint utaltam rá, makroszinten egyre inkább elszakad a dinasztikus viszonyok kínálta önértelmezésektől, és egyre inkább a nemzeti narratíva, vagy a közös osztályhelyzet kínálta keretben írja le önmagát. A közösségi önértelmezés ezen szegmense újrakonstituálja az egyének identitásait. Az individuum ekképpen vagy a nemzet, vagy az osztályhelyzet által meghatározott közösség részeként értelmezi, és nevezi magát például magyarnak, románnak, németnek, vagy a munkásosztály, a polgárság stb. tagjának. A megváltozott identitáskonstrukció sajátos eleme az, hogy az írásbeliség kultúrájának új virtuóza (vö. LUHMANN 2005, BOGNÁR 2015), az értelmiség ezekre az identitásokra és egyúttal a társadalmi helyzetre is reflektálva új önértelmezéseket tud kialakítani. Ebben mindenekelőtt az a permanens válság játszik szerepet, amely a korszakban folyamatosan napirenden tartja a társadalom újraszervezésének, új típusú integrálásának kérdését. Ez a sajátos társadalmi helyzet és az értelmiség kevésbé rögzített pozíciója hozza magával azt, hogy e csoport tagjai – léthelyzetükből következően – vetik fel az új értelemdadás lehetőségét. Ez magyarázza az „*értékek átértékelésének*” (Nietzsche) szándékát és ez mentén érthető meg az a profetikus hang és váteszszerep, amely a korszak új átfogó és radikális értelmezéseiben jelen van.

SZABÓ DEZSŐ NÉZŐPONTJA ÉS ANNAK TÁRSADALMI MEGHATÁROZOTTSÁGA

Aligha vitatható, hogy a 19. századi társadalmi változás új léthelyzeteket és identitás-konstrukciókat hozó hatása kimutatható a korszak sok más jeles alkotója mellett Szabó Dezső világlátásában is. Korának gyermeke ő abban az értelemben, hogy korának társadalmi viszonyait ő is válságként éli meg (SZABÓ 1996). Osztozik abban is a korszellemmel, hogy a válság megoldására immár neki is csak a modernitás jelentette új értelmezések kínálnak lehetőséget és magától értetődő az is a számára, hogy nem lehet az új problémákra régi típusú válaszokat adni (SZABÓ 2003). A gyors és alapvető változások elérésének vágya hozza magával azt a radikalizmust, amely alapjaiban kívánja újrendezni a társadalmi viszonyokat, tekintet nélkül évszázadok korábban kérdésessé nem tett önértelmezésével (SZABÓ 1991). „Korszerű” a tekintetben is, hogy a történetiség szempontja része a perspektívájának: ő is azok közé tartozik, aki folytatja (nálunk Kemény Zsigmonddal fémjelvezhető) azon hagyományt, amely a társadalmi folyamatokat immár a történeti fejlődés eredményeképpen értelmezi (pl. SZABÓ 2003. 136–145, 417–480). Ez vezet ahhoz, hogy Szabó Dezső a nyugati civilizáción túl a magyar társadalomfejlődés jegyeit és az egyes társadalmi csoportok e folyamatban betöltött szerepét is göröcső alá veszi (SZABÓ 1991. 149–166, 2003. 524–579, 752–782).

A Szabó Dezső-i perspektívának része a közösség és egyén viszonyának a korra jellemző újraértelmezése. A sok útleágazással jellemezhető munkásságának alapvető kérdése annak meghatározása,

hogy az individuumot milyen viszony fűzi a kollektivitáshoz. Az egyes alkotói korszakok ugyan erre a kérdésre különböző válaszokat adnak, de ezt mindig a társadalom új típusú integrációjának kikerülhetetlen kérdéseként tematizálja. A válaszadás pedig – a korszellemet idéző módon – egzisztenciális kérdésként, sorskérdésként jelenik meg, amely nem csupán a kollektivitás (az emberi közösség, a nemzet, a magyarság) alapvető sorsát, hanem az ehhez kapcsolódó egyént is meghatározza (SZABÓ 2003. 362–377). Ez a perspektíva pedig e tekintetben már magyarázza is azt a profetikus hangot, amely Szabó egész munkásságának jellemzője lesz. Az új értelemdadó pozícióját magától értetődően képviselve saját megközelítését az egész közösség számára kikerülhetetlen helyzetértelmezésként és a jövőre vonatkozó útmutatásaként értelmezi. E tekintetben is osztozva a korszellelem más képviselőivel (Nietzsche, Ady, Tolsztoj stb.)

Mindezen hatások azonban a gondolkodás struktúráinak csak tágabb, makroszintjét határozzák meg. Az életmű tudásszociológiai értelmezésekor tekintetbe kell venni a mezzo- és mikroszintű hatásokat is. Előbbinek a nemzedéki tapasztalatokat, utóbbinak a közvetlen társadalmi környezet hatásait tekintjük. A nemzedéki élmény foglalja magába azokat a hatásokat, amely a világ megtapasztalásának többé-kevésbé azonos mintázatait közvetíti egy generáció számára. A hangsúly itt azon van, hogy egy nemzedék tagjai olyan hasonló léthelyzetet tapasztalnak meg elsődleges hatásokként, amelyek a formálódó szemléletük alapvető forrásává válnak, mivel ezen impulzusok alapján alakul ki a világ megragadásának mintázata. („Az első élményekben benne rejlik az a tendencia, hogy természetes világképként rögzüljenek” – ahogy Mannheim fogalmaz [MANNHEIM 2000. 226]). Az élmények egy generációban való tipikus rögzülésének a nemzedéki közös társadalmi-történeti élettér ad lehetőséget. Ez eredményezi azt is, hogy az egyén az adott társadalmi-történeti egység sorsában részesedik.

Tehát a szellemi hatások megrajzolásában a nemzedéki élményeknek kitüntetett szerepe van. Szabó Dezső a századforduló forrongó ifjúságához tartozik. Annak a nemzedéknek a tagja, amely a millenniumi Magyarország hősi múltba forduló nézőpontjával szemben egyre inkább Nyugat felé tájékozódik, és melynek perspektívája már határozottan túlmutat a korábbi generációk által kijelölt mozgástéren. A perspektíva-váltás sok tényezőből fakad. Ez a nemzedék már a hazai viszonyok alaposabb ismeretével felvértezve értelmezi a magyar társadalmat, és az így nyert társadalomképet immár személyes tapasztalatok alapján tudja ütköztetni a nyugat-európai társadalomfejlődés sajátosságaival. A korabeli nyugati szellemi irányzatok hatása és annak adaptálása is ennek a generációnak a sajátja. Legfőképpen pedig ezen nemzedék szellemi ébredésének idejére esik, hogy jelentősebb megkésettiséggel, de Magyarországon is bekövetkezik a szellemi nézőpontok, Nyugaton már a 19. század elején jelen lévő, megkettőződése.

A magyar társadalomfejlődés és eszmetörténet sajátossága ugyanis az, hogy a közéleti diskurzust és a politikai elit nézőpontját egészen a 19. század végéig a liberális nézőpont primátusa jellemzi.³ Eszmetörténetileg a döntő változás akkor következik be, amikor a hagyományos elitet megrogyasztó agrárválság és a kapitalista átalakulásban nem a rendi társadalomban privilegizált társadalmi csoportok sikeressége új helyzetet eredményez. Ez hozza magával azt, hogy a hagyományos politikai elit egyes csoportjainak vezetésével kibontakozik az elvi antiliberalizmus politikai képviselője (SZABÓ 1989a). A magyar konzervatív politikai gondolkodás megjelenése

³ A 19. századi magyar konzervativizmus lényegében a kor liberális felfogását követte a társadalmi reform tartalmait illetően. Sajátos jegye nem elvi síkon fogalmazódott meg, hanem a társadalmi reform gyorsaságát illetően (SZABÓ 1989a).

teremti meg azt az ideológiai dualizmust, ahol a jelen kérdéseire a romantikus konzervatív és liberális racionalista alternatíva fogalmazódik meg immár Magyarországon is. Szabó Dezsőék generációja az első nemzedék, amely ebben a szellemi közegben és a nyugati tapasztalatokkal, eszmékkel felvértezve igyekszik tájékozódni.

Ezen generációhoz tartozók közös jellemzője, hogy ebben a közegben reflektálnak a hagyományos nemesi elit és az újsütetű polgárság kettőssége által meghatározott helyzetre, és az ország pozíciójára a nyugati társadalomfejlődéshez viszonyítva. Az „*új idők új dalaival*” jelentkező Ady, a Nyugatosok új nemzedéke, a Vasárnapi Kör eszmei radikalizmusa, a Társadalomtudományi Társaság konzervatívjai (pl. Geőcze Sarolta), az anarcho-szindikalizmus hazai képviselői (Szabó Ervin, Batthyányi Ervin) egyaránt azt a nemzedéki léthelyzetet jelenítik meg, amely új módon fogalmazza meg a politikai közösség képviseletének a kérdését. Az eltérő irányok ellenére (itt a közös nemzedéki tapasztalatokon túl, a különböző osztályhelyzeteknek van elsősorban jelentősége) egyformán jelen lévő szándék fogalmazódik meg: a kor kihívásaira a korábbi generációkhoz képest radikálisan más választ próbálnak adni és a társadalom integrálódásának kérdését is alapvetően másképp fogalmazzák meg.

Megközelítésem szerint ez az a generációs közeg, amely Szabó Dezső szellemi pozícióját is alapvetően meghatározza. Rokon világlátásában az a generációs élmény, hogy a hagyományos nemesi elit nézőpontja immár nem képes adekvát válaszokat adni a társadalmi kérdésekre. A nemzet ezer évét saját történelmeként ünneplő rendi csoport világlátása elleni fellépés határozza meg Szabó Dezső korai közírói tevékenységét. Harcos publicisztikai, Adyhoz hasonlóan, a magyar ugar elmaradottságát ostorozzák, és a hagyományos elitnek a társadalom vezetésére való alkalmatlanságára mutatnak rá (SZABÓ 2003. 353–355, 362–377). Az országos ismertséget hozó munkák látszólag Szabó számára is azt az utat jelölik ki, amit a hasonló társadalmi csoportból érkező Ady számára is logikusan adódik.

SZABÓ DEZSŐ ÚTKERESÉSEI

PROGRAMTERVEK A NEMZEDÉKI ALTERNATÍVÁK SZORÍTÁSÁBAN

Mint láttuk, a hagyományos elit társadalomképének és politikájának tagadása Szabó Dezsőt az ekkorra már két pólusúvá vált közélet másik csoportosulásához, a nyugatosokhoz viszi. Annál is inkább, mivel a romantikus konzervatív nézőponttal szemben kínálkozó liberális racionalista perspektíva jelöli ki a századforduló után induló polgári radikálisok körének pozícióját. A Nyugat folyóirat vonzásában bontakozhat ki Szabó Dezsőnek az a közírói munkássága, amely nem csupán élesen támadja a hagyományos elit csoportjait (mindenekelőtt a politikai elitet és a nagybirtokosságot jelentő arisztokráciát) és szakrális intézményrendszerét (az egyházakat), hanem naprakészen reflektál a legújabb modern törekvésekre (a szimbolizmusra, a futurizmusra) is. Ezek a munkák avatják a szerzőt a modernitás egyik leghatásosabb szószólójává.

Másfelől Szabó Dezső szellemi pozíciója nem csupán a hagyományos elitel szembeni fenntartásokkal jellemezhető. Az erdélyi (kolozsvári) kismemesi családból származó szerző társadalomképe magán viseli e közeg csoportosságait és kiutkereséseit is. A társadalmi rétegnek a nemzeti hagyománnyal való azonosulása a szűkebb családi közegben együttjár 1848 szellemének élénk jelenlétével, és a nemzeti gondolat kurucos képviseletével (SZABÓ 1996, VERES 2013,

KOVÁCS 2014). Mindezeket a kondíciókat az Erdélyben erőteljesebb jelen lévő és a családban is alapvető tájékozódást jelentő vallásosság hatása egészíti ki. Ez (az Adynál is meglévő) gyerekkori, elsődleges szocializációs közeg (vö. BERGER–LUCKMANN 1998) teremti meg azt a gondolkodás struktúráit alapvetően befolyásoló léthelyzetet, amin a későbbi társadalmi hatások megszűrődnek. Ezek a társadalmi meghatározottságok magyarázzák azt a dinamikát, amely a saját világmentelmezését kereső Szabó Dezsőt a kétpólusú nyilvánosság hol egyik, hol másik csoportjához kapcsolja.

A társadalmi léthelyzet által konstituált útkeresés mutatkozik meg a fiatal Eötvös kollégista első nyugati élménye, franciaországi ösztöndíja kapcsán is. Fontosak számára az ott szerzett impulzusok, de a nyugati társadalomfejlődés személyes megtapasztalása érzékelhetően nem hat rá olyan revelációval, mint Ady esetében. Ugyan mindketten élesen szembesülnek a hazai elmaradottsággal, és maga Szabó is fontos szellemi impulzusokat kap itt, de Adynál jóval visszafogottabb a Nyugaton látottak értékelésében.⁴ Másfelől a nyugati társadalomfejlődés személyes megtapasztalása, annak minden modernsége ellenére, legalább annyira előhívja benne a kritikát, mint a pozitív értékelést. Ebben feltehetően az is szerepet játszik, hogy az individualitást közép-pontba helyező társadalomkép épp annak a társadalmi csoportnak a vezetőszeretét és annak a kollektivitásnak az érvényességét kérdőjelezi meg, amiből maga is származott. Azaz a tradíciót és a nemzeti társadalom folytonosságát megjelenítő nemesség és a nemzeti egység válik kérdésessé a Nyugaton tapasztalt társadalomfejlődés közegében.

Ezek a léthelyzetből következő meghatározottságok játszanak szerepet abban, hogy Szabó Dezső szellemi útkeresése azokra az irányzatokra talál rá, amelyek fenntartásaikat fogalmazzák meg a nyugati individualizmussal és a liberális társadalomeszménnyel szemben. Feltehetően a nemzeti tematika hangsúlyos képviseletével és a szűkebb családban jelenlévő vallásossággal magyarázható az, hogy a századforduló szellemi áramlataiból Barres nemzeti konzervativizmusa és Sorel hatalom-elmélete lesz rá legnagyobb hatással. A nemzeti társadalomra építő és a vallásosság társadalom-integráló szerepét megtartó barres-i nézőpont jól illeszkedik a társadalmi primátusát veszítő egykori kisnemesség léthelyzetéből következő szellemi pozícióhoz, amelyben a piedesztálra emelt nemzeti jegy mellett a tradíciót megjelenítő vallásosság is fontos szerepet kap. Másrészt a nemzeti közösség értelmezésében jelen van az az etnikai elv is, amivel e nézőpont követői a pozíciójukat veszélyeztető új társadalmi csoportokkal – elsősorban a korban nálunk a modern polgársággal azonosított zsidósággal – szemben is muníciót szolgáltatathat. Sorel elmélete pedig a hatalom értelmezésének azt a radikalizmusát jelenti, amely a döntő társadalmi változásokat célzó generáció számára is útmutatást adhat a mélyreható társadalmi reformjának véghez viteléhez.

E szellemi hatásoknak van szerepük abban, hogy Szabó pályakezdése nem csupán a lényeges társadalmi fordulatot akadályozó hagyományos elit, az arisztokrácia elleni támadásokkal jellemezhető, hanem Szabó Dezső közismertsége legalább ennyire függ össze azzal, hogy erőteljesen bírálta az új gazdasági elitben fontos szerepet betöltő zsidóságot. Támadva a kor többségi elvi liberalizmusának beállítódását, a zsidóság gazdasági térnyerésében osztársadalmi érdekeket veszélyeztető tendenciákat lát és az állami beavatkozás szükségessége mellett érvel. Szabó Dezső

⁴ Ebben feltehetően az is szerepet játszott, hogy amíg Ady csekély nyelvtudással és így szűk tájékozódási lehetőségekkel tudta a jelen Franciaországot értelmezni, addig Szabó Dezső anyanyelvi szintű nyelvismerete és a kortársakat is lenyűgöző széles műveltsége biztosította azt, hogy a korabeli szellemi áramlatokat mélységében fel tudja térképezni és differenciáltabb képet alakít ki a regionális különbségek vonatkozásában is.

nézőpontjában politikai antiszemitizmusa a nemzeti társadalom kollektív értékeinek és érdekeinek védelmében fogalmazódik meg, és a gazdasági versenyben alulmaradtak iránti szolidaritással áthatott.⁵ Az első világháború végétől kezdődően pedig a barres-i ideológiai pozícióval megegyezően Szabó Dezső is egy olyan etnikai elveken alapuló társadalomértelmezés mellett érvel, amely a közösséget kifejező csoportosulás (a magyarság) helyzetének javítását segítő radikális társadalompolitikát fogalmaz meg.

Jóllehet Szabó Dezső társadalomképében a francia szellemi hatások jelen vannak, a pályakezdéstől az utolsó írásokig, mégis túlságosan leegyszerűsítő értelmezés volna (és a tudásszociológiai pozíció komplexitását sem visszatükröző nézőpontot eredményezne), ha Szabót egyszerűen a barres-i politikai konzervativizmus magyarországi epigonjaként azonosítanánk (vö. SZABÓ 1989b). Ennek már önmagában is ellentmond a nyugatosok körében folytatott tevékenysége és elköteleződése a modernitás értékei mellett.⁶ Másrészt ezt az időszakot nem lehet csupán Szabó következtelenségeivel, jellemhibáival, vagy indulataival (a hagyományos Magyarország elleni harc szövetségkeresésével) magyarázni. Ugyanis ezekben az években e motivációk mellett felfogásának olyan elemei mutatkoznak meg, amelyek az alaki változások ellenére is folytonosságot mutatnak az egész életműben.

SZABÓ DEZSŐ KÍSÉRLETE A POLITIKAI IDEOLÓGIÁK SZINTÉZISÉRE SZELLEMI POZÍCIÓJÁNAK KIALAKULÁSA

Szabó Dezső nyugatos korszakát – tudásszociológiai elemzésünkhöz híven – annak az útkeresés részének tekintjük, amellyel nemzedékének alapvető kérdésére igyekszik választ kapni: a jelenkor válságos helyzetében hogyan biztosítható a társadalom integrációja. A válság leküzdésének radikalizmusa ugyan generációs élmény Szabó Dezső nemzedékének tagjai számára,⁷ de az azonos kiindulás még nem válaszolja meg a 'miként' kérdését. A vallásos kisnemesi középrétegből érkező, pályakezdő Szabó a társadalmi viszonyok alapvető átértékelését megfogalmazó programját ugyan először a hagyományos elittel (az egyházakkal) szövetségben szerette volna végrehajtani,⁸ de ennek kudarca után gyorsan a másik póluson találjuk,⁹ változatlan szándékkal: megtalálni a radikális változás politikai szövetségeseit. Jászi Oszkár polgári radikalizmusa egy ideig ekképpen olyan alternatívát kínál a számára, amely nem csupán a közös ellenségeknek tekintett csoportokkal

⁵ Másrészt Szabó Dezső harcosan szemben áll a két háború közötti korszak politikai antiszemitizmusával (SZABÓ 1991. 483–532).

⁶ Ezeket az összefüggéseket és úgy általában Szabó Dezsőnek a Nyugat folyóiratbeli munkásságát (az 1911 és 1916 között ott közölt több mint nyolcvan tanulmányát!) Szabó Miklós más tekintetben tárgyyszerű, de végső értékelésében erősen tendenciózus értékelése nagyvonalúan átugrotta.

⁷ Sajátos módon ebben még a nemzedék konzervatívjai is osztoznak, amikor Geöcze Sarolták a korábbi generációk elvi liberalizmusával szakítva (ha nem is teljes mértékben előzmények nélkül), de alapvetően újszerűen nyúlnak a társadalom égető problémáihoz.

⁸ Erről a szándékról nem csupán a székesfehérvári időszak publicisztikája árulkodik, hanem *Az elsodort falu* azon szimbolikus jelenete, amikor Szabó egyik regénybeli alter egoja (Farkas Miklós) felkeresi a püspököt, hogy megossza vele megváltó társadalompolitikai koncepcióját és támogatását kérje annak megvalósítására.

⁹ Nyilván e kapcsolatkeresés kudarcának lényeges szerepe van az indulatait nem elfojtó Szabónak a Nyugat folyóiratban publikált egyházellenes kirohanásaiban (pl. SZABÓ [1912] 2003. 145–149).

és értékekkel (az arisztokráciával, a politikai elittel és az egyházak múltba forduló tradícionálisával) szemben jelent alternatívát, hanem tartalmi kapcsolódásokat is kínál. (Ez lesz az alapja annak az együttműködésnek, amelyet a pályáján végigtekintő Jászi utólag is az egész életére nézve fontosnak tekint.)¹⁰

Jászi radikalizmusa a szocialista (marxista) értelmezéssel vitatkozva igyekszik meghatározni azt a társadalmi csoportot, amelyre az új társadalmat építő programját alapozhatja. Megfontolandó társadalomelméleti érvekkel (és többek között Mannheim munkásságától sem függetlenül) úgy látja, hogy erre nem a munkásosztály, hanem a „*dolgozó szellemi középosztály*”, a társadalom tengelye alkalmas. Ez az a társadalmi csoport, amely a társadalom egészével kapcsolatban van, s amely rendelkezik azokkal a szellemi muníciókkal, ami a radikális fordulat véghezviteléhez elengedhetetlenül szükséges (JÁSZI 1918). Ez az a gondolat, amely mélyen hat Szabóra és annak egyfajta sajátos továbbgondolásával alkotja meg később immár saját, a parasztságra alapított „magyar forradalom”-koncepcióját.

Szabó Dezső formálódó elképzelése más tekintetben is magán viseli Jásziék körének hatását. Útkeresése ugyanis nem csupán a radikalizmus képviselésének legfőbb csoportját igyekszik megtalálni, hanem a társadalom integrálásának sikeres módját is. Az ekkor már a hagyományos társadalmi csoportokkal szakító Szabó feltehetően közös jegyeknek tekintette azt is, hogy Jászi olyan polgári radikalizmust képviselt, ami igyekezett a nemzetfogalmat is rehabilitálni. Kovács Dávid meggyőző elemzése arra mutat rá, hogy Jászi nem csupán kikerülhetetlennek tekintette a nemzet eszméjét a társadalom átalakítására, hanem elengedhetetlennek tekintette a magyar állam szuverenitását és a magyarság történelmi vezetőszeropének az elismerését is (KOVÁCS 2014. 51–55). Mindezek a jegyek alappillérei Szabó Dezső felfogásának is.

Szabó Dezső korszerűsége mutatkozik meg abban, hogy érzékelve a modernitás beköszöntét, magától értetődő számára, hogy a korábbi integráló erők jórészt elveszítik a képességüket a társadalom egységének biztosítására. A kibontakozó individualizmus, az egymásnak feszülő társadalmi csoportok konfliktusa azonban mind olyan tényező, amellyel szemben szükségesnek tűnt számára a társadalom integrációjának megerősítése. A rendkívül művelt és kora szellemtörténetében jól tájékozódó Szabó számára ehhez Schopenhauer filozófiája teremti meg a fogódzókat (KOVÁCS 2014. 22–24). Szellemlfilozófiájának keresztény gyökereihez híven Schopenhauer a szolidaritás alapját a részvétben találja meg. Úgy látja, ez képes kimozdítani az egyre individuálisabban tájékozódó társadalmat az egoizmusából és képes megteremteni a társadalmi integráció alapjait.

A részvét és az ebből levezetett társadalmi szolidaritás lesz az a gondolat, amely kapcsolódásokat teremt Szabó Dezső gyerekkorának vallásos világtértelezéséhez. Másfelől ez alapozza meg a szolidaritás kibontakoztatásának azt a koncepcióját is, ami sok szálon kapcsolódik Jásziék integráció-koncepciójához. Szabó Dezső részvétet hangsúlyozó belátása ugyanis egyfajta modern humanizmust fogalmaz meg, ami túllép az osztályok és nemzetek jelentette korlátokon, s az osztályok, nemzetek közötti konfliktusok helyett a pacifizmus politikájával igyekszik kibékíteni a szembenállókat, valamint az emberiség közös képviselését tekinti a sikeres társadalmi reform alapjának (SZABÓ 2003. 355–362).

¹⁰ Jászi a rá legnagyobb hatást gyakorló szerzők között sorolja fel Szabó Dezsőt. Ezzel nem kis fejtörést okoz a róla monográfiát író Litván Györgynek, aki belső konfliktusát azzal oldja fel, hogy kevésbé elegáns módon kihagyja a két szerző kapcsolatának ismertetését és értékelését a munkájából (LITVÁN 2003).

A schopenhaueri részvéten alapuló szolidaritás elképzelése és az ebből levezetett humanizmus ekképpen mutat párhuzamokat a nyugatosok körének nézőpontjával. Másrészt jól tükrözi azt a sajátos tudásszociológiai helyzetet, amely Szabó Dezsőt jellemzi. A radikális változást megcélzó nemzedéki élmény, a kor modernitásának hatása, és szűkebb csoportjának vallásossága egyaránt jelen van formálódó elképzelésében. Szabó Dezső a gyerekkor világának nemzeti tradicionalizmusán és vallásosságán szűri át az újabb tapasztalatokat, hogy ebből a hatásmechanizmusból a kiindulást csak részben tükröző új szemléletet formálódjon meg. Az elsődleges szocializációs közeg világszemléletét részben felülírják a későbbi tapasztalatok, ami abban is megmutatkozik, hogy a fiatal Szabó Dezső elveszíti istenhitét. Az „Isten halott” századfordulós világában gyakori beállítódás azonban Szabó Dezsőnél csak a személyes hit dimenzióit szorítja háttérbe. Ez nem eredményez egy evilági vallásosságot, mint az egy generáció alatt szekularizálódó zsidó középosztály tagjainál, akik közül többen a kommunista és szociáldemokrata mozgalmak szószólói lesznek. Szabó társadalomképében a vallás megőrzi társadalomszervező erejét anélkül, hogy annak tartalmaiban a személyes istenhitnek elsődleges szerepe lenne (SZABÓ 2003. 156–166).

Ez a gondolati elem szintén francia hatásokat tükröz, de itt hangsúlyozottan nem a barres-i elképzelésről, hanem a francia szociológia klasszikusairól van szó. Ez vezet ahhoz, hogy Szabó August Comte (COMTE 1979) és Emile Durkheim (DURKHEIM 2003) által megfogalmazott azon koncepció híve lesz, hogy a modern társadalom integrációja nem mondhat le az individuumon túlmutató erőkről. Ezek képesek ugyanis megteremteni a sui generis társadalom egységét. Szabó Dezső is osztja azt a felfogást, hogy a modernitás körülményei között ez már nem történhet a hagyományos vallásosság által, mivel az Istenhez fűződő viszony is individualizálódik. A szociológia francia hagyománya mellett érvel, hogy immár egy szekularizált vallásosság (a társadalomba vetett hit) tudja megteremteni a közösség integrációját. Ez képes az individualitásból fakadó sokféleséget megzabolázni és a társadalom egységét biztosítani. Mint láttuk, ez a felfogás a humanista nyugatosok értelmezésével mutat rokon jegyeket. Másfelől a részvéten középpontba állító humanizmus képviselése vezet ahhoz az éles bírálathoz, amelyet Szabó Dezső az első világháború elején pappírra vet (SZABÓ 2003. 156–166), és ami egyre inkább eltávolítja a liberális racionalista tábor tagjaitól. A döntő fordulat azonban a világháború eseményeivel és a kiszípolozott, reményét vesztett ország állapotával és az ebből származó új, de az egész későbbi pályáján végigvitt koncepcióval függ össze, amiben Szabó Dezső most már a „magyar forradalom” szükségességét hirdeti, egyaránt szembekeverve a hagyományos elit által képviselt romantikus konzervativizmussal és az újsütetű polgárság liberális racionalizmusával.

A TUDÁSSZOCIOLÓGIAI POZÍCIÓ HATÁSA

A „MAGYAR FORRADALOM” KONCEPCIÓJÁRA

Szabó Dezső koncepciója hűen tükrözi tudásszociológiai helyzetét. A válság megoldása érdekében történő kapcsolatkeresései a közéleti és politikai elit konzervatív és liberális csoportosulásaival meggyőzik arról, hogy ezek a szekértáborok csak olyan ideológiai pozíciót képesek elfoglalni, amely saját partikuláris társadalmi érdekeiket tükrözi. A magának vateszszerepet tulajdonító, saját koncepcióját az össztársadalmi totalitást megjelenítőnek gondoló Szabó Dezső számára ezek után csak egy lehetőség marad: a fenti csoportokkal való radikális szembenállás kinyilvánítása

és azok vélt, vagy valós partikularitásának leleplezése. Ebben a Szabó Dezső-i gondolatban visszaköszönnek saját társadalmi csoportjának és szűkebb környezetének szándékai: a mindenkori csoportérdekek fölött az össznemzeti érdekek képviselete egy olyan koncepcióval, amely hangsúlyozottan a társadalom egységes képviseletét fogalmazza meg (SZABÓ 1991. 118–148, 2003. 752–782). Másfelől Szabó gondolkodásának is része az, hogy a perspektívája a történetiség szempontját is képviseli. Másrészt annak a strukturális elemzésnek a szándéka is megjelenik nála, amelyet az új társadalomtudományok (elsősorban a szociológia) nézőpontja hoz magával.

Ezek a léthelyzetből következő jegyek teszik érthetővé, hogy Szabó Dezső indulatos kirohánásai a társadalom vezetésére bejelentkező társadalmi csoportokkal szemben nem csupán felszíni jelenségeket megragadó pamfletek, hanem proto-szociológiai kísérletek arra, hogy ezen csoportok sajátos jegyeit megragadhassuk (SZABÓ 2003. 524–579). Szabó ugyanis az egyes csoportok alkalmatlanságának lendületes és színes ábrázolása során megpróbálja rekonstruálni ezen csoportok történetiségét. Az elemzései ekképpen a történeti pozíció, mint léthelyzet által meghatározott csoportok cselekvéseit írja le, és mutat rá arra, hogy ezek a történeti kondíciók mennyiben köszönnek vissza az adott csoportok jelenbeli cselekvésében és ideológiai pozíciójában. A hagyományos elit, vagy a zsidósággal azonosított modern polgárság társadalomtörténeti kondícióinak számbavétele vezet el ahhoz a konklúzióhoz, hogy ezek a csoportok nem alkalmasak a társadalom vezetésére. Ezen belátás közírói és irodalmi munkásságában (*Az elsodort falu, Segítség, Feltámadás Makucskán* stb.) egyaránt jelen van.

Az egyes társadalmi csoportok részint szaktudományos (történeti és társadalmi) elemzése, részint gyilkos erejű publicisztikája Szabó Dezső legismertebb munkái közé sorolódnak (SZABÓ 2003. 377–383, 383–403, 524–579). A jövő politikáját megfogalmazó programja számára azonban ezek az írások csak eszközök. Ő a társadalom radikális átalakításához, a maguknak ezt a szerepet vindikáló csoportok helyett akarja megtalálni azt a réteget, ami valóban „tengely” lehet a változásnak. Mint közismert, Szabó Dezső a parasztságban találja meg ezt a társadalmi csoportot. E fordulat értelmezése azonban megkívánja azt, hogy az első világháború, mint sorseseemény (TENGYELI 1998) hatására is kitérjünk. A nagy háborút közvetlen közelről megélő Szabó Dezső számára az események a társadalmi elitről elmondottakat igazolják vissza. A nemzetet a háborúba vezető és a munkásokat, parasztokat veszejtő, vagy őket kiszolgáltatott helyzetbe hozó hagyományos elit és a háborúban gazdaságilag jelentősen gyarapodó modern polgárság Szabó Dezső számára egyaránt elvetendő, mint olyan társadalmi erők, amelyek a közösség határhelyzetében is csak a saját partikuláris osztályérdekük mentén cselekednek. Vagyis demonstratív módon a magánérdekeket a közösségi érdekek elé helyezik.

Azonban a világháború és az utána következő összeomlás nemcsak a kétpólusú társadalom elitjének az ország vezetésére való alkalmatlanságát bizonyítja be számára, hanem Szabó értelmezése szerint a humanizmus ideológiájának csődjét is megmutatta. A liberális racionalisták ugyanis (kevés kivételtől eltekintve) az összemberi szolidaritás helyett a nemzeti érdekek szolgálatát választották, amikor a háborús propaganda szolgálatába álltak. Vagy ha nem ezért, akkor Szabó szerint amiatt vádolható, hogy a nemzeti sorskérdések idején az internacionalizmus uszályába kerültek, amely éppen a humanizmus tagadásával (a kommunista hatalom támogatásával) igyekezett úrrá lenni a válságon.

Ebben a történeti konstellációban Szabó Dezső nem alaptalanul érezte úgy, hogy a részvét és a szolidaritás hiánya éppen annak az entitásnak vált a kárára, amiért osztályhelyzete folytán

a leginkább elköteleződött: azaz értelmezésében a háború hozta világgésnek a nemzeti társadalom lett a legfőbb kárvallottja. A gyerekkor vallásos világgépe, a nemzedéki radikalizmus és osztályhelyzetének nacionalizmusa játszik szerepet abban, hogy a korábbi humanista diskurzussal radikálisan szakítva, a kétpólusú politikai elittől világgépében és programjában is erősen elkülönülve Szabó Dezső a magyarság harcos szószólójává válik. Szándéka szerint egy olyan totalitást igyekszik ezzel megjeleníteni, ami túllép a romantikus konzervatív és a liberális racionalista partikularitásán (SZABÓ 2003. 145–149, 362–377). A profetikus hang egy új értelemadás szándékával, az „értékek átértékelésével” lép fel mindazokkal szemben, akik változatlanul a magán- vagy csoportérdekek szolgálatában cselekednek.

A PARASZTSÁGRA ALAPOZOTT TÁRSADALMI VÁLTOZÁS TUDÁSSZOCIOLÓGIAI ÖSSZEFÜGGÉSEI

Mint láttuk, a világháború és a forradalmak arról győzik meg Szabó Dezsőt, hogy a társadalom vezetésére sem a hagyományos elit, sem a polgárság újabb csoportjai, sem a munkásság nem képes.¹¹ Szabó megközelítésének újszerűsége abban állt, hogy a fenti csoportok kudarcát nem a külső tényezőkben (a háborús vereségben, a kisantant egységes fellépésében, a győztesek politikai rövidlátásában stb.) keresi, hanem e csoportok társadalomtörténetileg kondicionált alkalmatlanságában. Vagyis Szabó szerteágazó publicisztikája elsősorban azzal magyarázza a fennálló helyzetet, hogy ezek a csoportok egyaránt képtelenek a térség társadalomfejlődésének sajátos jegeit kifejezni. Ennek legfőbb okát pedig abban látja, hogy ezek a csoportok mind idegen képletek. Szabó Dezső számára ezek olyan csoportosulások, amelyek nem a társadalom organikus fejlődésekként alakultak ki, hanem pillanatnyi hatalmi érdekek, politikai változások eredményeként váltak társadalmi tényezőkké.

Szabó számára ezeket a csoportokat idegenségük köti össze (SZABÓ 2003. 383–403, 417–480, 524–579). Azok a történelmi változások határozzák meg őket, amelyek elszakították őket a társadalom többségét kifejező csoportoktól. Ezt egyaránt érvényesnek gondolja az arisztokráciára, amelyet elsősorban a külső, birodalmi érdekek formáltak, vagy a pár generációs jelenlétükkel eleve a hagyományos társadalmi csoportoktól különböző, őket nem kifejező társadalmasulást képviselő csoportokra, mint a zsidósággal azonosított polgárságra, amely saját csoportérdekei mentén szervezi meg a gazdaságot. A húszas évek publicisztikája ezt a korábban meglévő Szabó Dezső-i értékelést egészíti ki a közhivatalokban túlsúlyban lévő hagyományos polgárságról szóló értelmezésével. Ez a középréteg nem tud önálló akaratú polgársággá válni (így nem képes a társadalom tengelye sem lenni), hanem csoportérdekei mentén korrumpálódik, és asszimilálódik a felső társadalmi csoportokhoz (SZABÓ 2003. 410–417, 579–614, 1991. 167–182). Ezt a csoportot leginkább a svábsággal azonosítja, és – különösen a harmincas évek erősödő náci veszélye idején – a német birodalmi érdekek szolgálatában mozgósítható, vagy legalábbis a térség organikus társadalomfejlődésétől idegen képletnek tekinti (SZABÓ 2003. 702–719, 738–752).

¹¹ Szabó Dezsőnek a munkásságról szóló értékelése némileg más, mint a társadalom két elítjének, illetve a középosztálynak a jellemzése. A munkásságtól csak a vezető szerepet vitatja el, de azt olyan társadalmi csoportnak tekinti, amely a parasztság szövetségeseiként az új társadalom alapja lehet (SZABÓ 1991. 211–223).

A fenti történelmi tabló után, nem meglepő módon, Szabó Dezső számára csak egyetlen társadalmi csoport marad, amelyre a válságból kivezető és a társadalom egészét kifejező politika támaszkodhat. Nézőpontja szerint a parasztság viseli magán a térség társadalomfejlődésének sajátosságait, és ez számára az egyetlen csoport, amelynek organicitása nem megkérdőjelezhető. Szabó számára azt a társadalmi képletet jelenti, amely a felsőtársadalom ad hoc változásai ellenére őrzi a térség hagyományát és olyan kollektív erőt képez, amely tömegessége folytán is képes lehet új irányt adni a társadalomfejlődésnek. A szerves társadalmi fejlődést középpontba állító elképzelés számára nem utolsó szempont azt sem, hogy ez a réteg őrzi leginkább magyarságát.

Szabó Dezső tehát a nemzeteken átívelő humanizmus helyett az első világháború végétől a parasztságban manifesztálódó magyarság képviselőjére vállalkozik. Noha ebben az elképzelésben látszólag éles váltás van a korábbiakban képviseltekhez képest, elemzésem mégis inkább a folytonosságot hangsúlyozza Szabó felfogásában. Amellett érvelek, hogy a parasztsággal kifejezett magyarság koncepciója Szabó léthelyzetének, nemzedéki pozíciójának és az ezeken keresztül ért szellemi hatásoknak az eredményeként formálódott. Vagyis felfogásában azoknak az egymással kölcsönös viszonyban lévő strukturális hatásoknak van elsődleges szerepe, amelyek kijelölik az ebben a közegben szocializálódó egyén szellemi magatartását. Másfelől ezek a jegyek biztosítják az alaki változások ellenére is a lényegi elemek folytonosságát is ez életműben. A Szabó Dezső-i elképzelésben ugyanis visszaköszönnek azok az elemek, amelyek már a háború előtt is formálták társadalomképét.

A parasztságot középpontba állító felfogása magán viseli korának baloldali mozgalmait, amelyek egyaránt a társadalom elnyomott többségének képviselőjére vállalkoztak. Másfelől koncepciójában megjelenik a tradicionális kis- és középnemesi réteg felelősségérzete a nemzeti társadalomért. Szabó Dezső eredetiségét mutatja az, hogy a mások számára kibékíthetetlen hatásokat tudja egységgé formálni. A kortársain túlmutató módon, ezeket az osztályhelyzetből és a nemzedéki léthelyzetből jövő hatásokat nem doktriner módon formálja programmá. (Utóbbi inkább a hazai baloldali mozgalmak tagjaira jellemző, akik a társadalomfejlődés sajátosságaira érzéketlenül munkáshatalommal és proletárdiktatúrával akarják megoldani a válságot egy agrárországban.) Szabó elképzelése képes a koncepcióját a térség hagyományaihoz illeszteni, amikor a hagyományos társadalom legnagyobb csoportját nevezi meg a társadalom tengelyének. Ez mellett pedig elképzelésében jelen van az a keresztényi hagyomány is, amely az elesettekkel, alulmaradtakkal való szolidaritásban találja meg a cselekvő értelmiség feladatát. A parasztságra alapozott felfogás pedig egyúttal lehetőséget kínál arra is, hogy az etnikailag leginkább magyar társadalmi csoport középpontba állításával a nemzeti társadalom egységét is megvalósítsa.

Mindezek az elemek lesznek az alapjai annak a már Adyval elinduló faji gondolatnak, amely egyaránt túllép a kétpólusú politikai elit perspektíváján (SZABÓ 2003. 252–261, 417–480, 524–579, 579–614, 1991. 96–118). Szabó Dezső szándéka nyilvánvalóan az, hogy az egész nemzetet formálja radikálisan újjá és alkalmassá a modernitás jelentette kihívásokra. Ebben az értelemben a parasztság csak tengelye, legfőbb társadalmi csoportja és nem célja társadalompolitikai elképzelésének. A szabói program arra törekszik, hogy a faji jegyeit elveszítő felsőbb csoportok helyett a térség hagyományát őrző, és ezáltal a megújulás zálogának tekinthető parasztság világlátása formálja át a társadalom egyéb csoportjait. A parasztságban meglévő kondíciók, kulturális jegyek elterjesztése és általánossá tétele az eszköz ahhoz, hogy a hirtelen politikai

és gazdasági változások, válságok miatt utat vesztett társadalom megújíhasson. Ennek megfelelően Szabó faji gondolata elsősorban kulturális jegyeket hangsúlyoz, és világos távolságot mutat a korszak szélsőjobbaldali (nemzetiszocialista) fajfogalmától. Szabó társadalmpolitikai programja is inkább a pozitív diszkriminációra helyezi a hangsúlyt (SZABÓ 1991. 80–95). A feladat számára az, hogy a parasztságban megmutatkozó kulturális (faji) jegyeket felszínre hozza és a közpolitika domináns tényezőjévé tegye (SZABÓ 1991. 182–206).¹²

Szabó Dezső koncepciójában nyilvánvalóan jelentős szerepe van a társadalom terheit viselőkkel való szolidaritásnak. A parasztság azt a népi tömböt jelenti, amely a történelem évszázadai alatt sosem volt tényező, de a rendi társadalom felbomlásával tömegessége egyre inkább politikai szereplővé teheti. A népiség gondolatának 19. századi, inkább szépirodalmi és esztétikai kategóriaként való megjelenése után Szabó Dezső az, aki politikai szereplőként, sőt, a társadalmi megújulás alapjaként tekint rá. Tudásszociológiai elemzésem arra próbálta meg a figyelmet fordítani, hogy ez a koncepcióváltás, vagy másképpen a harmadikutas gondolat megszületése egyaránt tükrözi Szabó osztályhelyzetét és generációs léthelyzetét is. A parasztságot középpontba állító társadalmi vízió csak a tradicionális nemesi társadalom csoporttagsága és az a nemzedéki élmény alapján születhetett meg, másfelől ennek a nézetnek a megfogalmazásához a társadalom radikális megújítása érdekében a modern ideológiák (marxizmus, szociáldarwinizmus, evolucionizmus stb.) alapján is tájékozódnia kellett. Ezeknek a tényezőknek egyaránt van szerepe abban, hogy Szabó nem egyszerűen saját szűkebb társadalmi csoportjának ideológiai képviselőjére vállalkozik, hanem a társadalom egészét legjobban kifejező, az egész társadalom megújítására képes csoport ideológiai harcosságá válik.

A léthelyzetnek a világlátást formáló jegyeinek a hatása a fentiek mellett még további tényezőkben is megmutatkozik. A parasztságot középpontba állító megközelítés (a szociáldemokrata, marxista hagyományhoz hasonlóan) a társadalom többségi csoportját teszi a modern (izálódó) társadalom alapjává. Ez a nézőpont azonban további elméleti és gyakorlati kérdéseket vet fel. Noha Szabó Dezsőt szokás valami hagyományos paraszttromantika képviselőjének tekinteni (és ezáltal olyan szerzőnek, aki a romantikus konzervatív alakját testesíti meg – vö. SZABÓ MIKLÓS 1989b, HUSZÁR 1984), számára azonban teljesen világos, hogy a parasztság évszázados „társadalomalatti” helyzete, a felette álló társadalmi csoportoknak való kiszolgáltatottsága, továbbá a közügyekből való kiszorítottsága nem múlik el hatástalanul. Szabó tisztában van azzal, hogy a parasztság jelenbeli állapotában nem alkalmas a neki tulajdonított vezető szerepre. Szabó – az akkor kibontakozó zeneetnológiai kutatások legjelesebb alakjaival, Kodálllyal és Bartókkal megegyezően¹³ – benne inkább olyan „tiszta forrást” lát, amely alapja lehet a társadalom saját hagyományát tükröző átalakításnak. A feladat tehát nem egyszerűen az, hogy a felette álló társadalmi csoportok diszkvalifikálásával helyzetbe kell hozni a parasztságot, hanem annak a felismerése, hogy a lényegi társadalmi változás csak e társadalmi csoporton kívülről jövő beavatkozással valósítható meg.

¹² Ebben a jegyben is látható, hogy Szabó Dezső nem egyszerűen a barres-i politika mechanikus lekövetője. Számára ugyanis nem az etnikai jegyeket van a hangsúly, hanem azon a kulturális mintázaton, amely a térség hagyományát (és jövőjét) kifejezi, és amelynek jegyei elvileg minden etnikum számára elsajátítható.

¹³ Feltehetően innen datálódhat Bartók Béla elismerése Szabó Dezső iránt. Mindenesetre Bartók is azok között van, aki nyilvánosan köszönti a 60. születésnapját ünneplő szerzőt (BUDAI BALOGH 1981). Szabó Dezső és Kodály Zoltán barátsága még az Eötvös-kollégium idejéből datálódik (BUDAI BALOGH 1982).

A Szabó Dezső-i helyzetértékelésnek több folyománya is van. Egyrészt ebből a helyzetből azt következik, hogy a parasztság társadalmi kondicionálására lesz szükség. Vagyis a koncepcióban – a korszellemnek megfelelően – a nevelésnek lesz kitüntetett szerepe. A parasztságban (és ezáltal a térség társadalomfejlődésében) benne rejlő potenciál kibontakoztatása csak külső, elsősorban állami beavatkozással lehetséges (SZABÓ 2003. 417–480, 719–738, 1991. 15–58, 438–482). A koncepció etatizmusa jól mutatja a századforduló generációjának azt az alapvető beállítódását is, hogy már nem hisz a liberalizmus individualizmusában és a modern államapparátus bevonásával törekszik a társadalom átforgatására. Szabó etatizmusának sajátos jegye azonban az, hogy az állami beavatkozásra nem a társadalom felülről történő megszervezése (vö. HABERMAS 1993) érdekében gondol, hanem az állami részvétel a társadalom újjászervezése és a társadalom tengelye köré szervezett átfogó reform érdekében történik. Szabó hangsúlyozottan nem a társadalom hagyományos és újszülött elitjének hatalomgyakorlási technikájaként tekint az állami beavatkozásra, hanem immár a társadalom azon mérnökeként, aki képes az osztályérdekek partikularizmusán túllépve a társadalom totalitásában gondolkodni (SZABÓ 2003. 752–782, 1991. 15–58).

A „SZABADON LEBEGŐ TÁRSADALOM”

A SZABÓ DEZSŐ-I ÉRTELMEZÉS KORLÁTAI

Szabó Dezső generációs élményei és osztályhelyzete olyan sajátos elegyet jelentenek, amelyek egyaránt arra kondicionálják, hogy a társadalom egészének képviselőjére vállalkozzon. Kisnemesi származásának kettős természete is már magában rejti ezt a társadalmi perspektívát. Egy olyan csoport tagja, amely mint önálló csoportosulás nyilvánvalóan súlyát veszítette a modern átalakulás következtében. (Léthelyzetéből fakadóan, esetleg az állami hivatalnokréteg szószólója lehetett volna és valami idejétmúlt nemzeti politika képviselője, de ez olyan perspektíva, amely korának generációja számára nem jelentett komolyan vehető alternatívát.) Másrészt annak a kisnemesi rétegnek a tagja, amely a nemzeti társadalom közéletében évszázadok óta jelen van, és amely önértelmezése szerint mindig a társadalom egészének képviselőjére vállalkozott. Miközben a történeti változás egyre inkább súlytalanná teszi ezt a csoportot társadalmi vonatkozásban, a politika gyakorlásában szerzett készsége óhatatlanul felszínre hozza ezen csoport azon tagjait, akik politikai programja immár ösztályérdekekkel lép fel. Ez a hatás keveredik azzal a generációs élménnyel, amely immár nem osztályérdekekre, hanem a világegész megragadására és újjáformálására koncentrál.

Ezek a tényezők alakítják ki azt a sajátos léthelyzetet, amelynek perspektívájában a szűkebb csoporttagság háttérbe szorul, és az egyik határozott társadalmi képlethez sem tartozó személyek úgy érezhetik, hogy világlátásuk túlmutat az egyes léthelyzetek partikularitásán. Szabó Dezső önértelmezése ennek a léthelyzetnek a folyománya. A kisnemesi származású entellektuel túllép társadalmi csoportja nézőpontján, és némi tájékozódási idő és kapcsolatkeresés után egyaránt szakít a társadalom vezetéséért versengő két csoportosulás, a hagyományos arisztokráciával fémjelzett nagybirtokos elit, és a modernséget kifejező új polgárság nézőpontjával. Viszonylagos személyes függetlensége, műveltsége és összeurópai perspektívája azt a hatást kelti benne, hogy a partikularitásokba fulladt nézőpontok és azok mögött megbújó részérdekekkel szemben ő lesz az, aki képes ezen partikularitásoktól elszakadva a társadalom egészének megragadására és hiteles képviselőjére. Ez a léthelyzet és az ebből fakadó önértelmezés jogosítja fel az átfogó

értelemadásra, az izmusok ötvözeteként olyan társadalompolitikai vízió megfogalmazására, ami a térség lényegét igyekszik megragadni. És legfőképpen ez vezet ahhoz, hogy önmagát a viszonyok radikális, de értő átalakítására képes „társadalom mérnöki” pozíciójába helyezze.

Szabó Dezsőt ennyiben a mannheimi „szabadon lebegő értelmiség” sajátos kelet-közép-európai alakjának tekinthetjük. Annak a közties helyzetű társadalmi csoportnak a tagja, aki évszázadok óta folyamatosan érintkezésben van a társadalom többségét képező parasztsággal, illetve a felette lévő, a nagypolitikát irányító csoportokkal. Középszintű helyzete és a rendi viszonyokból következő presztízse is lehetőséget kínált arra, hogy a polgárság új elemeivel is kapcsolatba lépjen. A különböző életvilágokkal érintkező, azon átjáró csoport tagjaként ezért képes magába olvasztani mindazokat a szellemi áramlatokat, amelyek az egyes rétegeket elválasztják. Ez a sajátos léthelyzet teremt lehetőséget arra a mannheimi „relacionizmusra”, amely a különböző léthelyzetek ideológiai pozícióját magába olvasztva törekszik a társadalom egészének képviselésére.

Az e tekintetben a nyugat-európai társadalomfejlődéssel megegyező jegyek mellett azonban a Szabó Dezső-i relacionizmus úgy olvasztja magába a különböző irányzatokat, hogy a szintézisalkotás során átveszi azok ideológiai tartalmait (az organikus társadalomszemléletet, az elesett csoportok képviselését, az etatizmust, a szabadságjogokat stb.), de közben elvitatja a szemléletére ható csoportok jogát a társadalom képviselésére. A Szabó Dezső-i relacionizmus ekképpen a partikularitásokon túlmutató össztársadalmi perspektívát nem az érintett csoportok bevonásával, hanem a – soreli hatalomkoncepcióhoz híven – egy szűk elit vezetésével találja kivitelezhetőnek; miközben a század nagy hatást kiváltó politikai radikálisaihoz (a marxistákhoz, fasisztákhoz, nemzetiszocialistákhoz) hasonlóan a társadalom legnagyobb csoportjának nevében lép fel.

Szokás ezt a sajátos megoldást egyszerűen az összeférhetetlennek, hálátlannak, bosszúvágyónak stb. nevezett Szabó Dezső jellemvonásainak tulajdonítani. Remélhetőleg közelebb kerülünk a valósághoz, ha egy nagyhatású szerző koncepcióját nem pszichologizálással, hanem léthelyzetének és nézőpontjának felfejtésével igyekszünk megragadni. Ekképpen inkább arra utalok, hogy a Szabó Dezső-i elképzelésben visszaköszönnek azok a társadalmi hatások, amelyek szemléletmódját kialakították. Ezen túl nézőpontjára kialakulására feltehetően hatnak azok a tényezők is, amelyeket a térség társadalomfejlődését jellemzik. Ez a megszakítottságokkal terhelt társadalomfejlődés (BENDA 1991, 1997), vagy másképpen fogalmazva, a pillanatnyi elhatározások, nyers hatalmi viszonyok (HAJNAL 1942, 1988, 1993) alapján formálódó társadalmulása jelenti azt a társadalmi közeget, amely az egyes társadalmi csoportok mozgásterét kijelöli. Minden bizonnyal a közép-kelet-európai társadalomfejlődéssel függ össze az, hogy a nem a méltányos szolgáltatások rendjén alapuló társadalomszerveződés olyan társadalmi képleteket hoz pozícióba, amelyek elszigetelt egységekként kisebb csoportszolidaritással jellemezhetőek, mint a nyugati régió szervezesebben fejlődő társadalmában lévőek.

Mindez egy „zsombékokon” ülő társadalmat (CONCHA 1927) eredményez, ahol a vágyott egység legfeljebb kívülről teremthető meg, s a társadalomfejlődés mindazokkal a problémákkal terhelt, mint ahogy ez az organikus fejlődés nélküli képletekben általában lenni szokott. Szabó Dezső felfogására ennyiben az a társadalmi környezet hat, ahol a társadalomfejlődés sajátosságai egymástól jobban elkülönülő rétegeket alakítanak ki. Ezzel függ össze az is, hogy a társadalom egységére tett erőfeszítések csak az egyes csoportok nézőpontjának hatását tükrözhetik, de maguknak az érintett csoportoknak a képviselésére nem tud vállalkozni. Koncepciójának, minden eredetisége mellett, éppen ebben rejlik a buktatója: Szabó Dezsőnek úgy kellene az egész

társadalmat magába foglaló reformot megvalósítani, hogy annak jelentős (és a hatalom gyakorlásában jártas) csoportjait nem tudja ebbe az egységbe bevonni. Szabó nemzeti radikalizmusát tehát az jellemzi, hogy az egy olyan „szabadon lebegő társadalmat” vizionál, amely nem történetiségében létezik valós entitásként, hanem amely csak a radikális átalakulás után tud formát és arcot ölteni.

A közép-kelet-európai térség társadalomfejlődésének folyamánya tehát az, hogy a folytonosság, az organikus építkezés hiánya sokkal inkább teret ad annak a politikai radikalizmusnak, amely nem az amúgy is képlékeny, a hagyományt alig megtestesítő társadalmi képletekre akar támaszkodni. Ehelyett társadalmpolitikai víziójában a fennálló hatalmi elitekkel szembeni társadalmi átalakulást fogalmaz meg, amely megközelítése szerint a térség hagyományát kifejező társadalomfejlődést jelenthet. A régió „*társadalmának mérnökei*” tehát a jövő érdekében akarnak végképp szakítani a jelennel, hogy a (talán sosem volt) múlt aranykorát megteremthessék. Ez a tudásszociológiaiag értelmezhető helyzet hozza magával azt, hogy egy ösztársadalmi igényeket megfogalmazó program, miként Szabó Dezsőé is, csak a társadalomban jelen lévő ideológiák, de nem a mögöttük lévő csoportok szintézisére tud törekedni. Ebből fakad radikalizmusa, és ez eredményezi ellentmondásos tartalmait és ellentétes megítélését is.

FELHASZNÁLT IRODALOM

ANDERSON, BENEDICT (2006): *Az elképzelt közösségek. Gondolatok a nacionalizmus eredetéről és elterjedéséről*. Budapest, L'Harmattan, Atelier.

A „népi” írókról. Az MSZMP Központi Bizottsága mellett működő kulturális elméleti munkaközösség állásfoglalása. (1958) *Társadalmi Szemle* 6. 38–69.

BENDA GYULA (1991): Van-e közép-európai társadalomfejlődési modell? *Európai Fórum* 1. évf. 2. sz. 18–27.

BENDA GYULA (1997): A társadalomtörténet-írás helyzete és perspektívái. *Századvég* 2. évf. 4. sz. 33–42.

BERGER, PETER L. – LUCKMANN, THOMAS (1998): *A valóság társadalmi felépítése. Tudásszociológiai értekezés*. Budapest, Józsefvég.

BERTHA ZOLTÁN (2005): „*Világképteremtő enciklopédizmus*.” Budapest, Kairosz Kiadó.

BOGNÁR BULCSU (2015): A kommunikációs médiumok és a társadalom differenciálódása. A nyelv és az írás szerepe a szocialitás evolúciójában. *Szociológiai Szemle* 25. évf. 1. sz. 39–65.

BORBÁNDI GYULA (1989): *A magyar népi mozgalom. A harmadik reformnemzedék*. Budapest, Püski Kiadó.

BUDAI BALOGH SÁNDOR (1981): Bartók Béla és Szabó Dezső egymásról. *Confessio* 3. évf. 1. sz. 101–104.

BUDAI BALOGH SÁNDOR (1982): Kodály Zoltán és Szabó Dezső barátsága. *Confessio* 6. évf. 1. sz. 109–111.

COMTE, AUGUST (1979): *A pozitív szellem. A társadalom újjászervezéséhez szükséges tudományos munkálatok terve*. Budapest, Magyar Helikon – Európa.

- CONCHA GYÖZŐ (1935): Van-e magyar társadalom? Nincs. In Concha Győző: *Hatvan év tudományos mozgalmi között*. II. Budapest. 644–661.
- DURKHEIM, ÉMILE (2003): *A vallási élet elemi formái. A totemisztikus rendszer Ausztráliában*. Budapest, L'Harmattan.
- GOMBOS GYULA (1975): *Szabó Dezső*. New York, Püski.
- GRÓH GÁSPÁR (szerk. és vál.) (2002): *Az elsodort író. In memoriam Szabó Dezső*. Budapest, Nap Kiadó.
- HABERMAS, JÜRGEN (1993): *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása*. Budapest, Századvég–Osiris.
- HAJNAL ISTVÁN (1942): Az osztálytársadalom. In Domanovszky Sándor (főszerk.): *Magyar Művelődéstörténet V. Az új Magyarország*. Szekszárd, Babits Magyar-Amerikai Kiadó Rt. 153–201.
- HAJNAL ISTVÁN (1988): *Az újkor története. (Egyetemes történet négy kötetben. Harmadik kötet. Újkor.)* Budapest: Athenaeum Kiadó.
- HAJNAL ISTVÁN (1993): *Technika, művelődés. Tanulmányok*. Budapest, MTA Történettudományi Intézet. História Könyvtár. Monográfiák 2.
- HUSZÁR TIBOR (1984): *Nemzetlét, nemzettudat, értelmiség*. Budapest, Magvető.
- JÁSZI OSZKÁR (1918): *Mi a radikalizmus?* Budapest, Országos Polgári Radikális Párt.
- KARÁCSONY ANDRÁS (1995): *Bevezetés a tudásszociológiába*. Budapest, Osiris–Századvég.
- KOSELLECK, REINHART (2003): *Elmúlt jövő. A történeti idők szemantikája*. Budapest, Atlantisz.
- KOVÁCS DÁVID (2010): Szabó Dezső protestantizmus-szemlélete. In Kulin Ferenc – Veliky János (szerk.): *„Zengett Sziónon a zsoldár.” A magyar kálvinizmus kulturális és civilizációs hatásai*. Budapest, Argumentum. 160–180.
- KOVÁCS DÁVID (2014): *Szabó Dezső nemzetszemlélete. A közösségi identitás változatai Szabó Dezső életművében*. Máriabesnyő, Attraktor.
- LITVÁN GYÖRGY (2003): *Jászi Oszkár*. Budapest, Osiris.
- LUHMANN, NIKLAS (1993a): *Gesellschaftsstruktur und Semantik. Studien zur Wissenssoziologie der modernen Gesellschaft*. Band 1–4. Frankfurt am Main, Suhrkamp.
- LUHMANN, NIKLAS (1993b): Gesellschaftliche Struktur und semantische Tradition. In Luhmann, Niklas: *Gesellschaftsstruktur und Semantik. Studien zur Wissenssoziologie der modernen Gesellschaft*. Band 1. Frankfurt am Main, Suhrkamp. 9–71.
- LUHMANN, NIKLAS (1993c): Individuum, Individualität und Individualismus. In: Luhmann, Niklas: *Gesellschaftsstruktur und Semantik. Studien zur Wissenssoziologie der modernen Gesellschaft*. Band 3. Frankfurt am Main, Suhrkamp. 149–258.
- LUHMANN, NIKLAS (1996): Tautologie und Paradoxie in den Selbstbeschreibungen der modernen Gesellschaft. In Luhmann, Niklas: *Protest. Systemtheorie und soziale Bewegungen*. Frankfurt am Main, Suhrkamp. 79–106.
- LUHMANN, NIKLAS (1998): *Die Gesellschaft der Gesellschaft I–II*. Frankfurt am Main, Suhrkamp.

- LUHMANN, NIKLAS (1999): Die Behandlung von Irritationen: Abweichung oder Neuheit? In Luhmann, Niklas: *Gesellschaftsstruktur und Semantik. Studien zur Wissenssoziologie der modernen Gesellschaft*. Band 4. Frankfurt am Main, Suhrkamp. 55–100.
- LUHMANN, NIKLAS (2005): Az írás formája. In Bónus Tibor – Kelemen Pál – Molnár Gábor Tamás (szerk.): *Intézményesség és kulturális közvetítés*. Budapest, Ráció. 431–454.
- LUHMANN, NIKLAS (2009): Veränderungen im System gesellschaftlicher Kommunikation und die Massenmedien. In Luhmann, Niklas: *Soziologische Aufklärung 3. Soziales System, Gesellschaft, Organisation*. Wiesbaden, VS Verlag. 355–368.
- MANNHEIM KÁROLY (1996): *Ideológia és utópia*. Budapest, Atlantisz.
- MANNHEIM KÁROLY (2000): A nemzedékek problémája. In Mannheim: *Tudásszociológiai tanulmányok*. Budapest, Osiris. 201–253.
- NAGY PÉTER (1964): *Szabó Dezső*. Budapest, Akadémiai.
- NIETZSCHE, FRIEDRICH (1989): *A történelem hasznáról és káráról*. Budapest, Akadémiai.
- PETRIK BÉLA (2003): A teljes kép felé. Szabó Dezső a Magyar Életben. *Hitel* 16. évf. 3. sz. <http://epa.oszk.hu/01300/01343/00015/nemzet.html>.
- PETRIK BÉLA (2005): Fogságban. Szabó Dezsőről. *Hitel* 18. évf. 1. sz. <http://epa.oszk.hu/01300/01343/00037/nemzet.html>.
- PETRIK BÉLA (2008): Összeomlás. Szabó Dezső életművének fogadástörténete 1945-től a monográfiák megszületéséig. *Kortárs* 52. évf. 5. sz. 5–45. <http://epa.oszk.hu/00300/00381/00126/petrik.htm>.
- PETRIK BÉLA (2009): Életmű az idő kapujában. (Szabó Dezső: Tanulmányok, esszék.) *Hitel* 22. évf. 6. sz. 113–117.
- SZABÓ DEZSŐ [1938] (1991): A holnap nácionálizmusa. In *Az egész látóhatár I.* 15–58.
- SZABÓ DEZSŐ [1936] (1991): Toborzó. In *Az egész látóhatár I.* 80–95.
- SZABÓ DEZSŐ [1934] (1991): Karácsonyi levél. In *Az egész látóhatár I.* 96–118.
- SZABÓ DEZSŐ [1936] (1991): A népképviselő. In *Az egész látóhatár I.* 118–132.
- SZABÓ DEZSŐ [1938] (1991): A választójog reformja. In *Az egész látóhatár I.* 133–148.
- SZABÓ DEZSŐ [1935] (1991): Magyarország helye Európában. In *Az egész látóhatár I.* 149–166.
- SZABÓ DEZSŐ [1935] (1991): A magyar középosztály megteremtése. In *Az egész látóhatár I.* 167–182.
- SZABÓ DEZSŐ [1923] (1991): A magyar paraszt. In *Az egész látóhatár I.* 182–200.
- SZABÓ DEZSŐ [1936] (1991): A magyar paraszt és a magyar kultúra. In *Az egész látóhatár I.* 201–206.
- SZABÓ DEZSŐ [1923] (1991): A munkásság. In *Az egész látóhatár I.* 211–223.
- SZABÓ DEZSŐ [1938] (1991): A végzet ellen. (Hungarizmus és halál.) In *Az egész látóhatár I.* 438–482.
- SZABÓ DEZSŐ [1923] (1991): Rokamból-romantika. In *Az egész látóhatár I.* 483–500.
- SZABÓ DEZSŐ [1938] (1991): Az antijudaizmus bírálata. In *Az egész látóhatár I.* 501–532.

SZABÓ DEZSŐ (1991): *Az egész látóhatár I–II. Politikai és irodalmi tanulmányok, levelek, iratok.* Budapest, Püski.

SZABÓ DEZSŐ (1996): *Életeim I–II. Születéseim, halálaim, feltámadásaim.* Budapest, Püski.

SZABÓ DEZSŐ [1912] (2003): Az irodalom, mint társadalmi funkció. In *Egyenes úton I.* 136–145.

SZABÓ DEZSŐ [1912] (2003): A magyar protestantizmus problémája. In *Egyenes úton I.* 145–149.

SZABÓ DEZSŐ [1915] (2003): Az individualizmus csődje. In *Egyenes úton I.* 156–166.

SZABÓ DEZSŐ (2003): Faj és világirodalom. In *Egyenes úton I.* 252–261.

SZABÓ DEZSŐ [1911] (2003): Válasz. In *Egyenes úton I.* 353–355.

SZABÓ DEZSŐ [1919] (2003): Az egész emberért. In *Egyenes úton I.* 355–362.

SZABÓ DEZSŐ [1929] (2003): Az út – előre. A belső válság megoldása felé. In *Egyenes úton I.* 362–377.

SZABÓ DEZSŐ [1929] (2003): Ha az alsóbb társadalmi rétegek tudatára ébrednek... In *Egyenes úton I.* 377–383.

SZABÓ DEZSŐ [1923] (2003): Habsburg-destrukció és fehér bolsevizmus. In *Egyenes úton I.* 383–403.

SZABÓ DEZSŐ [1923] (2003): Remény nélkül. In *Egyenes úton I.* 410–417.

SZABÓ DEZSŐ [1923] (2003): Új magyar ideológia elé. In *Egyenes úton I.* 417–480.

SZABÓ DEZSŐ (2003): Végzet. In *Egyenes úton II.* 524–579.

SZABÓ DEZSŐ [1937] (2003): Virrasztó Koppány. In *Egyenes úton II.* 579–614.

SZABÓ DEZSŐ (2003): Az őrtoronyról. In *Egyenes úton II.* 702–719.

SZABÓ DEZSŐ [1941] (2003): A paraszt-probléma és az irodalom. In *Egyenes úton I.* 719–738.

SZABÓ DEZSŐ [1931] (2003): A németiség útja. In *Egyenes úton II.* 738–752.

SZABÓ DEZSŐ [1936] (2003): A mai magyar politikai horizont. In *Egyenes úton II.* 752–782.

SZABÓ DEZSŐ (2003): *Egyenes úton I–II. Tanulmányok és jegyzetek.* Budapest, Püski.

SZABÓ MIKLÓS (1989a): Új vonások a századforduló magyar konzervatív gondolkodásában. In Szabó Miklós: *A politikai kultúra Magyarországon 1896–1986. Válogatott tanulmányok.* Budapest, ELTE – Magyar Könyvkiadó és Könyvterjesztők Egyesülete. 109–176.

SZABÓ MIKLÓS (1989b): Szabó Dezső, a politikai gondolkodó. In Szabó Miklós: *A politikai kultúra Magyarországon 1896–1986. Válogatott tanulmányok.* Budapest, ELTE – Magyar Könyvkiadó és Könyvterjesztők Egyesülete. 209–216.

TENGELYI LÁSZLÓ (1998): *Élettörténet és sorseseemény.* Budapest, Atlantisz.

VERES ANDRÁS (2013): Szabó Dezső újraértékelése. *Jelenkor* 56. évf. 1. sz. 61–68.

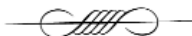
DAHER RASHED PHD

rashedd@caesar.elte.hu

ELTE BTK (Budapest)

A két világháború közti libanoni rendszer természetrajza

The nature of the Lebanese political system in the interwar period

ABSTRACT

The reconfiguration of the Middle East after the First World War can be regarded as the first wave of Europeanization in the Middle East. The centuries-long imperial order that defined the region and originated from local factors were replaced by a European-type modern state system, in which mandate powers such as France and Great Britain established Western institutions with their secular ideology, administrative basis, and understanding of sovereignty.

It was evident from the beginning, that the arbitrarily designated borders broke many well-established local compromises and subverted the delicate balance between different sects, religions, language groups, and nations. The case of Lebanon – as the most complex area concerning the ethnic and sectarian divisions – illustrates the fact that implementing a European style nationstate into a Middle Eastern environment met with resistance and these set of internal contradictions have been exerting influence on the political situation of the region ever since.

Although the mandate system of the interwar period broke up and Lebanon gained independence after the Second World War, the original demands by local movements (e.g. establishing a Greater Syria) was not possible owing to the firm establishment of new borders after 1918. In practice, this meant that independence was materialized in a framework defined by France and Great Britain and this condition considerably limited the space of action both on the political and the social level.

KEYWORDS

Lebanon, Sykes-Picot, sectarianism, Maronites, Druze, confessional system

DOI 10.14232/belv.2019.3.4

<https://doi.org/10.14232/belv.2019.3.4>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article: Daher Rashed (2019): A két világháború közti libanoni rendszer természetrajza. *Belvedere Meridionale* 31. évf. 3. sz. 59–70. pp.

ISSN 1419-0222 (print)

ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

A KÖZEL-KELET NAGYHATALMI ÁTRENDEZŐDÉSE

Az Oszmán Birodalom négy évszázados közel-keleti uralmának az első világháború és az azt követő évek intenzív diplomáciai és katonai manőverei vetettek véget. Ezekben a folyamatokban kiemelt szerephez jutott a kor két győztes nagyhatalma, Franciaország és Nagy-Britannia.

Nagy-Britannia érdeklődését a Közel-Kelet és így az Oszmán Birodalom arab tartományai iránt több cél is vezérelte: egyrészt a térség Isztambul lemaradásával párhuzamosan egyre inkább helyszínként szolgált a nagyhatalmi vetélkedésnek, melyben a britek a franciákkal, kisebb mértékben pedig az oroszokkal és a németekkel szemben fogalmazták meg stratégiai érdekeiket. Geopolitikai szempontból azonban ugyancsak fontos volt a Közel-Kelet elhelyezkedése: a britek növekvő dél-ázsiai jelenléte (India, Perzsia, Öböl-térség) oda vezetett, hogy az Európa és az ázsiai gyarmati érdekeltségek közti területek értéke azok összekötő jellege miatt megnőtt.¹ A 20. század elején a kőolaj mint nyersanyag iránti igény megjelenése pedig még egy okot szolgáltatott a nagyhatalmak számára, hogy a Közel-Kelet potenciális forrásai – és országai (ekkoriban még leginkább Irán és Észak-Mezopotámia) – fölötti kontrollt megszerezzék.²

Franciaország esetében a közel-keleti kapcsolatok sokkal inkább történelmi „kötődéssel” magyarázhatók: az 1500-as években a Francia Királyság megvetette lábát a térségben – s ehhez a mediterrán kikötők révén a közvetlen összeköttetés is adott volt. A franciák birodalmon belüli kedvező pozícióját az ún. kapitulációk tették lehetővé: ezek révén a francia alattvalók egyre kiterjedtebb kereskedelmi jogokat kaptak; az üzleti kapcsolatok pedig a politikai és a kulturális kapcsolatok elmélyítése felé mutattak. Az Oszmán Birodalom fénykorában az állam legfontosabb európai szövetségese katonai és politikai téren a Francia Királyság volt. Mivel a birodalom egyre kevésbé volt képes az európai kontinensen erőt kifejteni, így a franciákkal való közvetlen katonai együttműködés az 1700-es évektől annyiban alakult át, hogy a birodalom a francia hadsereg mintájára kívánta saját haderejét megreformálni – ehhez pedig francia katonai tanácsadókra és kiképzőkre volt szükség. Mindeközben azonban mind Nagy-Britannia, mind Franciaország elkezdte a közel-keleti pozícióit építeni úgy, hogy az isztambuli kormányzat alatti politikai, vallási és kulturális közösségekkel is felvette a kapcsolatot, tevékenységükhöz támogatást nyújtott.³

Mind brit, mind francia oldalról az európai hatalmakhoz képest lemaradó Oszmán Birodalom „alátámasztása” stratégiai érdek volt, minthogy egy darabjaira hulló birodalom hatékony ellenőrzése

¹ KAMRAVA 2011. 38.

² ROSTOVÁNYI 2011. 71.

³ GILMOUR 1983. 77.

a 18–19. században még meghaladta volna Európa két vezető hatalmának képességeit. A Közel-Kelet és a Balkán hatékony ellenőrzésére márpedig a 18. századtól kezdődően nagy hangsúly került: a Kelet-Európában előre törő cári birodalom ugyanis azzal fenyegette az európai hatalmakat, hogy a Földközi-tengeren lévő pozíciók ellen kihívást intéz. Éppen ezért az Oszmán Birodalom – vagy ahogyan a 19. században nevezték, „*Európa beteg embere*” – fenntartása évszázadokig elsősorú stratégiai érdek volt mind a franciák, mind pedig a britek számára,⁴ s amint úgy tűnt, hogy megszűnt az igény az erős oszmán államra (az első világháborút követően), úgy a nagyhatalmak is a terület felosztásáról döntöttek.

Ez utóbbi szemléletváltásnak alapvetően két okát említhetjük: egyrészt a cári birodalom végleges meggyengülése és bukása (bolsevik forradalom, 1917) után nyilvánvalóvá vált, hogy Oroszország „nyomása” a térségben jelentős mértékben csökken, így Isztambul ellensúlyozó szerepére a továbbiakban már nem feltétlenül van szükség. Mindemellett a francia és a brit fél a 20. század elejére egy jó évszázados gyarmati versengés eredményeképpen a világ döntő hányadára már kiterjesztette közvetlen vagy közvetett befolyását; megérett tehát a helyzet ahhoz, hogy az Oszmán Birodalom stratégiai szempontból fontos (tengerparti és az ahhoz kapcsolódó) területein a nagyhatalmak megalapítsák saját hídfőállásaikat, melyek a már említett nagyobb gyarmati összefüggésrendszerben nyerték el fontosságukat.

1917-től tehát a feltételek adottak voltak ahhoz, hogy a Közel-Kelet politikai (és etnikai) képe jelentős átalakuláson menjen keresztül. Az ezt követő néhány évet használták ki a nagyhatalmak (és a helyi népek) a Közel-Kelet térségének átalakítására, az Oszmán Birodalom által évszázadokig fenntartott rendszer újragondolására. A francia és brit nagyhatalmi politizálás szempontjából ezek az évek szerencsések voltak egy ilyen fundamentális változássorozat beindítására, minthogy rajtuk kívül más hatalmak (korábbiak: Oroszország, Németország, illetve későbbiek: Szovjetunió, Egyesült Államok) közvetlen érdeklődésének hiányában relatíve szabad kezet kaptak terveik megvalósítására.

A határok és hatalmi viszonyok intenzív újrarajzolásának időszaka végül is az Oszmán Birodalom 1918. október 31-ei mudroszi (Müdrüs) fegyverletételével vette kezdetét. A feltétel nélküli kapitulációt követően a britek megszállták Isztambult, a birodalom déli és keleti területei pedig a franciák és britek által közvetlenül is támogatott helyi arab felkelők ellenőrzése alá kerültek, úgy hogy valójában a területek igazgatása a nagyhatalmak kezébe került. A nagyhatalmak – a közvetlen katonai összeütközés elkerülése végett – érdekszférákat jelöltek ki az Oszmán Birodalom egykori területén; ezeken belül a politikai és katonai műveletek alakításában a franciák és a britek relatíve szabad kezet kaptak.

A Közel-Kelet felosztásának alapját a sokat hivatkozott Sykes-Picot titkos egyezmény 1916-os változata adta. Az egyezményt a két említett nagyhatalom külügyminisztere kötötte éppen azzal a céllal, hogy a háború utáni lehetséges rendezés során az érdekek és a területi igények egyértelműen elváljanak. Bár az egyezmény végül nem az eredeti formában valósult meg, mégis lényegében határozta meg és határozza meg a mai napig is a térség politikai viszonyait.

1919. április 28-án a frissen megalakult Nemzetek Szövetsége létrehozta a háború utáni nagyhatalmi rendezés másik fontos dokumentumát: a mandátumterületekről szóló egyezményt.

⁴ Fontos azonban azt is megjegyezni, hogy miközben a nagyhatalmak folyamatosan az Oszmán Birodalom területi integritásának megőrzéséről beszéltek, valóságos versenyfutást folytattak annak peremterületei (Algéria, a Kaukázus, a Balkán, Tunézia, Egyiptom, Aden, Öböl menti emirátusok, Líbia) leválasztásáért.

Ezzel gyakorlatilag nemzetközi jogi legitimitációt kapott a britek és a franciák érdekszféra-politikája, amennyiben az általuk kontrollált területeken – az önrendelkezés elvét szem előtt tartva – „független” államokat hoztak létre, melyek számára átmeneti jelleggel nagyhatalmi protektort neveztek meg. Ez a rendszer megfelelően szolgálta a nagyhatalmi célokat, minthogy így a kormányzás helyi ügyeit a megbízott helyi képviselők (az adott területen élő, helyi viszonyokat jól ismerő lakosok) révén láthatták el, míg a stratégiaileg fontos szektorokat (nagypolitika, makrogazdaság, katonai ügyek) brit, illetve francia közvetlen irányítás alá vonták.

A BIRODALOMTÓL A NEMZETÁLLAMIG: LIBANON MEGALAPÍTÁSA ÉS TÁRSADALMI ALAPJAI

Az Oszmán Birodalom összeomlása egyébként komoly kihívások elé állította a helyieket, akik addig a birodalom 400 éves uralmának „biztonságában” éltek, míg 1918-ra egy rendkívül gyorsan változó környezetben kellett megfogalmazniuk igényeiket, identitásukat, politikai elköteleződésüket. Mindezen folyamatok során a hagyományos elit intenzív érintkezésbe került a külső hatalmak képviselőivel; egyesek pedig átadták magukat a brit és francia érdekeknek.⁵ A vezetésben nem csupán ez okozott törést: Nagy-Szíria⁶ esetében a felszabadító mozgalom az országon kívülről (Arábiából) indult ki, így az szükségszerűen új elitet is hozott a frissen megszerzett területekre – ez pedig bizonyos esetekben ellentétbe került a régi elit tagjaival, akik a változások közepette féltették hatalmi pozícióikat. Mindezekon túl a birodalom romjain felemelkedő helyi csoportok megannyi politikai irányzatot képviseltek, legerősebben azonban a nacionalista alapokon nyugvó, közös arabságtudatra építő arab önrendelkezés eszméjének letéteményesei képviseltették magukat. Ezek a politikusok és katonai vezetők a pánarab, a helyi vagy éppen a saját érdekeiknek megfelelő programmal léptek a politika színpadára, melynek végső felvonását azonban nem ők, hanem a már említett külső hatalmak közti játszmák határozták meg.

A nagyhatalmak már az első világháború idején meglehetősen nagy mértékben támaszkodtak helyi arab mozgalmakra az Oszmán Birodalom javarészt török vezetése elleni harcban. A nacionalizmus eszméjének helyi alkalmazása lehetővé tette egy pánarab felkelés megindítását, melynek bázisa Mekka és Medina szent városainak körzete volt, ahol Husayn mekkai *šarīf* és fia, Fayşal emír személyében a britek megfelelő emberre találtak.⁷ Az emír vezetésével, valamint a britek hathatós támogatásával (ehhez az epizódhoz kötődik Arabiai Lawrence tevékenysége is) a felkelők 1918-ra komoly sikereket értek el.

Fayşal emír a katonai sikerekre (1918 októberében arab csapatainak élén bevonul Damaszkuszba) és az arab nemzeti érzületre támaszkodva 1919-ben Damaszkuszban alakította meg kormányát, és arra törekedett, hogy az arab nemzeti mozgalmat egységben tartsa. Ugyanakkor nyilvánvaló volt, hogy a britek és a franciák közötti politikai osztozkodás az Oszmán Birodalomtól elszakadó arab

⁵ OSCHSENWALD–FISHER 2004. 433.

⁶ Bár a területnek a történelem folyamán különféle meghatározásai ismeretesek, Nagy-Szíria általánosságban a Torosz-hegységtől délre, az Eufrátesztől nyugatra, a Sínai-félszigettől északra és a Földközi-tengertől keletre fekvő vidékeket foglalta magában, melyet arabul hagyományosan Bilād aš-Šām néven ismernek, míg az Oszmán Birodalomban 1865 és 1918 között Vilāyet-i Süriye néven a birodalmi közigazgatásban önálló egységet kapott.

⁷ KAMRAVA 2011. 41.

területek egy államban történő egyesítését nem teszi lehetővé, így Fajšal Szíria (a történelmi aš-Šām) területére formált igényt, melyet politikailag eléggé fejlettnak talált ahhoz, hogy belső önállóságot nyerjen, ugyanakkor elismerte, hogy a külföldi tanácsok és segítségnyújtás fontos szerepet kell, hogy játsszon az új állam felépítésében és megszilárdításában.⁸

A Sykes-Picot-egyezmény keretében azonban Franciaország katonai lépések révén ekkor már elkezdte érvényesíteni a Palesztínától északra fekvő területekre szóló jogát. A helyi fejleményeket követve ez egyértelműen ellenkezett a helyiek politikai képviselőt ellátó Szíriai Általános Kongresszus álláspontjával. Ez 1919 júliusában ugyanis kifejtette, hogy a háború utáni rendezés során azt támogatja, hogy a mai Libanon területét is magában foglaló történelmi Szíria területén alkotmányos monarchia jöjjön létre, melynek élére Fajšal király áll. A Kongresszus elutasította Franciaország protektori státuszát a terület felett, és ehelyett a „semleges” Egyesült Államok mandátumterületévé kívánt volna válni, amennyiben nem adott számukra a teljes függetlenség.⁹

Az Egyesült Államok a helyzet kivizsgálására az ún. King-Crane-bizottságot küldte a helyszínre, melynek célja az volt, hogy képet kapjon a helyi erők közötti viszonyokról, illetve arról, hogy azok milyen célokat tartanak szem előtt. A vizsgálóbizottság az alábbi eredményekre jutott:

- Libanonnak autonómiát kellene adni a nagy-szíriai állam keretei között;
- a szíriai kötődés révén Libanon természetesebb módon kapcsolódna gazdasági hátszországához;
- a libanoniak többsége az Egyesült Államokat szeretné leginkább protektornak, míg a franciákkal szemben általános az elutasítás;
- Fajšal emír vezetésével egységes Nagy-Szíriát kell létrehozni.¹⁰

Mindezen releváns megállapítások jól tükrözték a kialakult helyzet ellentmondásosságát, mivel ekkorra már világossá vált, hogy Franciaország protektori befolyást szerez Nagy-Szíria területén. 1919 szeptemberében ugyanis a franciák megállapodtak a britekkel, melynek keretében a Köztársaság birtokba vehette a Palesztínától északra fekvő területeket – melyek korábban a britek által támogatott arab nemzeti mozgalom révén brit befolyás alatt álltak.¹¹ Ezt a realitást felismerve 1919 végén Fajšal kénytelen volt a franciákkal megállapodni arról, hogy Franciaország protektori szerepet lát el a terület fölött, valamint különálló államként létrehozza Libanont, mely szintén francia mandátum lesz. Fajšal követőinek egy része azonban nem engedett a követelésnek, és a meg egyezés ellenére is független államot kiáltottak ki Damaszkuszban (1920. március 8.). A Szíriai Általános Kongresszus követelte a Sykes-Picot-egyezmény, valamint az új zsidó állam létrehozását támogató Balfour-nyilatkozat visszavonását, Fajšalt továbbra is királyuknak ismerték el és a mandátumrendszer bevezetését is elutasították. A rövid életű független arab állam törekvéseit végül is a Bejrútból támadást indító franciák 1920. július 24-re Henri Gouraud tábornok vezetésével leverték. Fajšal számára a franciákkal szembeni ellenállás hiábavaló volt, ráadásul az ország súlyos gazdasági problémákkal is küszködött. A szíriai ellenállás leverése után Gouraud 1920 augusztusában kikiáltotta Nagy-Libanon államát.¹²

⁸ ROSTOVÁNYI 2011. 72.

⁹ LUGOSI 2006. 62–63.

¹⁰ LUGOSI 2006. 64–69.

¹¹ OSCHSENWALD–FISHER 2004. 434.

¹² RABIL 2011. 8.

Az új formáció jelentősen támaszkodott olyan területekre, melyek nem képezték Libanon oszmán időkben szervesült területének részét. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy Libanont nem csupán a történelmi Nagy-Szíria területéből hasították ki, hanem az ország a francia beavatkozás eredményeképpen még további területeket is kapott – természetesen Szíria rovására. Ez a megközelítés jól illeszkedett a franciák politikájába, mely az „oszd meg és uralkodj” elvére épült.

Libanon „eredeti” területe 1861-től autonómiát élvezett az Oszmán Birodalmon belül – ez a terület (valójában a Libanon-hegység) pedig a maronita keresztények többségi igazgatása alatt állt (*mutašarrafiyya*). A maroniták – mint az egyik legjelentősebb őshonos keresztény irányzat a térségben – már régóta a francia állam támogatását élvezték, s ez a szoros kapcsolat a két fél között végig kísérte a maronita törekvéseket a 19. században is. 1920-ra a franciák számára nyilvánvalóvá vált, hogy a birtokba veendő közel-keleti területek ellenőrzésében legalább egy kiemelt helyi csoportra kell támaszkodniuk, így a maroniták számára kedvező politikai környezet kialakítása a francia uralom tartóssága szempontjából létfontosságú volt. Mindennek azonban legalább egy komoly hátulütője is volt: bár a maroniták eredeti autonóm területük kiterjesztésében és új államként történő megszervezésében érdekeltek voltak, abszolút többségi pozíciójuk Nagy-Libanon keretein belül eltűnt, a hatalomgyakorlásban így nem csupán a franciákkal, hanem az újonnan létrejövő ország területén fellelhető 17 másik felekezettel (síita, szunnita, alevi, 7-es síita, drúz, zsidó, kopt, evangelizálók [baptisták, adventisták], római katolikusok, görög ortodoxok, görög katolikusok, örmény ortodoxok [gregoriánusok], örmény katolikusok, szír ortodoxok [jakobiták], szír katolikusok, asszírok [nesztoriánusok], káldeusok) is kénytelenek voltak osztozkodni. Bár ez a politikailag fontos negatív körülmény akár meg is akadályozhatta volna Nagy-Libanon létrejöttét, a gazdasági érv viszont egyértelműen mellett szólt. Önállóan ugyanis a Libanon-hegység elszigetelt területe tengerpart híján gazdaságilag meglehetősen életképtelen állam lett volna, így gazdaságilag teljesen indokolt volt a part menti területek (Tripoli, Bejrút, Szidón és Türosz), illetve egy szélesebb hátszög (Bekaa-völgy) belefoglalása az új politikai formációba.¹³

A Közel-Keleten létrejövő mandátumterületeket a Nemzetek Szövetségének Tanácsa 1922 júliusában hagyta jóvá, majd 1923 szeptemberében a mandátumok jogilag is életbe léptek.¹⁴ Ennek következtében az Oszmán Birodalom romjain a Közel-Keleten hat új állam jött létre, melyből öt arab, egy pedig török volt. Az öt arab állam (Transzjordánia, Palesztina, Irak, Szíria, Libanon) pedig két nagyhatalom négy mandátumterületévé (Transzjordánia és Palesztina közös brit kormányzás alatt) vált. A mandátumrendszernek az ideológiai és politikai alapja az a feltevés volt, hogy az ottani népek még nem érték el az öntudat magasabb, nemzeti formáját, ezért a modern világ követelményeinek megfelelően nem képesek saját öngazgatásukra. Ez az érv adta tehát a britek és a franciák közel-keleti politikai akcióinak legitimitását, melyet a Nemzetek Szövetsége mint nemzetközi szervezet közös állásfoglalásával támasztottak alá.¹⁵

A francia republikánus hagyományoknak megfelelően mind Libanon, mind Szíria mandátumterületein köztársasági berendezkedésű államokat hoztak létre, így a Fajšal vezetésével tervezett királyságnak nem maradt további lehetősége. (Fajšal emír végül is a britek gyámkodásával létrehozott iraki mandátumterület királyaként foglalta el az első világháború utáni végleges pozícióját.

¹³ PETRAN 1987. 29.

¹⁴ ROSTOVÁNYI 2011. 75.

¹⁵ LUGOSI 2006.

A britek esetében ugyanis a királyság a mandátumterületeken kialakított kormányzatok elfogadott államformájaként honosodott meg.¹⁶⁾ A két világháború közötti kormányzati rendszert Libanonban kettős struktúra jellemezte, ahol a nagyobb szerep a francia kormányzati szerveknek jutott élükön a főmegbízottal – ennek a „mandátumkormány” megvolt a maga igazgatási struktúrája és döntően francia hivatalnokokat foglalt magában. Ezzel párhuzamosan, mintegy második kormányként a helyi igazgatási szint is létezett, melyet a helyi erőkből rekrutálódó „libanoni kormány” nevezhetünk. Bizonyos kormányzati funkciókra mindkét kormány kiterjesztette a befolyását, ám a végső szó – főképpen a stratégiai ügyekhez (pénzügy, hadügy, külügy) kötődően – a francia vezetést illette.¹⁷

A helyi követelések figyelmen kívül hagyása természetesen számos gondot okozott a francia vezetésnek a két világháború közti mandátumidőszakban. A problémákat az is súlyosbította, hogy a francia vezetés a briteknél sokkal erőteljesebb és sokkal közvetlenebb formában valósította meg a hatalmát Libanonban és Szíriában¹⁸ – ez pedig még nagyobb helyi ellenállást váltott ki.

A harmadik francia kormányzó, Sarrail generális arrogáns módszereivel és szekularizációt célzó politikájával kivívta még a helyi maroniták ellenkezését is, és nagyban hozzájárult a Szíria és Libanon területére 1925 és 1927 között kiterjedő felkelés kitöréséhez.¹⁹ Leváltásával lehetővé vált, hogy a franciák taktikát váltsanak és a helyi politikai erők megnyerésére is gondot fordítsanak. Ennek a törekvésnek az eredménye lett az, hogy 1926. május 23-án az alkotmány megfogalmazásával létrejött a Libanoni Köztársaság, melynek első elnöke egy ortodox keresztény, Charles Debbas (Šārīl Dībās) lett.²⁰

Az 1926-os alkotmány lényeges szerepet játszott abban, hogy a Libanon területén élő közösségek közti különbségek jogi és politikai szinten is megszilárduljanak. Az alkotmány alapvető gondolata a közösségek közti „egyensúlyozásra” épít, ami elméletben azt jelenti, hogy a közösségek a minisztériumok és a közfoglalkoztatás által kínált lehetőségekből számarányuknak megfelelően részesülhetnek.

A francia dominancia a gazdasági és pénzügyi szektorban is abszolút módon érvényesült. Francia befektetők birtokolták a vasutakat, a bankokat, a közműveket és a médiát is. Ez utóbbi a francia imperializmus által célként kitűzött „civilizációs küldetés” ügyét is szolgálta – ennek érdekében az oktatást és a kultúrát egyre erősebben áthatotta a francia nyelv és kultúra, melyet állítólagos felsőbbségénél fogva követendő példaként állítottak a helyiek elé.²¹ A francia nem csupán második nyelv lett az országban, hanem a gyakorlatban a kormányzat és a bírósági tárgyalások nyelvévé is vált.²²

A nyelvpolitikán túlmenően a francia kulturális misszió része volt a helyiek arabságtudatának gyengítése (ez ugyanis együttműködésre tette őket hajlamossá más arab államokkal, főképpen Szíriával, ami a fennálló nemzetközi rendet fenyegette). Ennek legfőbb eszköze az új libanoni nemzettudat, a föníciai eredet mítoszának felépítése. A francia antropológusok és régészek ebben

¹⁶ J. NAGY 2009. 57.

¹⁷ OSCHSENWALD–FISHER 2004. 435.

¹⁸ ROSTOVÁNYI 2011. 84.

¹⁹ BARR 2011. 136.

²⁰ OSCHSENWALD–FISHER 2004. 436.

²¹ KAUFMAN 2014. 111.

²² WOMACK 2012. 6.

az időszakban nagy hangsúlyt fektettek az ókori föníciai kultúra és tárgyi emlékek kutatásának.²³ Ez vezetett ahhoz a következtetéshez, hogy a modern Libanon a civilizáció bölcsője (az ábécé feltalálói), s az ókori Libanon vívmányait a föníciai hajósok a világ minden szegletébe közvetítették. A fönicianizmus ideológusai, Michel Chiha (Mīšāl Šihā) és Charles Corm (Šārl Qurm) a modern Libanon nyugati orientációját ezekből az ókori fejleményekből vezették le. A nyugati orientáció mellett ugyanezen gondolati rendszer égisze alatt – francia inspirációra – megjelent a mediterránizmus eszméje is.²⁴ A frissen született állam egyik legnagyobb problémájának ugyanis lakosai széttartó identitása tekinthető. Általánosságban jellemző, hogy az ország muszlimjai az arab nacionalizmus és a Szíriával való nagyobb kooperáció felé nyitottak, míg a keresztények inkább a Nyugattal való azonosulást, valamint a térség ókori (föníciai) eredetére fektetik a hangsúlyt. Ezzel párhuzamosan azonban megjelent a külpolitikai orientációjában sokkal semlegesebb libanonizmus, mely az ország területe és az ott élő közösségek iránti hazafiságot állította a középpontba. Ez a lokális eredetű nacionalizmus megnyilvánulása volt, mely a fönicianizmussal ellentétben nem csupán a keresztényekkel, hanem az ország területén élő valamennyi közösséggel találta meg a közös hangot.²⁵

A francia mandátumterületként megalakuló országban a vallás és politika közti interakció az egyik legfontosabb szerepet töltötte és tölti be a mai napig. A francia uralmi rendszer alapja az volt, hogy az országot kisebb és nagyobb felekezeti közösségekből (*tā'ifa*) építették fel úgy, hogy egyikőjüknek se lehessen egyértelmű többsége az ország irányításában. Ez a „tervezett megosztottság” hozzájárult ahhoz, hogy Libanon életét a 20. században a sorozatos belpolitikai válságok határozzák meg, melyek napjainkban az eleve instabil közel-keleti régió miatt kívülről érkező kihívásokkal is tovább súlyosbodnak. Minthogy a libanoni politikai rendszer alapját a közösségek szektáriánus alapon történő elkülönülése adja, ez a logika a politikai szférán túlmenően az oktatás, a társadalom és a gazdaság szervezeti formáira is kihat. Minthogy mindezen válságok és törésvonalak alapját az állam kialakításának idején kell keresni, az alábbiakban a libanoni ún. konfesszionális vagy szektáriánus rendszer két világháború közti működésére koncentrálok.

A felekezet a társadalmi szerveződésnek olyan alapvető egységeként határozható meg, melynek révén a közösség politikai biztonsága szavatolható.²⁶ Az a tény, hogy az emberek vallási és kulturális csoportjukhoz kötődnek a leginkább, a közel-keleti társadalmak évezredek hagyományaira nyúlnak vissza. Az eszmék, ideológiák és népek vándorlásának intenzíven kitett térségben a kultúrák és vallások párhuzamos együttélésének számos példáját láthatjuk: ezek többnyire békés módon történtek. A békés időszakok azonban korántsem jelentették a közösségek teljes feloldódását egymásban – sokkal inkább arról van szó, hogy a városok gyakran multikulturális, multietnikus és sokvallású közegén túl a vidéki területek megtartották „hagyományos” kulturális és vallási identitás szerint szerveződő lakosságukat. A közel-keleti etnikai és vallási közösségeknek ezek a „háttértartalékai” nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy a közösségek a teljes beolvadást elkerülve évszázadokig, vagy egyes esetben több ezer évig is fennmaradhassanak egy olyan dinamikus változó hatalmi közegben, mely birodalmak folyamatos felemelkedésével és bukásával jellemezhető.

²³ SALIBI 1988. 172.

²⁴ FRAYHA 2003. 81.

²⁵ RABIL 2011. 11.

²⁶ RABIL 2011. 1.

Az átalakulások, illetve átalakítások árnyoldalain túl azonban az anyagi természetű dolgokat illetően komoly haladásról beszélhetünk az első világháború következtében elszegényedő Libanon esetében. A francia mandátumidőszak alatt ugyanis a korábbi helyzettel összehasonlítva rendkívül komoly mértékű infrastrukturális beruházások történtek (utak, vasutak, kórházak, iskolák, stb.), ami pedig a népességnövekedés és a gazdasági fejlődés számára nyitott utat. És bár a hagyományos ágazatként ismeretes selyemtermelés jelentősége csökkent és a nagy gazdasági világválság is megrázkódtatásokat okozott a szolgáltatói szektorban, Bejrútból Európa felé rendkívül nyitott, pezsgő város lett, ahol a keleti és nyugati gazdaság és kultúra találkozott. Természetes módon azonban a francia befektetésekből a városias térségek (főleg a part menti területek) nagyobb mértékben részesültek, mint a vidék. Mindent egybevetve azonban gazdasági szempontból, illetve az emberek általános jólétét tekintve Nagy-Libanon egyesítése pozitív hatással bírt és valószínűleg az is kijelenthető, hogy a francia kapcsolatok intenzitása (a francia uralom révén) hozzájárult a terület prosperitásához.

A POLITIKAI RENDSZER FEJLŐDÉSE A FÜGGETLENSÉGIG

A franciák a szektáriánus különbségek hangsúlyozásával többek között a preferenciális pozícióban lévő maronitákat is sakkban tartották. Muszlimok és keresztények közti ellentétek gerjesztésével a maroniták – illetve általában a keresztények – ugyanis Libanonban úgy érezhették, hogy kizárólag a franciák jelentik a túlélés zálogát, a francia hadsereg és kormányzat védőernyője nélkül ugyanis a muszlimok átvehetnék a hatalmat és kizárhatnák a maronitákat a kormányzás folyamatából.²⁷ A francia uralomra amúgy is jellemző volt, hogy statáriális állapotokat tartott fenn az ország több pontján, illetve többször is hatályon kívül helyezték az alkotmányt (például 1932-ben). A nemzetközi helyzet változása azonban arra késztette a franciákat, hogy lazítsanak az ország kontrollján. Irakban és Egyiptomban ugyanis ezt tették a britek és ezek a folyamatok a helyi nacionalista mozgalmak megerősödését is elősegítették, illetve pozitívan hatottak a szíriai és libanoni nemzeti önkormányzati törekvésekre is. A franciák és a szíriaiak közti kiegyezés után megérett az idő a libanoni politikai rendszer újrafogalmazására is. Ennek egyik első lépése volt, hogy 1936-ban aláírták a Francia–libanoni Barátsági és Szövetségi Egyezményt, 1937-ben pedig visszaállították az 1926-os alkotmány hatályát. Ugyanakkor az 1936-os szövetségi egyezményt a francia parlament már nem ratifikálta, a közelgő háború pedig politikai szinten a feleket egyre távolabb sodorta.

Mínthogy a keresztények és a muszlimok egy államban való együttélése másfél évtized elteltével realitássá vált, a keresztény és muszlim csoportok elkezdtek egymás felé közeledni.²⁸ Ennek eredménye lett az az egyezmény, mely kijelölte a közösségek politikai cselekvőképességének a határait, vagyis tulajdonképpen az ország politikai életét további szeletekre osztotta. Ekkoriban már elmondható, hogy kialakult egy libanoni elit, mely kiváltságos gazdasági és politikai pozícióját a Szíriával történő egyesülés révén elvesztette volna. Így ez az irányvonal a szunniták politikájában egyre kisebb szerepet kapott.²⁹

²⁷ OSCHSENWALD–FISHER 2004. 436.

²⁸ RABIL 2011. 13.

²⁹ PETRAN 1987. 32.

A konfesszionális rendszert megalapozó 1934-es megállapodás alapján a libanoni kisebbségek az alábbi politikai-hatalmi megosztást alakították ki:

1. a parlamenti helyeket 6:5 arányban keresztények és muszlimok között osztották el.
2. a vezető pozíciókat a felekezetek között demográfiai súlyuknak megfelelően osztották el. Ennek értelmében az államelnök maronita, a miniszterelnök szunnita, a parlament elnöke síita, a hadsereg főparancsnoka drúz lett.

A megállapodás értelmében bár lehetővé vált a felekezetek arányos reprezentációja, az egyezmény hozzájárult a libanoni politikai élet és a felekezetek politikai részvételének konszolidációjához is. Az egyezmény az 1932-es (azóta is utolsó) népszámlálás adataira támaszkodott. Ez alapján Libanon területén a lakosság 29%-át alkották a maronita keresztények (a legnagyobb közösség), 9%-át a görög ortodoxok, 6%-át a görögkatolikusok. A muszlimok között a szunniták képviseltették magukat a legnagyobb arányban (22%), a síiták pedig 20%-ban. Történelmileg a síitákhoz kapcsolható drúzok pedig 7%-os arányban voltak jelen. A fennmaradó részen az összes többi felekezetet osztották.³⁰

A második világháború elején történt katasztrofális francia vereség hozzájárult ahhoz, hogy a központi kormány (új formájában a Vichy-kormány) meggyengüljön és a Szabad Franciaország erői, valamint brit támogatás révén „szövetséges” kormányzás álljon fel Libanonban és Szíriában (1941). Bár a francia befolyás a háború alatt ebben a formációban is megmaradt, a helyi szerveződések megerősödése, valamint a franciákra kifejtett brit nyomás³¹ végül oda vezetett, hogy Franciaország kénytelen volt elismerni Libanon függetlenségét. Bár erre már 1943-ban sor került, az utolsó francia csapatok csak 1946 decemberében hagyták el a térséget.³²

1943-hoz köthető Libanon belpolitikai életének az egyik legfontosabb egyezménye, melyet érdekes módon csak egy szóbeli megegyezés szentesített: a megegyező felek a maronita vezető, Bišāra al-Ḥūrī, illetve a szunniták képviselője, Riyāḍ Ṣulḥ voltak. Eszerint a közösségek – a függetlenség lehetőségének előterében – közelítették egymáshoz álláspontjukat, így a libanoni keresztények elismerték, hogy az országnak alapvetően „arab arcú” van és ekképpen nem törekednek nyugati hatalmakkal való szövetségkötésre. Ezért cserében a muszlimok elfogadták Libanont mint önálló és szuverén államot és a továbbiakban nem kísérelték meg Szíriához vagy az arab világ más részéhez csatolni. Ez az azóta Nemzeti Paktumként (*al-Mitāq al-Waṭanī*) ismeretes szóbeli megállapodás 1943. október 7-éhez köthető, mivel Riyāḍ Ṣulḥ ekkor ezeket a feltételeket egy beszédjébe belefoglalta.³³ Egyes vélemények szerint azonban a megállapodás mögött egy hátsó szándék rejlett: míg a keresztények a muszlimok „libanonizációjának” esélyét látták a Nemzeti Paktum révén megvalósulni, addig az ország muszlim lakói ugyanebben a keresztények arabizációjának lehetőségét látták.³⁴

³⁰ WEINBERGER 1986. 84.

³¹ RABIL 2011. 14.

³² GORDON 1983. 22.

³³ GORDON 1983. 20–21.

³⁴ PHARES 1995 89.

Bár a második világháborút követően a mandátumrendszer felbomlott, az egyes országok pedig elnyerték politikai függetlenségüket, a helyi mozgalmak eredeti követeléseinek a teljesülése az első világháború után átrajzolt határok következtében nem volt lehetséges. A gyakorlatban ez azt jelentette, hogy a függetlenség a britek és a franciák által meghatározott keretek között jött létre, az újonnan megalakuló államok számára ez viszont meglehetősen beszűkítette a politizálás kereteit. A páranab egység eszméje ugyan az 1950-es és 1960-as években éli virágkorát, a modern arabság életét meghatározó első politikai trauma valójában már az első világháború után eldöntötte azt, hogy az arab egység létrehozásának komoly, rendszerszintű akadályai lesznek. Míg a közel-keleti nemzetközi rendszer átrajzolása az első világháború végén a már ismertett okoknál fogva lehetséges volt, addig a második világháború már csak a létrejött rendszer további megszilárdulásához járult hozzá, a felépítmény (az államhatárok) átalakításában radikális változást nem hozott. Erre pedig azóta még kevesebb lehetőség mutatkozik.

Összességében az első világháború utáni közel-keleti átrendeződést úgy is értékelhetjük, mint amely a Közel-Kelet „európaizálásában” az első és legnagyobb lépést jelentette: az évszázadokig fennálló birodalmi rend – mely alapvetően helyi tényezők eredménye volt – helyén európai típusú modern államiságot tükröző szervezeteket hoztak létre, azok szekuláris jellegével, adminisztratív bázisával és szuverenitásképével. Ez az államépítési folyamat aztán az ’50-es és ’60-as években még intenzívebb formában – immáron független államok által – tovább folyt.³⁵ Ugyanakkor már a kezdeti időkben nyilvánvalóvá vált, hogy az önkényesen, történelmi előzmények nélkül meghúzott határok számos évszázados kompromisszumot törtek meg a helyi közösségek között. Libanon esete – mint az etnikai és vallási szempontból az egyik legösszetettebb terület – jól mutatja, hogy az európai típusú nemzetállam elvének a közel-keleti keretek között történő alkalmazása komoly ellenállásba ütközött és évtizedeken keresztül mind a mai napig meghatározza a térség politikai viszonyait.

FELHASZNÁLT IRODALOM

BARR, JAMES (2011): *A Line in the Sand. Britain, France and the Struggle that shaped the Middle East*. Simon & Schuster.

FRAYHA, NEMER (2003): Education and Social Cohesion in Lebanon. *Prospects* vol. XXXIII. no. 1. 77–88.

GORDON, DAVID C. (1983): *The Republic of Lebanon. Nation in Jeopardy*. Routledge.

J. NAGY LÁSZLÓ (2009): *Az ummától a nemzetállamig. Az arab országok a 19–20. században*. Szeged, SZTE Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó.

KAMRAVA, MEHRAN (2011): *The Modern Middle East. A Political History since the First World War*. University of California Press.

KAUFMAN, ASHER (2014): *Reviving Phoenicia. The Search for Identity in Lebanon*. I.B. Tauris.

³⁵ KAMRAVA 2011. 38.

LONGVA, ANH NGA – ROALD, ANNE SOFIE (eds.) (2015): *Religious Minorities in the Middle East. Domination, Self-Empowerment, Accommodation*. Brill.

LUGOSI GYŐZŐ (szerk.) (2006): *Dokumentumok a Közel-Kelet XX. századi történetéhez. Szöveggyűjtemény*. Budapest, L'Harmattan.

OSCHSENWALD, WILLIAM – FISHER, SYDNEY NETTLETON (2004): *The Middle East. A History*. Sixth Edition. McGraw Hill.

PETRAN, TABITHA (1987): *The Struggle over Lebanon*. Monthly Review Press.

PHARES, WALID (1995): *Lebanese Christian Nationalism: The Rise and Fall of an Ethnic Resistance*. Boulder, Lynee Rienner Publishers.

RABIL, ROBERT G. (2011): *Religion, National Identity, and Confessional Politics in Lebanon. The Challenge of Islamism*. Palgrave Macmillan.

ROSTOVÁNYI ZSOLT (2011): *A Közel-Kelet története. 1918–1991*. Budapest, Kossuth Kiadó.

SALIBI, KAMAL (1988): *A House of Many Mansions. The History of Lebanon Reconsidered*. London, I.B. Tauris & Co Ltd.

SÓGOR DÁNIEL (2008): Egy állam a Közösségekből: Libanon a két világháború között. *Első Század* 7. évf. 1. sz. 273–323.

WEINBERGER, NAOMI JOY (1986): *Syrian Intervention in Lebanon. The 1975–76 Civil War*. New York, Oxford University Press.

WOMACK, DEANNA FERREE (2012): Lubnani, Libanais, Lebanese: Missionary Education, Language Policy and Identity Formation in Modern Lebanon. *Studies in World Christianity* vol. 18. no. 1. 4–20.

RÁCZ ANDREA¹ PHD, HABIL

raczrubeus@gmail.com

egyetemi docens (ELTE TáTK Szociális Munka Tanszék)

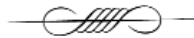
BOGÁCS ERNŐ

e.bogacs@gmail.com

gyermekvédelmi szakértő (Szociális és Gyermekvédelmi Főigazgatóság)

Integratív gyermekvédelem a szociális munka ember-, kliensképének és a szülőség értelmezésének jegyében

Integrative child protection in interpretation of social work's
image of man, image of client and in parenting

ABSTRACT

The core aspect of the child welfare and protection thought focusing on the family, and channelling community resources, is that in order to preserve the unity of the family, it is necessary to widely introduce from the local community the services into the family's life, thus mobilizing the internal resources of the family, and acknowledging parenting, as a social value. The present study examines which are the new directions in the child protection system, which are centred on social inclusion, and foresee a system of complex services. In order to perform this inquiry, we present the professional experiences of two model programs: 1) parental skill development programs; 2) phone application supporting the successful social integration of children and young adults in child care. The success of the presented innovations in child protection is further enhanced by the fact that these are initiatives built on the cooperation of several actors, addressing target group members, professionals working in child welfare and child protection system, representatives of associated fields, and decision-makers.

¹ A kutatás a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj és az Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP-18-4 és Információs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-19-4 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával készült. Egy más kontextusban a szerző a szociális munka társadalmi mobilitásra gyakorolt hatását vizsgálja. A *Mobilitás és immobilitás a magyar társadalomban* c. kutatás az MTA Kiválósági Együttműködési Program Mobilitás Kutatási Centrum elnevezésű projektjének keretében valósul meg, melynek középpontjában a gyermekvédelmi rendszerről alkotott klienskép és a kliens és szakember közötti együttműködés minősége áll. A *Szolidaritás a késő modernitásban* c. OTKA kutatásban pedig az állami gyermekvédelem rendszerében a különböző szolidaritási formák megjelenését vizsgálja (Sik Domonkos OTKA Fiatal Kutatói pályázata – FK 129138, 2018–2020).

KEYWORDS

child protection; multidimensional helping process; complex service system

DOI 10.14232/belv.2019.3.5

<https://doi.org/10.14232/belv.2019.3.5>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article: Rácz Andrea – Bogács Ernő (2019): Integratív gyermekvédelem a szociális munka ember-, kliensképének és a szülőség értelmezésének jegyében. *Belvedere Meridionale* 31. évf. 3. sz. 71–82. pp.

ISSN 1419-0222 (print)

ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

BEVEZETÉS

Tanulmányunkban azzal a kérdéssel foglalkozunk, hogy milyen új utak léteznek a társadalmi befogadást középpontba állító, komplex szolgáltatások rendszerében gondolkodó gyermekvédelmi gyakorlat kialakítása terén. A tanulmány első felében az emberképpel általában foglalkozunk, majd ahogyan haladunk az általánostól a különös, az elvonttól a konkrétum felé, reflexiónk tárgyában az (arcnélküli) embert felváltja az egyedi tulajdonságaiban megtapasztalt kliens. Amellett érvelünk a különböző tudományterületek érvrendszerét segítségül hívva a szociális munka számára, hogy a kliens megismerése, a kliens lelki, fizikai és kulturális meghatározottságainak figyelembe vétele elengedhetetlen egy hatékony, inkluzív gyermekvédelem megvalósítása érdekében. A tanulmányban két modellprogram szakmai célkitűzéseit és eredményeit ismertetjük röviden: 1) szülői kompetenciafejlesztő programok; 2) Youngo, a gyermekvédelemben élő gyermekek és fiatal felnőttek sikeres társadalmi integrációját segítő telefonos applikáció. Vizsgáljuk a modellprogramok célerése során, hogy milyen szakmai elvekre, értékekre épülnek, hogyan jelenítik meg a komplexitást és mitől tekinthetők inkluzívnak.

A szociális munkás tevékenysége során az elméleti alapoktól nem tud függetlenedni. Foglalkozása tárgyából adódóan az egyik ilyen kéretlenül is érvényesülő teoretikus meghatározottság az emberre vonatkozó ismeret és érvrendszer. A szociális munkás ezen teoretikus keretben az embert a közösség vagy önmaga által meghatározott létezőként azonosítja. A praxisban tudatosan vagy nem tudatosan követett elmélet tehát az individualizmus, vagy a kollektívizmus. A filozófiai antropológia, a kultúrantrópológia és az orvostudomány írásunkban hivatkozott irányzatai a vagy-vagynál egy árnyaltabb és kevésbé elkülönítő/megosztó megközelítésre ösztönöznek. A közösség általi meghatározottság dominánsabbnak tűnik, de csak a nyugati hétköznapi gondolkodással szembeállítva, mely utóbbiban az individumra helyeződik a hangsúly. Képviselői nem tagadják az individuum szerepét és jelentőségét. Ellenkezőleg, megtartják az egyén elsődleges egoizmusát, de felhívják

a figyelmet, hogy individualitásának kialakításához és megtartásához szükséges a Másikkal/Másokkal való közös-ség és közösség. A szociális munkás számára ennek tudatosítása több szempontból fontos. Egyrészt céljai meghatározásához, másrészt a cél eléréséhez szükséges módszerek és eszközök megválasztásához. Nem utolsó sorban a munka hatékonyságához. *A klienssel és a kliensre figyelve, valamennyi érintettel és kötelezettel együttműködve, rendszerben gondolkodva és cselekedve.*

KULTÚRA, SZÜLŐSÉG, SZOCIÁLIS MUNKA

Szülőség – kultúra

HARARI (2018) észrevétele, hogy jelenkori (nyugati) társadalmunkban a szülői tekintély visszaszorulóban van, miközben mindenért, ami a gyermek életében elromlik, a szülő a felelős (HARARI 2018. 323.). Ez összefügg a család és a szülők funkcióvesztésével. Az állam gazdasági és politikai funkcióit át/elveszi a családtól. Egyetlen területet hagy érintetlenül, az érzelmi funkciókat, melyek viszont a piac erőteljes befolyásolásának vannak kitéve (HARARI 2018). Mind az állami beavatkozás, mind a piaci befolyásolás mögött a gyermekkel, a szülőséggel, a gyermekneveléssel kapcsolatos ideológiák, hiedelmek, tudományos elméletek (hipotézisek) állnak. Ezek azonban nem az embertől függetlenül keletkező és működő narratívák. Az állam a választók igényeire vagy a megválasztásra törekvők szülőséggel kapcsolatos vélelmekre reagál, a piac pedig a potenciális fogyasztók igényeire vagy az eladók ezzel kapcsolatos vélelmekre.

Minden, a szülőségre irányuló beavatkozás és befolyásolás mögött megragadható valamilyen kurrens narratíva. Kurrens, mert mindig valamely domináns kultúrának a szülőségre vonatkozó, éppen domináns szubkultúrája által meghatározott. A kultúra kiemelésének e kontextusban azért van jelentősége, mert a genetikai és az egyéni élettörténeti meghatározottságokon túl a kultúrának is jelentős szerepe van a szülői attitűd és az annak alapjául szolgáló hiedelmek kialakulásában. A kultúra ebben a kontextusban egy adott társadalom tagjai által az étellel kapcsolatosan elfogadott/vallott közös normák, eszmék, értékek és vélekedések jól elkülöníthető összessége, amelyek szabályozó erővel bírnak bizonyos magatartások tekintetében. Az így meghatározott kultúra nem egy statikus entitás, hanem egy, az egyéni életek kontextusában újrászerveződő dinamikus rendszer (RUBIN et al. 2006. 15). Ez nemcsak a kultúra változását foglalja magában, hanem az egyén változását és változtatását is.

A domináns jelző tehát e vonatkozásban nyer értelmet. Valamely kultúra ugyanis nemcsak befogadás révén okoz változásokat az egyén életében, hanem a mégoly szubtilis vagy legitim kényszer által is, illetve érvényes a kultúrák közötti kölcsönhatásban is, amennyiben a kultúra hordozója maga az egyén. Fontos megjegyezni, hogy a kényszer itt nem hordoz magában értékítéletet, csak ténymegjelenítést, mely szerint a behatás nem a befogadó, hanem a beavatkozó igényére vonatkozó reakció. A beavatkozó igénye annak kultúrájából, az azt alkotó eszmékből, meggyőződésből, értékekből és normákból eredeztethető. Ezek viszont adott kultúrán belül szubkultúránként differenciáltak lehetnek, és sok más mellett, a kapcsolódó tudományos elméletek által meghatározottak. Tudatosított, de nem figyelembevett tény, hogy mindaz, ami a szülőségről és a gyermek fejlődéséről ismert, az a fejlett *nyugat* középosztálybeli családjainak megfigyeléseiből származik (FINE et. al., 2000; RUBIN et al., 2006). A megfigyelések alapján megfogalmazott elméletek, illetve az elméletek igazolására végzett megfigyelések nemcsak az állami döntéshozókat,

hanem a piac, azon belül a média véleményformálóit is befolyásolják, akik jelentős mértékben tudják alakítani a szülőséggel kapcsolatos értékeket, meggyőződéseket és nem utolsósorban a normákat. Észrevétlenül alakítják a médián és a termékek/szolgáltatások iránt mesterségesen generált igények által, kényszerítő jelleggel a jogszabályok és az azok érvényesülését biztosító intézményeken, intézményrendszereken keresztül. Mindkét változatban valamely kultúra egy másik kultúra általi érvénytelenítési folyamata ragadható meg, mely nem a helyesség vagy etika felől, hanem az eredményesség szempontjából ítéltető meg. A kultúra dinamikus természetébe bennfoglalt, amint láttuk, a változás és változtatás. A változtatás sikeressége azonban paradox módon függ a változtatás tárgyától, a másik kultúra sajátosságai figyelembevételétől. Ez azért is különösen fontos, mert a gyermek és szülője nem önmagukban léteznek, hanem egy több alrendszer is magában foglaló rendszerbe illesztetten. A gyermek és a szülő közvetlen környezetének, továbbá a szélesebb szociokulturális és gazdasági támogató közeg hatásainak ignorálása a beavatkozás hatástalanságának jelentős kockázatával jár (FINE et al. 2000).

Szociális munka – kulturális antropológia

A szociális munka esetmenedzselő – közvetlen segítségnyújtó – közösségi jelleg szerinti osztályozása nem csak az ember lényegének meghatározásával van oksági viszonyban, hanem az emberhez való viszonyulásban is (amely természetesen az ember lényegére vonatkozó koncepcióból következik). Az esetmenedzselés a kliensre/szülőre mint, esetre reagál. Kihívásként, korrekció vagy beavatkozás tárgyaként, problématípusként, szolgáltatást igénylőként, igénybevevőként vagy azt elutasítóként. Jellemzően nem egyedi, testi-lelki tulajdonságoktól és kulturális hatásoktól konstruált/konstruálódó létezőként tekint rá, viszont vitathatatlanul rendszerben gondolkodik és cselekszik, jóllehet ezen rendszernek a szülő nem része, hanem tárgya. A közvetlen segítségnyújtást választó vagy erre kötelezett szakember ezt a dekonstrukciót nem engedheti meg magának. A szülő, mint egyedi létező adott számára, akinek szükségleteire személyesen és közvetlenül kell reagálnia, segítséget nyújtva. A reagálás személyes, mert a szociális munkás személyéhez kötött, de nem feltétlenül személyre szóló, amint azt a későbbiekben vázoljuk. Végképp nem kölcsönviszonyuláson alapszik. Segítséget nyújtani szakmai keretek között, sokrétű külső előírásokkal és kötelezettségekkel terhelt viszony, amelyben nem mindig a szülő határozza meg saját és gyermeke szükségletét és gyakran csak passzív szereplője a beavatkozásnak. A rendszerben való gondolkodás és cselekvés pedig másodlagos jelentőségű. A közösségi megközelítésre épülő szociális munka az a folyamat, amelyben a szülő, a gyermek és a szociális munkás nem egymástól elkülönülő és nem is egymással összekapcsolódó, hanem kölcsönösen egymásra ható létezőként vannak jelen. A kölcsönhatás nem véletlenszerű, hanem a szociális munkás által keretezett, miközben adott a szülőtől és a gyermektől való különbözőségéről, továbbá a szülő és gyermeke különbözőségéről való tudása. Az ily módon interpretált szociális munka nem a priori érvelésen alapszik, hanem a kulturális antropológia által közvetített érzéki tapasztalatokon. JACKSON (2012) alapvetése, hogy a kulturális antropológiát nem lehet kívülállóként, a megismerni kívánt kultúráktól elkülönülten, csupán megfigyelői státuszba helyezkedve művelni. R.D. Laing-re hivatkozva meggyőződése, hogy sem a teljes elkülönülés, sem a teljes összekapcsolódás nem ontológiai lehetőség: „(...) *abban a potenciálisan tragikus paradoxonban találjuk magunkat, amelyben a másokhoz való kapcsolódásunk ugyanolyan lényegi része létünknek, mint a másoktól való elválasztottságunk, azonban egyetlen különös*

személy sem szükségszerű része e létünknek.” (JACKSON 2012. 3). Ellenkezőleg, ezek az ellentétpárok azt érzékeltetik, hogy miközben az emberi lét mélységesen közösségi, mindig magában hordozza a különösség és magányosság jelentését is. A kulturális antropológus ennél fogva nem közelíthet úgy mások életéhez és életteréhez, mint egy laboratóriumhoz. A szakembernek le kell vetkőznie kutatói mivoltát (különállóságát), hagynia kell, hogy ő váljon egy kísérlet alanyává, engednie kell, hogy a világ „megdolgozza”, átalakítva gondolkodását és irányítva cselekvését. Különösen tartózkodnia kell attól, hogy emberi életeket kulturális reprezentációkká, társadalmi szabályokká, értékrendekké redukáljon.

Szociális munka-pszichológia

A pszichológia egy nem objektív normához viszonyítva, érvényesnek nem minősíthető mérés alapján, a kontextust figyelmen kívül hagyva állapítja meg valamely személy normalitását (egészségét) vagy normálistól való eltérését (patológiáját), rendellenességét. A rendes/egészséges és a rendellenes megítélése így nem objektív, hanem szubjektív értékelés eredménye (HENS et al. 2017). Az egyén viszont saját kultúrájának terméke, egy humánökológiai rendszer része, ennek következtében csak kontextusában megérthető és megítélhető létező. Az egészség és patológia mögött sokkal inkább társadalmi, mint tudományos értékítélet húzódik, ha valamely normához való viszonyulásban határozzuk meg az egészség fogalmát és nem a környezeti feltételekhez való alkalmazkodásban.

A deduktív következtetés szabályait alkalmazva a fenti érvelés a szülőre, mint kliensre is alkalmazható. A rendes és rendellenes (egészséges és patológiás) szülői működés nem mérési, hanem túlélési situáció. Valamely szülő működése nem azért rendellenes (patológiás), mert nem feleltethető meg a „Rendes Szülő Értékelési Skála” optimális tartományának. A szülő nem azért működik rendellenesen, mert valamely mérés eredménye azt mutatta ki, hogy nem érte el a szükséges ponthatárt/szintet egy értékelési rendszerben. A szülő azért működhet rendellenesen, mert csökkent a gyermeke környezethez történő alkalmazkodóképessége, és ez a szülő csökkent alkalmazkodóképességére vezethető vissza. Ki kell hangsúlyoznunk a környezeti mozzanatot. A szülő nem csak, mint ember, hanem, mint szülő is egy humánökológiai rendszer része (RUBIN et al. 2006), mely rendszer erőteljes hatással van szülőségére. A rendszerbe beletartoznak a szülőséggel kapcsolatos értékek, hiedelemek, jogi előírások, de ide tartozik a társadalmi osztály, a szomszédság, a tágabb család és kapcsolati háló, a média, az egészségügyi, ellátórendszer, a szociális szolgáltató rendszer, a gyermekének kortárs közössége és iskolája mindennek a közép-pontjában pedig maga a szülő és gyermeke. Az elemek egy rendszer részei, és mint ilyenek kölcsönhatásban vannak egymással. Ez két szempontból is fontos: egyrészt az alkalmazkodási képesség megítélése csak összefüggésekben, valamennyi elem és azok hatásainak és kölcsönhatásainak feltérképezésében lehetséges; másrészt a változtatás sem koncentrálódhat egyetlen elemre. Különösen fontos, hogy az alkalmazkodási képesség helyreállítása nem lehet egyetlen elem és kapcsolódó ágens felelőssége, kötelessége. Tekintettel arra, hogy egy rendszerről van szó, a beavatkozás nem lehet egyoldalú (csak valakié), nem lehet kihagyni az egyes ökológiai elemekhez köthető ágenseket/szereplőket, különösen nem lehet kihagyni a megküzdési elégtelenség elszenvédőjét, egyetlen és egyedüli alanyát: a szülőt. A szociális munka hatékonysága csak így biztosítható. *A szülővel és a szülőre figyelve, valamennyi érintettel és kötelezettel együttműködve, rendszerben gondolkodva és cselekedve.*

KOMPLEX MEGKÖZELÍTÉSRE ÉPÜLŐ GYERMEKVÉDELMI PROGRAMOK

Az optimális szülőség támogató, érzékeny, a gyermek szükségleteire reagáló, érzelmileg kifejező, a nevelés tekintetében hatékony, a gyermek fejlődését optimalizáló szülői magatartást jelent, azonban ezt nem minden szülő képes minden körülmények között biztosítani gyermeke számára. (BROMFIELD et al. 2012). A családközpontú szolgáltatásoknak két fő típusát különíthetjük el a problémák súlyossága, valamint a családon belüli stressz-szint mentén: 1) családtámogató (family support) és 2) családmegőrző támogatások (family preservation). Az előbbi egy normált stressz-szinthez és így a családon belüli biztonság megerősítéséhez kapcsolódik, míg a családmegőrző szolgáltatásokat arra tervezték, hogy segítsék a nagy kockázattal rendelkező, esetleg krízishelyzetben lévő családokat. Ezen családok már érintettek a gyermekvédelemmel, így a cél egyértelműen a kiemelés megelőzése (MCCROSKEY–MEEZAN 1998).

A komplex megközelítésre épülő gyermekvédelmi programok hangsúlyt fektetnek a szülők szerepének megerősítésére a pozitív irányú változások elérése érdekében. Az intervenció megtervezésekor kulcsfontosságú az egyének társadalmi szerepének, mint befolyásoló tényezőnek a kezelése. A támogatástervezésbe és -nyújtásba is érdemes bevonni a kliensek szociális hálóját és a közösségi, illetve kortársi erőforrásokat. Ahhoz, hogy egy szolgáltatás rugalmas és átfogó legyen, a szakemberek rendszeres jelenléte és rendelkezésre állása is szükséges és az, hogy megismerjék és megértsék a kliensek kulturális szokásait (TERRY et al. 2015. 28–30.; Children’s Workforce Development Council 2011. 52–53.). DAVIS (2005) felhívja a figyelmet arra, hogy a decentralizált finanszírozási, igazgatási és irányítási struktúrák megléte alapvető a közösségi alapú szolgáltatási rendszerben, és a különböző gyermekvédelmi és -jóléti programoknak elő kell segíteniük a demokratikus döntéshozatalt mind az irányítási, mind pedig a közvetlen szolgáltatási szinten. Hamgsúlyozza a társadalmi inklúzió fontosságát, azaz, hogy a helyi szolgáltatások befogadó jellegűek legyenek és reagáljanak a kirekesztett társadalmi csoportok igényeire.

A komplex programokkal kapcsolatos mérések azt mutatják, hogy azok tudnak sikereket elérni, amelyek a szülők közvetlen támogatása mellett a gyermekeknek is élményt nyújtanak, azaz amelyekben a gyermekvédelem elsődleges és másodlagos célcsoportja együttesen jelenik meg. Mindenképpen pozitív hozadéka ezeknek a programoknak, hogy a szülői szerepek rövid távon is erősödnek, a gyermeknevelési attitűdök változnak. (MCCROSKEY–MEEZAN 1998).

Számolnunk kell a nehézségekkel is, melyek a családokkal való együttműködéseket terhelhetik meg. Az egyik ilyen, hogy a családokkal való együttműködés sok esetben kötelezett jellegű, azaz általában nem a szülő kezdeményezésére jut el a család a szolgáltatóhoz, hanem a jelzőrendszer valamelyik tagjának kezdeményezésére. A szakemberek belépnek a családok privát szférájába, és érzékeny témákról gyűjtenek információkat. A szülők sokszor félnek a gyermekvédelmi szolgálatoktól, hogy elveszítik a gyermeküket. A szakemberek kettős szerepköre is nehezített, egyfelől képviselniük kell a gyermek érdekeit, másfelől támogatniuk kell a családot is, hogy megoldódjanak a problémák. Gyakran előfordul, hogy a szülők félelmét kihasználva próbálnak a szakemberek előrelépést, eredményeket elérni. A félelmen túl a stigma, a korábbi negatív élmények is meghatározzák az együttműködési hajlandóságot. Nehezítő tényező a szakemberek oldaláról a magas esetszám és a kiterjedt adminisztráció ellátása az esetmunka kárára. (BUDD 2005; DEPANFILIS 2006; SCHREIBER et al. 2013; WEBB et al. 2014).

INNOVATÍV MEGKÖZELÍTÉSEK HAZAI PÉLDÁI: SZÜLŐI KOMPETENCIAFEJLESZTÉS ÉS YOUNGO

A következőkben két innovatív megoldást mutatunk meg, melyek a fentiekben bemutatott gyermekvédelmi elvek és értékek mentén szerveződtek.² Az elsőként bemutatásra kerülő program a szülői kompetencia és a gyermeki reziliencia fejlesztését állította a középpontba a gyermekvédelem határán elő és a gyermekvédelmi szakellátással érintett családok esetében. A második megoldás egy telefonos applikáció, mely a felnőtté válást tematizálja és a sikeres társadalmi integráció elősegítését célozza a gyermekvédelemben élő gyermekek és fiatal felnőttek számára.

Szülői kompetenciafejlesztést célzó modellprogramok a gyermekjóléti szolgáltatások tárházában³

A modellprogram keretében olyan innovatív eszköz/eszközrendszer teremtése volt a cél, amely alkalmas a szülői kompetenciák széles körű erősítésére, többoldalú fejlesztésére. A program célcsoportja kettős volt: egyrészt az alapellátásban hatósági intézkedéssel érintett kliensek köre, akiknek a gyermeke védelembe vétel alatt van a kiemelés megelőzésére koncentrálván; másrészt a már nevelésbe vett gyermekek szülei az eredményes hazakerülés érdekében. A programba 5 család és gyermekjóléti szolgálat és központ vett részt az ország nagyon eltérő adottságú területeiről, mely a szociális problémák körét is nagyban meghatározta: Budapest XV. kerülete, Szekszárd, Szentes, Pécs és Sopron. A modellhelyszínek összesen 100 család és 200 gyermek bevonását vállalták, a 6 hónapos komplex programjukat maguk dolgozták ki a helyi igényekhez igazítva, azon elvárás mentén, hogy ezek innovatívak legyenek lokális és a gyermekjóléti szakma szintjén is. A programok megvalósulásához egy mentor szakmai segítséget nyújtott. Komplex programokról lévén szó, a kapcsolódó hatékonyságmérés is komplex elemekből tevődött össze: gyermeki rezilienciamérés (be- és kimeneti), szülői kompetenciamérés (be- és kimeneti), helyszíni látogatások min. 2 alkalommal, helyszínenként min. 4 programrésztvevővel a program elején és végén interjúfelvétel az elvárásokról és eredményekről, valamint elégedettségi kérdőív a részt vevő kliensekkel a program végeztével.⁴

A programhelyszínek nagyon eltérő módszertanok mentén valósították meg szakmai programjaikat, az alkalmazott munkamódszerek azonban 4 fő típus és ezek kombinációja köré rendeződtek: 1) intenzív családgyógyozás; 2) szülőcsoport; 3) gyermekcsoport; 4) családi csoport konferencia. Ehhez további munkaformák is kapcsolódtak, melyek részben a szakmai munka segítői háttérét is biztosították: szociális diagnózis felvétele és ezek mentén szükségletmeghatározás és forrásokkal való összekötés; rendszeres esetmegbeszélések biztosítása a programba bevont szakemberek számára; multidiszciplináris team létrehozása és működtetése a program alatt; tréningek a szakemberek számára, mint kommunikációs, érzékenyítő tréning, illetve mediáció.

A modellprogram eredményei szerint hatékony együttműködés mellett hamar megszüntethető a védelembe vétel és a szakellátásból való hazagyógyozás is megtámogatható az alapellátás

² Mindegyik program a Rubeus Egyesület (www.rubeus.hu) keretében valósult meg. Mindkét szerző részt vett a modellprogramok kidolgozásában és tesztelésében, valamint értékelő elemzésében.

³ A modellprogram a Belügyminisztérium és a Nemzeti Bünelkövetési Tanács támogatásával készült 2017–2018-ban. Jelenleg is zajlik a program folytatása bünelkövetéssel érintett családok és gyermekek bevonása mellett.

⁴ Az egyes szakmai programokról röviden, valamint a kutatás legfontosabb eredményeiről bővebben: CZINDERI et al. 2018.

oldaláról. A komplex szemléletű és módszertanú programok alkalmasak a családban jelentkező zavarok hatékony kezelésére, a család működőképességének helyreállítására, általában a család belső erejének mobilizálására.

A programok ereje abban rejlett, hogy a szülői kompetenciák megerősítése a gyermekeken és a szülőkön keresztül történt, egyértelműen erősödött a szülő-gyermek kapcsolat és sok esetben a családi konfliktusok is enyhültek, illetve rendeződtek. A munkatársi és társágotat képviselőivel való viszonyokban is pozitív irányú változások mutatkoztak, főleg az információáramlás és a kommunikáció nyitottabbá válása terén. Az új módszerek kipróbálása sikerélményeket adott a szakemberek számára, annak ellenére, hogy pl. sokszor úgy érezték, hogy a csoportokban a vártnál kevesebben vettek részt. A kisebb gyermekeknek és kamaszoknak szóló programok fontos célkitűzése volt, hogy azok a célcsoport számára valódi élményeket nyújtsanak, számukra érthető és élvezhető nyelven és módon szólítsák meg őket, a találkozások a kortársakkal itt is meghatározók voltak.

A szakemberek megfogalmazták azt is, hogy a program során megélt szociális munka valóban alkalmas a kliensek képessé tevését és jól-létét szolgálni. A programok során megvalósított szakmai munka egy szolgáltatásfókuszú, védelem helyett jólétre és jól-létre fókuszáló gyermekvédelmi gyakorlatot mutatott.

YounGo, egy mindig ráérő segítő a zsebben⁵

2017-ben 20 948 gyermek nevelkedett gyermekvédelmi szakellátásban, emellett 2417 fiatal felnőtt részesült utógondozói ellátásban (BALOGH et al., 2018. 93.). Az applikáció fejlesztésében (2016–2017) gyermekvédelmi szakemberek, kutatók és maguk a gyermekvédelemben élő fiatalok vettek részt. Az applikáció a felnőtté váláshoz kapcsolódó témákat mutat be, mint továbbtanulás, lakhatás, szexualitás, szermentes élet, kapcsolati háló, munkakeresés, gyermekvállalás. A projekt elsődleges célcsoportjába a gyermekvédelem rendszerében család nélkül felnövő gyermekek és fiatalok tartoznak 12–30 éves kor között. A témák azonban az ifjúsági korcsoport összes tagja számára promotálhatók. A projekt másodlagos célcsoportjába pedig a gyermekekkel együtt dolgozó szakemberek tartoznak. Az applikáció szakmai hasznosulását gyermekvédelmi szempontból a következőképpen értékelhetjük:

- egyedülálló önálló életre való felkészítő program;
- új módszer, új kommunikációs forma és stílus alkalmazása;
- szakmai témák tematizálása a gyermekek és fiatal felnőttek számára;
- szakmai témák tematizálása a gyermekekkel és fiatal felnőttekkel dolgozó szakemberek számára, akinek jelenleg a témához kötődően szűkös az eszköztárak;
- társadalmi érzékenyítés a gyermekvédelemben élők felé, valamint a program kapcsán a téma megnyitása a családban élő gyermekek számára, valamint más ágazatban dolgozók felé, pl. köznevelés szereplői, illetve a szülők felé.

A tapasztalatok szerint a gyermekek és fiatal felnőttek nagyon jól fogadták az alkalmazást, általános vélemény, hogy a tartalom adekvát az élethelyzetük szempontjából, új információhoz jutottak,

⁵ A fejlesztés az Emberi Erőforrások Minisztériuma támogatásával valósult meg, 2019-ben egy népszerűsítő kampány zajlott a gyermekvédelmi szakellátásban, hogy minél többen használják az appot, és ezzel párhuzamosan a lakosság számára egy társadalmi érzékenyítő kampány a célcsoportba tartozó fiatalok társadalmi befogadásának elősegítése érdekében.

de az ismert témák feldolgozását is hasznosnak tartották, hiszen így egy helyen, összeszedetten érhetik el ezeket. A fiatalok visszajelzései szerint az alkalmazásban elérhető tartalom megfogalmazása megfelel az ízlésüknek, könnyen érthetőnek, egyúttal tartalmasnak ítélték meg a szövegeket. A velük dolgozó szakemberek is segítségnak élik meg, hogy van egy eszköz, amin keresztül könnyen tudnak olyan témákról célzottan beszélgetni, ami a felnőtté váláshoz nélkülözhetetlen, illetve a belinkelt oldalak, pl. pályaválasztás vagy munkakeresés témakörben a napi munkát is segítik.

A GYERMEKEK ÉS FIATALOK, VALAMINT CSALÁDJAIK JÓL-LÉTÉT CÉLZÓ, KÖZÖSSÉGI MEGKÖZELÍTÉSEKRE ÉPÜLŐ, HATÉKONY SZOLGÁLTATÁSI RENDSZER JELLEGZETESSÉGEI

A következőkben a szakirodalmi áttekintésben és a bemutatott hazai jó gyakorlatokban megjelenített szakmai célok és értékek mentén összegezzük, hogy milyen attribútumai vannak az integratív és inkluzív gyermekvédelemnek rendszerszinten.

Prevenció, korai beavatkozás	A korai életszakasz megtámogatására fókuszál, hangsúlyos a preventív megoldások köre, szemben a reaktív beavatkozásokkal. Abból indul ki, hogy az egészséges gyermekkor alapja a sikeres felnőtté válásnak. A növekvő kockázatokhoz rendelődnek a nyújtott ellátások az univerzális támogatásoktól a célzott, célcsoport-specifikus igényekre reagálók felé.
Integráció	Multiszektorialitásra épül, melyben az oktatási, egészségügyi és szociális ellátások és szolgáltatások megjelennek. A szolgáltatások véleményezésébe, valamint azok fejlesztésébe a célcsoporti tagokat is bevonják. Mind vezetői szinten, mind az esetvitelben érintett együttműködő szakemberek szintjén átláthatók és kiszámíthatók a működés feltételei. A különböző együttműködő szolgáltatók megosztják a felelősséget és a kapott eredmények összeadódnak magas szintű komplex szolgáltatási kimenetként.
Gyermek- és családközpontú	Elsősorban a gyermekekre fókuszál, de figyelembe veszi a családtagok igényeit, a családot egységként kezeli. Meghallgatja az érintetteket és bevonja a döntéshozatali folyamatba. Központban a gyermekek és fiatalok rezilienciájának fejlesztése és a szülőség támogatása áll.
Egyéni igényekhez igazított, rugalmas szolgáltatási rendszer	A szükségletek azonosítása, majd a beavatkozások megtervezése és kivitelezése is rugalmasan történik, hiszen egyéni igényekhez igazított. (Ez a „nincs rossz ajtó” megközelítés.) A célcsoporti tagok biztonságban, komfortosan érezhetik magukat, a szakemberek elfogadják őket. A szolgáltatások jellemzően lokálisak, közel a családokhoz. A segítségnyújtás időben érkezik és addig tart, ameddig a probléma nem oldódik meg.
Kommunikáció és információmegosztás	Az együttműködő szakemberek között megfelelő módon áramlik az információ, annak mennyisége és minősége, valamint időbelisége is a közös célt szolgálja. Közvetlen a kommunikáció a gyermekekkel, fiatalokkal és családtagjaikkal.
Evidencia-alapú, pozitív kimenetek	Az eredmények értékelése és a sikeres kimenetek, jó gyakorlatok megtartása a fejlődés garanciája. A szolgáltatásnyújtás egyértelmű feltétele a kiszámítható szolgáltatási környezet megléte. A szolgáltatások a változó szükségletekre is képesek reflektálni, így lehetséges jó kimeneteket elérni.

TÁBLÁZAT 1 Az integratív és inkluzív gyermekvédelem attribútumai (Forrás: WILLIS et al. 2016. 3., 7., valamint a modellprogramok összesített tapasztalatai alapján)

A bemutatott modellprogramok abból a feltevésből indultak ki, hogy a gyermekvédelem határán élő vagy gyermekvédelmi szakellátással érintett gyermekek, fiatalok és családtagjaik komplex problémákkal küzdenek, melyek komplex módszertanra épülő szolgáltatói válaszokat igényelnek. A szükségletek különböző típusaira a rendszer különböző szintjén reagálnak az együttműködő szakemberek, melynek elengedhetetlen feltétele az egyes szervezetek szintjén, hogy a menedzsment elkötelezett és képes erőforrásokat rendelni a szolgáltatásokhoz. Mindezen szervezeti szintű elköteleződésre és professzionális szociális munkára / gyermekvédelmi gyakorlatra épülő segítség megoldásfókuszú, rugalmas, kreatív megoldásokat alkalmazó, innovatív. Az integrált gyakorlatot az adja, hogy képes kiaknázni a közösségekben rejlő erőforrásokat és összehangolni a különböző szektorális szolgáltatási elemeket. A segítői folyamat jellegzetessége egy ún. kvadrális (négyelemű) fókuszoltság: 1) információgyűjtés; 2) elemzés és tervezés; 3) akció / beavatkozás; 4) eredmények értékelése. Ebben a megközelítésben a segítői folyamat során megjelenített értékeknek is kiemelt szerepe van, hiszen fontos a kapcsolatok / erőforrások mobilizálása a kliensrendszer körül, az elköteleződés ösztönzése és ennek fenntartása az együttműködés során a problémamegoldásban, a partneri kapcsolat megléte, valamint a folyamatos képessé tevés. Az életminőség javul, a családi és egyéb társas kapcsolatok erősödnek, az egyén képes az önrendelkezésre, a részvétel nem csak jog, de lehetőség és döntés is. Bármilyen probléma (új vagy ismétlődő) esetén a szolgáltatások, innovatív, helyben nyújtott megközelítések széles köre segíti a klienseket a problémák megoldásában, tehát van valódi választásuk.

Tanulmányunkban amellett érveltünk, hogy a gyermekvédelem gyakorlata csak akkor tud hatékony lenni, ha a szakmai munka céljainak meghatározásához, valamint ezen célok eléréséhez szükséges módszerek és eszközök megválasztásához figyelembe veszik a szakemberek, hogy a klienssel együtt és a kliensre figyelve, valamennyi érintett és kötelezett bevonása mellett, rendszerben gondolkodva és cselekedve kell együttműködni. A komplex problémákra reagáló beavatkozásnak elemeiben is komplexnek kell lennie a kliensek jólétének támogatása érdekében.

A szolgáltatások sikere az alábbi tényezők meglétén is nagymértékben múlik:

- Biztosított-e integrált és koordinált ellátás: szülők időbeosztását figyelembe veszik-e a szolgáltatások nyújtásánál, pl. igazodjon a munkarendhez.
- A szolgáltatásnak van-e egy esetgazdája: a szétaprózódott segítségnyújtásban maguk is elvesznek, a szülők szívesebben dolgoznak együtt egyetlen segítővel, minthogy újra előlről elmesélik a problémáikat, életüket. Ezt az intézményekben tapasztalható nagyfokú fluktuáció sem segíti.
- Bevonják-e a szülőket a döntéshozatai folyamatokba: meghallgatják-e őket, amikor a gyermekneveléssel kapcsolatos kérdésekről, a gyermekük elhelyezéséről van szó, egyértelmű-e minden esetben a szülők számára, hogy mi történik vagy, hogy mi fog történni a családdal, megfelelő ütemben történtek-e a jogi következményekkel járó döntések, a szülők számára is megnyugtató helyet találtak-e a gyermekeknek.
- Empatikus, támogató-e a szociális munkás: képes-e bízni, bátorítani a családot vagy maga is előítélesen viselkedik.
- Szülőség értéként jelenik-e meg a segítői folyamatban: a szülők a szülői kompetenciákat célzó tréningek hasznosnak tartják általában, hiszen jobban megértetik a gyermekeik szükségleteit, javul a kapcsolatuk és lehetőséget kapnak a család újraegyesülésére. Kérdés, hogy ez elérhető-e

a gyermekjólét tárházában, jut-e rá idő, erőforrás. A csoportos programok mellett az egyéni szintű tanácsadás is fontos lehet a témában.

- Érvényesül-e a *teljes család megközelítés* (whole family approach) elve: ne csak egy speciális helyzet megoldására irányuljon a segítség, mely rövid távon képes csak a család problémáit rendezni (komplex problémákra komplex szolgáltatói válaszok) (WEBB et al. 2014).

Ahogy a modellprogram tapasztalatai is mutatják, az integratív és integrált szemlélet a szakemberektől is másfajta hozzáállást és tudást igényel. A *partneri együttműködés* alapja, hogy a családok és a szülők aktívan dolgoznak együtt, minden szereplő nagyra értékeli egymás tudását, tapasztalatait és erősségeit, ezek pedig kiegészítik egymást. Közösén jelölik ki az elérendő célokat, törekszenek a konfliktusok rendezésére, ezért is fontos a problémák és egyes élethelyzetek folyamatos megtárgyalása. Természetesen az intervenció jellege miatt a gyermekvédelmi kockázatok mentén lehet olyan helyzet, amiben a tárgyalásnak, újra tárgyalásnak nincsen helye. Az egyes szereplők bizalommal vannak egymás iránt, a kommunikáció nyitott és őszinte. Az aktív bevonás és a részvétel támogatása központi elemei a partneri modellnek (Children’s Workforce Development Council 2011. 78–81.).

A tiszteletteljes szakember-kliens kapcsolatnak a reflexivitáson, az önismereten, a kölcsönös bevonódáson kell alapulnia. A szülők a családból való kiemelés esetében maguk is fontosnak tartják az empátikus megközelítést, azaz, hogy a szakemberek megértsék a családok helyzetét és az adott kontextust, azt, hogy a továbbiakban is segítsék a szülő-gyermek közötti párbeszédet, egyáltalán a találkozásokat, időt hagyjanak a kialakult helyzet megértésére és annak értékelésére. Fontos, hogy az elvárások is egyértelműek és konzekvensek legyenek (ROSS et al. 2017. 52.).

FELHASZNÁLT IRODALOM

BALOGH, K. – GREGORITS, P. – RÁCZ, A. (2018): The Situation of the Child Welfare System in Hungary. *Masters International Research & Development Center, MIRDEC International Academic Conference MIRDEC – 10th International Academic Conference, Global and Contemporary Trends in Social Science (Global Meeting of Social Science Community)*. Conference Proceedings, MIRDEC Publishing. 87–96. https://docs.wixstatic.com/ugd/f279ca_b3eb7c44bf084bcdac07364d20af808d.pdf. Utolsó hozzáférés: 2019. 02. 09.

BROMFIELD, L. – SUTHERLAND, K. – PARKER, R. (2012): *Families with multiple and complex needs. Best interests case practice model. Specialist practice resource*. Victorian Government Department of Human Services, Melbourne.

BUDD, K. S. (2005): Assessing parenting capacity in a child welfare context. *Children and Youth Services Review* vol. 27. issue 4. 429–444.

Children’s Workforce Development Council (2011): *Providing intense support for families with multiple and complex needs*. Children’s Workforce Development, Leeds.

CZINDERI, K. – HOMOKI, A. – RÁCZ, A. (2018): Parental Quality and Child Resilience: Experience of a Hungarian Model Program. *Masters International Research & Development Center, MIRDEC*

International Academic Conference MIRDEC – 10th International Academic Conference, Global and Contemporary Trends in Social Science (Global Meeting of Social Science Community). Conference Proceedings, MIRDEC Publishing. 75–86. https://docs.wixstatic.com/ugd/f279ca_b3eb7c44bf084bcdac07364d20af808d.pdf. Utolsó hozzáférés: 2019. 02. 09.

DAVIS, R. T. (2005): *Promising Practices in Community-Based Social Services in Cee/Cis/Baltics a Framework for Analysis*, USAID. http://enil.eu/wp-content/uploads/2012/07/Promising-Practices-in-Community-based-services-in-CEE_CIS_Baltics.pdf. Utolsó hozzáférés: 2019. 02. 09.

DEPANFILIS, D. (2006): *Child Neglect: A Guide for Prevention, Assessment, and Intervention*. Child Welfare Information Gateway, Washington DC. <https://www.childwelfare.gov/pubPDFs/neglect.pdf>. Utolsó hozzáférés: 2019. 02. 09.

FINE, M. J. – LEE, S. W. (2000): *Handbook of Diversity in Parent Education*. San Diego, Academic Press.

HARARI, Y. N. (2018): *Sapiens*. Budapest, Animus.

HENS, K. – CUTAS, D. – HORSTKÖTTER, D. (eds.) (2017): *Parental Responsibility in the Context of Neuroscience and Genetics*. New York, Springer.

JACKSON, M. (2012): *Between One and Another*. Berkeley, University of California Press.

MCCROSKEY, J. – MEEZAN, W. (1998): Family-Centered Services: Approaches and Effectiveness. *The Future of Children* vol. 8. no. 1. 54–71.

ROSS, N. – COCKS, J. – JOHNSTON, L. – STOKER, L. (2017): *'No voice, no opinion, nothing': Parent experiences when children are removed and placed in care. Research report*. Newcastle, NSW, University of Newcastle.

RUBIN, K. H. – CHUNG, O. B. (2006): *Parenting Beliefs, Behaviors, and Parent-Child Relations*. New York – Hove, Psychology Press.

SCHREIBER, J. C. – FULLER, T. – PACELEY, M. S. (2013): Engagement in child protective services: Parent perceptions of worker skills. *Children and Youth Services Review* vol. 35. 707–715.

TERRY, L. – SCOTT, G. – KHAN, L. (2015): *Comprehensive services for complex needs: assessing the evidence for three approaches*. Revolving Doors Agency and Centre for Mental Health. <http://www.revolving-doors.org.uk/file/1828/download?token=Qn3nx43I>. Utolsó hozzáférés: 2019. 02. 09.

WEBB, M. A. – BUNTING, L. – SHANNON, R. – KERNAGHAN, D. – CUNNINGHAM, C. – GERAGHTY, T. (2014): *Living with adversity: a qualitative study of families with multiple and complex needs*, Barnardo's Northern Ireland, Belfast. https://pure.qub.ac.uk/portal/files/13205535/Living_with_Adversity_Full_Report_282_29.pdf. Utolsó hozzáférés: 2019. 02. 09.

WILLIS, L. (2016): Public Health, Bedford Borough, Central Bedfordshire Council (2016): *Healthy Child Programme 0–19– Commissioning Plan for Bedford Borough Council and Central Bedfordshire Council 2016–2021*. Bedford Borough Council. <https://centralbeds.moderngov.co.uk/documents/s67573/160920%20Appendix%20A%20BedsHCPfinal%20draft%20OSC.pdf>. Utolsó hozzáférés: 2019. 02. 09.

SZANISZLÓ RÉKA BRIGITTA

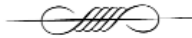
reka.szaniszlo@hotmail.com

nemzetközi kapcsolatok elemző, PhD hallgató (SZTE ÁJTK)

A diaszpóra fogalma

Interdiszciplináris megközelítés¹

The Concept of Diaspora
Interdisciplinary Approach

ABSTRACT

The concept of diaspora has already appeared in the first translation of the Bible, in the 300s BC. However, the meaning behind the concept is hard to define. Numerous definition attempts occurred throughout the years since there is a scientific interest in this topic, but none of them is substantial. Further issues arise if we take into consideration the fact that basically every social science (history, sociology, cultural anthropology, jurisprudence, economics, political science, international relations, etc.) use the diaspora terminology without a consistent, reliable definition. Therefore, the disciplines include different attributes to the concept of diaspora which leads to a scientific chaos in this field. The paper aims to gather and demonstrate all social sciences approach to the diaspora concept and conclude the common diaspora attributes with the intention to create a comprehensive, interdisciplinary and steady diaspora definition.

KEYWORDS

definiton, diaspora, diaspora researching, interdisciplinary, social sciences

DOI 10.14232/belv.2019.3.6 <https://doi.org/10.14232/belv.2019.3.6>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article: Szaniszló Réka Brigitta (2019): A diaszpóra fogalma. Interdiszciplináris megközelítés. *Belvedere Meridionale* 31. évf. 3. sz. 83–98. pp.

ISSN 1419-0222 (print)

ISSN 2064-5929 (online, pdf)

¹ Az Emberi Erőforrások Minisztériuma UNKP-18-3 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával készült.

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)
(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

BEVEZETÉS

A diaszpóra fogalmát már az i.e. 300-as évek óta használjuk, amikor is a kifejezés megjelent a Biblia első fordításban. A fogalom pontos meghatározására számos kísérlet történt amióta tudományos érdeklődés övezi a kérdéskört. Azonban a kutatók rendkívül nehéz helyzetben vannak, mivel a diaszpórával nem csupán egy tudományterület foglalkozik, hanem a társadalomtudományok gyakorlatilag összes területe használja a kifejezést. Az egyes tudományterületek más és más diaszpóra-definícióval dolgoznak, amelyek ugyan rendkívül hasonlítanak egymásra, mégis – az értelmezési különbségekből következően – a meghatározások egy-egy pontja eltér egymástól, azaz nem létezik egy egységes, összefoglaló meghatározás.

A különböző országok értelmezésbeli különbségei is fontos szerepet játszanak a diaszpóra-definíciójának kialakításában. Az egyes országok eltérő nemzetfelfogásaiból, történelmi fejlődéséből következően a diaszpóra jelenségéhez kapcsolódó viszonyuk is különbözik egymástól. Egy olyan államban, ahol a nemzet egy része történelmi okok miatt él távol az anyaországtól, a diaszpórának sokkal nagyobb jelentősége van, mint egy olyan államban, ahol az anyaországból való kivándorlás nem történelmi kényszer nyomán alakult ki.

Így például a magyar nemzetfelfogás alapján nem csak azok tartoznak a magyar nemzethez, akik Magyarország területén élnek, hanem azok is, akik az anyaországon kívül. Ebből következően a diaszpóra kiemelt fontosságú és politikai jelentőséggel is bír. A magyar politika mind fogalmilag, mind jelentőségében különbséget tesz azon magyarok között, akik önszántukból vándoroltak ki az országból és azon határon túli magyarok között, akik az I. világháborút lezáró békeszerződések következtében kerültek a magyar határokon kívülre. Ez utóbbi csoport elnevezése a szórvány, az előbbié pedig a diaszpóra. Azonban ez a különbségtétel gyakorlatilag csak a magyar nyelvben létezhet, mivel a diaszpóra és a szórvány nem csupán rokonértelmű szavak, de ténylegesen ugyanazt is jelentik.

A tanulmány célja egy átfogó, interdiszciplináris diaszpóra-fogalom megalkotása, melynek keretében a következő, az egyes társadalomtudományi területekhez kapcsolódó kérdésekre keresi a választ. Hogyan és miért alakult ki az első csoport, amit diaszpórának neveztek? Miért kezdett el a szociológia foglalkozni a kérdéskörrel és milyen következtetésekre jutott? Mennyiben tér el ettől a kulturális antropológia álláspontja? Mely jogi dokumentumok, milyen szabályozással foglalkoznak a diaszpórával? Hogyan befolyásolhatja a diaszpóra az egyes államok kül- és belpolitikáját? Milyen gazdasági funkciója lehet egy diaszpórának? Képes-e a diaszpóra befolyásolni az államok közötti kapcsolatokat?

AZ EGYES TÁRSADALOMTUDOMÁNYI ÁGAK A DIASZPÓRÁRÓL

Történelem- és vallástudomány

A diaszpóra értelmezése kapcsán az első és megkerülhetetlen diszciplínák a történelem-, illetve vallástudományok. Ezen tudományterületek segítségével találhatjuk meg a fogalom keletkezését, illetve eredeti jelentését, amiket alapul véve juthatunk el a mai értelmezéséhez.

A diaszpóra görög eredetű szó (Διασπορά), ami a *dia-* „át, szét”, illetve a *szepiró* „vet, hint” szavakból tevődik össze. Jelentése: szétszórás, szórvány.² A diaszpóra eredetileg a Palesztinán kívül élő zsidó csoportokat jelölte.³

A diaszpóra kifejezés először a Héber Biblia görög nyelvű fordításában (Szeptuaginta⁴) fordult elő először a héber צָרִיר, szóródást jelentő szó eufemisztikus megfelelőjeként.⁵ A kutatók azt feltételezik, hogy a görög zsidók azért enyhítettek a héber kifejezésen, mert az asszír és babilonai elhurcolást (i.e. 721, 597, 587), illetve fogságot kevésbé érezték súlyosnak. Ezáltal a diaszpóra a zsidóság azon részének kifejezőeszközüvé vált, akik valahol a világon „csupán” kisebbségben éltek a pogányok között.⁶

A zsidók diaszpórában való létezése a salomoni birodalom bukásával, azaz Palesztina két részre, Izraelre és Júdeára való szakadásával kezdődött i.e. 931-ben. A zsidók szétszóródásának több oka is volt: kereskedelem, deportációk, idegen zsoldban való katonáskodás, hadifogság, illetve rabszolgaság.

Egyes zsidó kereskedők már az első elhurcolás előtt kivándoroltak Palesztinából. A források arról számolnak be, hogy már az i.e. 7. században élt izraelita csoport, diaszpóra Egyiptom középső területein.⁷

A zsidóság legjelentősebb diaszpóra-képző eseménye Izrael és Júdea asszír és babilóniai megszállása volt. Miután i.e. 722-ben II. Sarrukín asszír király meghódította Szamáriát, Izrael királysága megszűnt létezni. Az Izrael területén élő zsidókat az asszírok deportálták, de az Izraelben élők egy részének sikerült áttelepülnie Júdea területére. Júdeát azonban i.e. 598-ban megszállták a babiloniak miután Jójákim júdeai király ki kívánt lépni a vazallusállami szerepből. Az első deportáció „csupán” azokat érintette, akikről a babiloniak úgy vélték, hogy képesek lehetnek egy újabb lázadás megszervezésére. Azonban nem sikerült minden veszélyes elemet kiiktatni. I.e. 589-ben Cidkijjá júdeai király (a babiloniak zsidó vezetőkként uralkodtak Júdeán) elszakadt Babilóniától. Az ismételt hódítást követően a babiloniak a zsidók többségét elhurcolták, csak a szegényebb néprétegek maradhattak az országban. A zsidó visszavándorlás a Kürösz ediktumot (i.e. 538) követően kezdődött el, amely dokumentum engedélyezte a jeruzsálemi templom felépítését, amit i.e. 598-ban a babiloniak romboltak le.⁸ Ezt a fogságban lévő szét-szóródást fordították le i.e. 300 körül az Egyiptomban élő zsidók diaszpórára.

² TÓTFALUSI 2008. 321.

³ BARTHA 1993.

⁴ Maga a Szeptuaginta is diaszpórában keletkezett. HAAG 1989.

⁵ Lásd: Zsolt 147,2; Nehem. 1,9; MTörv 30,3.

⁶ HAAG 1989.

⁷ BARTHA 1993.

⁸ Erről lásd bővebben: BARTHA 1993; HAAG 1989; MILLER–HAYES 1986; WEISS 2017.

Miután Titusz római hadvezér i.sz. 70-ben elfoglalta és lerombolta Jeruzsálemet, Júdea is megszűnt létezni, mint a zsidóság otthona.⁹ Ettől a ponttól kezdődően a zsidóság diaszpórában élt, közös gyökereikre, hagyományaikra, nyelvükre támaszkodva éltek túl az anyaország nélküli évszázadokat.

Összegezve, a diaszpóra eredeti értelme, hangsúlya a szóródáson van. A fogalom egy szétszóródott népcsoportosulást jelentett – és jelent ma is –, elsőként a zsidóságot. A zsidóság szétszóródásával kapcsolatban egy rendkívül fontos dolgot kell kiemelni, ami a mai fogalom meghatározásban kulcsszerepet játszik: az anyaország kérdésköre. A zsidóság első diaszpórái még úgy alakultak ki, hogy az anyaország (Palesztina, Izrael, Júdea) létezett. Azonban, ami talán ennél is fontosabb, a zsidóság éppen a diaszpóra-létnek köszönhetően volt képes akkor is fennmaradni, amikor az anyaország megszűnt létezni. A diaszpóra-létnek köszönhetően voltak képesek megőrizni vallásukat, nyelvüket, kultúrájukat hosszú évszázadokon keresztül.

Ebből következően, nevezhetjük a zsidóságot a legsikeresebb diaszpórának? Úgy vélem, hogy igen. A közel kétévezredes pusztán diaszpórában élést követően a zsidók képesek voltak újraalapítani hazájukat, Izraelt. Az Óhaza megszerzéséhez természetesen nagyhatalmi segítségre is szükség volt, azonban a diaszpóravizsgálat szempontjából kijelenthető, egyrészt, hogy a diaszpóra-lét nem feltétlenül jelenti egy népcsoport asszimilációját, kihalását, másrészt pedig a diaszpóra-lét anyaország hiányában is fenntartható, sőt ebben az esetben a diaszpóra egyik szervezőereje lehet az anyaország alapításának célja.

Szociológia és kulturális antropológia

A következő társadalomtudományi területek, amelyeket a diaszpórakutatás és magának a diaszpóra kifejezésnek elemzése során vizsgálunk kell, az a szociológia, illetve a kulturális antropológia. Mindkét tudományterület sajátjának mondja a diaszpórák kutatását, azonban fogalomrendszerük hiányos az egymásra, illetve a további tudományterületekre való reflektálás hiányából adódóan.

A szociológia az 1960-as évektől kezdődően foglalkozik komolyan a diaszpóra jelenségével,¹⁰ de csak az 1980-as évek végétől jelentek meg komoly kutatási eredmények a témában. Továbbá ez az a tudományterület, ahol a legtöbb definíciós kísérlet történt a jelenség leírására.

Mindenekelőtt tisztázni kell azt, hogy miért „csak” az 1960-as években indult el a tudományos érdeklődés a diaszpórák iránt. Ez az az időszak, amikor a diaszpóra jelentéstartalma kitágult: a kifejezést már nem csak a zsidóságra, illetve vallási csoportokra használták. A fogalomváltozási áramlat az USA-ban indult el. *Khachig Tölölyan*, amerikai diaszpórakutató négy eseményhez köti a diaszpóra jelentéstartalmának bővülését az USA-ban. Az első a Fekete Hatalom elnevezésű afroamerikai polgárjogi mozgalom tevékenységéhez kötődik (1960-as évek). A második esemény az USA-ban élő zsidóság anyaországi támogatáspolitikájához köthető, ami a hatnapos háború (1967) idején kezdődött el, és amelynek hatására az USA-ban élő etnikai közösségek is a kölcsönös segítségnyújtást kezdték el szorgalmazni a világban szétszórt etnikai rokonközösségekkel. (Ezt a folyamatot nevezi Tölölyan az etnicitás re-diaszpORIZÁLÁSÁNAK.) A harmadik esemény

⁹ BARTHA 1993.

¹⁰ HERNER-KOVÁCS 2015.

az USA új bevándorlási törvényének 1965-ös elfogadása, ami a multikulturalizmus széleskörű elfogadását jelezte az amerikai társadalomban. A negyedik esemény pedig magának a tudományos érdeklődésnek az átalakulása volt. Az 1960-as években egyre több kutatást végeztek az etnikai különbségek, az identitás és a kulturális sokszínűség témaköreiben.¹¹

Az 1960-as években történt változások adnak választ arra, hogy a szociológia milyen szempontok alapján vizsgálja ma a diaszpórákat. A szociológiai meghatározások főként a migráció momentumára, az identitásra, illetve a különbözőségekre helyezik a hangsúlyt.

Walker Connor 1986-ban fogalmazott úgy, hogy „*a diaszpóra egy népnek az óhazán kívül élő része*”.¹² Ennek nyomán alakította ki William Safran az első komplex diaszpóraértelmezést, amely tételesen felsorolja a diaszpóra tulajdonságait. Hat specifikumot különített el egymástól. „[...] *a diaszpóra fogalmát olyan hazájukon kívül élő kisebbségi közösségekre alkalmazzuk, amelyek tagjai osztoznak a következő karakterekben: 1) ők maguk vagy ősük szétszóródtak egy specifikus eredeti »centrumból« legalább két »periférikus« vagy külföldi régióba; 2) kollektíve megőrizték óhazájuk földrajzi elhelyezkedésének, történelmének és elért eredményeinek emlékét, vizióját vagy mítoszát; 3) úgy hiszik, hogy az őket befogadó társadalomban nem találhatnak – és talán nem is találhatnak – teljes elfogadásra, melynek következtében idegennek és elszigeteltnek érzik magukat; 4) óhazájukra úgy tekintenek, mint igaz és ideális hazájukra, ahová nekik vagy leszármazottaiknak esetlegesen vissza lehet (vagy kell) térniük, ha azt a körülmények engedik; 5) kollektív elkötelezettséget éreznek óhazájuk fennmaradásáért vagy helyreállításáért, biztonságáért és jólétéért; és 6) valamilyen formában, közvetlen vagy közvetve folyamatosan kapcsolatban állnak ezzel az óhazával, mely kapcsolat jelentősen meghatározza etniközösségi tudatukat és szolidaritásukat.*”¹³ Safran definíciójában a szétszóródás, a diaszpóralét markánsan összekapcsolódik a migrációval, a kisebbségi léttel, a különbözőséggel és az ebből adódó társadalmi feszültségekkel, illetve az óhaza mitizálásával. Azonban a legalább két helyre való szóródást nem szükségszerű feltételként szabni, hiszen „társdiaszpóra” nélkül, önállóan, „csupán” az anyaországhoz kötődve is létezhet diaszpóra. Továbbá azért is felesleges ezt hangsúlyozni, mert nincs olyan állam a Földön, melynek polgárai csupán egy célsországban telepedtek le és alakítottak ki diaszporikus közösséget.

Robin Cohen 1997-ben három további kritériummal egészítette ki Safran meghatározását: 1) mind a kényszer-, mind az önkéntes migrációból adódó csoportokat diaszpóráként kell kezelni; 2) a diaszpórák szorosan kötődnek a múlthoz; 3) a közös óhazával rendelkező, de különböző országokba szétszóródott csoportok közös identitással rendelkeznek, sorsközösséget éreznek egymással.¹⁴ Cohen meghatározásából a múlthoz való szoros kötődést mindenképpen ki kell emelni. Egy diaszpóra esetében ez jelentheti az óhazához való kötődést, a mítoszok, hagyományok őrzését, ami ezzel párhuzamosan a kultúra konzerválását is jelenti. További fontos kiegészítése Safran definíciójának a társdiaszpórák létezésének megfogalmazása, azaz a sorsközösség vállalása az ugyanazon óhazából érkező, de más államban letelepedőkkel.

Sík Endre az ezredfordulón öt pontban foglalta össze azt, hogy a szociológia a közelmúltban milyen jelentéstartalommal használja a diaszpóra fogalmát: „[...] 1) *migránsnépesség,*

¹¹ TÖLÖLYAN 2012.

¹² CONNOR 1986. 16.

¹³ SAFRAN 1991. 83–84. Ford: GAZSÓ 2015. 29–30.

¹⁴ COHEN 2001.

amely 2) etnikailag eltér a befogadó ország lakosságától, amelynek 3) olyan kisebbségét alkotja, amelyet 4) a kibocsátó ország iránti erős érzelmi vonzalom vagy/és aktív kapcsolat jellemez, 5) ahová elvileg állandóan visszamenni készül, de ahová gyakorlatilag sohasem jut vissza.”¹⁵

Gaszó Dániel 2015-ben a következőképpen fogalmazta meg a diaszpóra lényegét: „A diaszpóra kategória olyan 1) földrajzilag szétagolt migrációs eredetű makro-közösségek megnevezésére szolgál, melyek 2) az őket körülvevő társadalomba integrálódtak, de nem teljesen asszimilálódtak, és 3) szimbolikus vagy objektív kapcsolatban állnak más területeken élő, de azonos származásúnak vélt rokon közösségekkel, valós vagy elképzelt óhazájukkal vagy anyaországukkal.”¹⁶ Gaszó meghatározásának egyik legfontosabb eleme az óhaza és az anyaország elhatárolása, ami megkönnyíti nem csupán a diaszpóra elemzést, de egyes migrációval összefüggő terminus technikusok (pl. első-második generációs bevándorló) értelmezését is. Ennek értelmében óhaza, azaz otthon, ami egy (már) nem létező állam, az anyaország pedig egy az államiság attribútumaival rendelkező ország.

Nagy Terézia, magyar kulturális antropológus, szociológus a következő definíciót adta a diaszpórákra: „A diaszpórák a társadalom szövetében elhelyezkedő, de az önazonosság-tudatukat más forrásból merítő, legitimitását mitizált történelmi eseményekből (és helyszínekből, kultúrákból) megalapozó társadalmi csoportok, amelyek a beilleszkedés és szegregálódás határmezsgyéjén állnak.”¹⁷ Továbbá Nagy Terézia tette fel azt a kérdést, hogy az antropológiának devianciaként, szubkultúraként vagy a befogadó társadalomba importált kultúraként kellene-e értelmeznie a diaszpórákat.¹⁸

A deviancia nem más, mint az egyén eltérő magatartásformája attól, amit a társadalom normálisként jelölt meg.¹⁹ Azaz egy diaszpórákat akkor lehet devianciaként megjelölni, ha a diaszpóra eltérő magatartásformát képvisel a befogadó társadalom által megállapított norma- és értékrendszerhez képest, és így a befogadó társadalom nem tudja vagy nem akarja a diaszpórákat normálisként elfogadni. Ebben az esetben társadalmi kirekesztésről beszélhetünk, ami hozzájárul a szegregáció, szeparáció jelenségeihez, amelyek olyan extrém esetekhez vezethetnek, mint például a szakadár mozgalmak vagy radiális csoportok létrejötte.

A szubkultúra-megközelítés valamelyest lazított a deviancia-megközelítésen. Felismerték ugyanis, hogy azon norma- és értékrendszer, amelyet egy szubkultúra tagjai követnek ugyan eltérhet teljesen vagy részben a többségi társadalométól, azonban a követett norma- és értékrendszer ugyanúgy normatív kontrollt jelent a szubkultúra tagjai számára.²⁰

Az antropológiai közelítést összefoglalva azt mondhatjuk, hogy a kulturális antropológia főként a kulturális alapú másság, különbözőség oldaláról közelíti meg a diaszpóra kérdéskörét. A szociológiától való legnagyobb eltérés talán pont abban mutatkozik meg, hogy az antropológia már „csak” a befogadó országban való létezését vizsgálja a diaszpóráknak, arra nem terjed ki a kutakodás, hogy milyen a diaszpóra viszonya az anyaországgal/óhazával vagy akár a társdiaszpórákkal.

A szociológia az a tudományterület, amely a legtöbbet foglalkozott a diaszpóra kérdéskörével. Kitűnően látszik ez a meghatározott jellemvonások sokaságából. A diaszpóra „szóródott” jellegét

¹⁵ SÍK 2000. 158.

¹⁶ GASZÓ 2015. 16.

¹⁷ NAGY 2012. 98.

¹⁸ NAGY 2012.

¹⁹ ANDORKA 2006.

²⁰ COHEN 1969.

a migrációval pontosították, amelyből egyenesen következik a kisebbségben való élés ténye. Itt is megjelenik az anyaország, óhaza kérdésköre, azaz egy diaszpórává fejlődéshez elengedhetetlen a közös gyökerek, mítoszok megléte. Azonban új elemeket is felfedezhetünk, így például a kirekesztés, az integráció hiányának jelenségét, az óhaza idealizálását, az ebből következő visszatérési vágyat, illetve hűséget és szolidaritást egymás között. További rendkívül fontos elem az összeszerveződés. Egy diaszpóra csak abban az esetben lehet diaszpóra, ha az egyénekből álló csoport képes közösséggé szerveződni a közös haza tudatának alapján.

Jogtudomány

A diaszpóra jogi fogalmát fentről lefelé, azaz a nemzetközitől a nemzeti szabályozások irányába érdemes vizsgálni. A jogi megközelítés vizsgálata azonban közel sem olyan „egyszerű”, mint volt a korábban tárgyalt tudományterületek eseteiben. A jogtudomány sok esetben használja a diaszpóra kifejezést, azonban a fogalom meghatározásával kevés esetben találkozhatunk.

Az első és megkerülhetetlen nemzetközi szervezet, amelynek munkásságát meg kell vizsgálni a diaszpórák kapcsán, az az Egyesült Nemzetek Szervezete, azonban itt nem találkozhatunk olyan jogi kötőerővel bíró dokumentummal, amely kifejezetten a diaszpórákról szólna vagy definiálná a jelenséget. Azonban – főként – a szociológia által feltárt diaszpóra-attribútumoknak köszönhetően tudhatjuk, hogy ha nincs is jogi dokumentum kifejezetten a témában, akkor a kisebbségi vagy migrációs témájú dokumentumokat kell görcső alá venni.

Az ENSZ kisebbségjogi dokumentumai, mint például a faji megkülönböztetés minden formájának megszüntetéséről szóló 1965-ös nemzetközi egyezmény, az 1966-os polgári és politikai jogok nemzetközi egyezségokmánya, vagy a nemzeti vagy etnikai, vallási és nyelvi kisebbségekhez tartozó személyek jogairól szóló 1992-es nyilatkozat nem tartalmaznak diaszpóra-fogalmat, sőt egyáltalán említést sem tesznek a diaszpórákról. Ennek az egyik lehetséges magyarázata az, hogy magának a nemzeti és etnikai kisebbségeknek sincs egy univerzálisan elfogadott meghatározása,²¹ így amíg ennek a problémának a megoldatlansága fennáll, addig a diaszpórák kérdéskörének tárgyalása másodlagos.

Az ENSZ Nemzetközi Migrációs Szervezete (IOM) 2011-ben készített migrációs szójegyzékében²² a következő módon fogalmazta meg a diaszpóra jelenségét: *„A diaszpórákat tágabb értelemben olyan egyénekként és tagokként vagy hálózatokként, szövetségekként és közösségekként definiálhatjuk, akik elhagyták származási országukat, de továbbra is kapcsolatot tartanak fent hazájukkal. Ez a koncepció kiterjed a külföldön letelepedett közösségekre, az időlegesen külföldön tartózkodó munkavállalókra, azokra, akik már rendelkeznek a befogadó ország állampolgárságával, akik kettős állampolgárok, illetve a második/harmadik generációs bevándorlókra.”*²³ Az IOM meghatározásából kiemelendő az, hogy nem csupán azokat tekinti

²¹ UNITED NATIONS HUMAN RIGHTS OFFICE OF THE HIGH COMMISSIONER 2010. 2.

²² PERRUCHOUD–REDPATH–CROSS 2011.

²³ Diasporas are broadly defined as individuals and members or networks, associations and communities, who have left their country of origin, but maintain links with their homelands. This concept covers more settled expatriate communities, migrant workers based abroad temporarily, expatriates with the nationality of the host country, dual nationals, and second-/third-generation migrants. PERRUCHOUD–REDPATH–CROSS 2011. 28.

a diaszpóra tagjainak, akik ténylegesen végrehajtották a vándorlást, hanem a második, harmadik generációkat is idesorolja. Jogi szempontból rendkívül fontos, hogy a diaszpórát nem köti a befogadó állam állampolgársághoz.

Az emberi jogok kapcsán regionális szinten az Európa Tanács munkássága az egyik legjelentősebb. Azonban az Európa Tanács által kiadott dokumentumokban sem találkozhatunk kifejezetten a diaszpóra fogalmával annak ellenére, hogy a szervezet foglalkozik a jelenséggel: az elmúlt húsz évben kilenc dokumentumban tettek említést a diaszpóráról.²⁴ Ennek jeles példája az, hogy az ET Parlamenti Közgyűlése 2017 szeptemberében létrehozta a *Parliamentary Network on Diaspora Policies* elnevezésű hálózatot. Az Európa Tanács felismerte azt, hogy a diaszpóráknak kiemelten fontos szerepük van a migrációs folyamatok menedzselésében, hiszen egy diaszpóra tagjai, amellet, hogy ismerik a vándorlással járó kockázatokat, felbecsülhetetlen értéket jelenthetnek a befogadó állam számára a származási országukkal fenntartott különleges kapcsolatnak köszönhetően. A Hálózat legfőbb célja az, hogy úgy segítse elő az egyes diaszpóratagok integrációját a befogadó országban, hogy közben képesek legyenek megőrizni kapcsolataikat a származási országgal.²⁵

A diaszpórák nemzeti szintű szabályozásának áttekintésekor Magyarország esete nem csak azért kiemelendő, mert maga a tanulmány szerzője is magyar, hanem mert Magyarország rendkívül különleges helyzetben van nemzeti kisebbségek, diaszpórák tekintetében. A magyar diaszpórák kérdéskörének vizsgálata, szabályozása az 1980-as évek végén kezdett el a jogi érdeklődés középpontjába helyeződni.²⁶ Ekkor még a diaszpóra-jogot nem nevezhetjük önálló jogi rétegnek, a migrációs jog alá rendelték. Az 1990-es évektől vált fokozatosan önálló jogi réteggé a határon túli magyarokra vonatkozó támogatás.²⁷ Ebből következik, hogy a diaszpóra-jog formálódásakor a diaszpóra megnevezés csak és kizárólag a határon túli magyarokra vonatkozott.

A változás 2010-ben következett be, amikor a magyar terminológia elválasztotta a diaszpóra és a szórvány jelentéstartalmát egymástól. A diaszpóra és a szórvány – mint ahogy az már korábban bemutatásra került – ugyanazt jelentik, Magyarországon azonban mégis szükségét érezték a fogalmi elhatárolásnak. 2015-ben a Nemzetpolitikai Államtitkárság a Kárpát-medence szórvány-magyaróságát segítő programot hozott létre. A Petőfi Programnak így definiálnia kellett azt, hogy mit értenek a szórvány és mit értenek a diaszpóra alatt. A Petőfi Program szerint „a szórvány

²⁴ Lásd: Recommendation 1410 (1999) / Rapport 8339 (1999) on „Links between Europeans living abroad and their countries of origin”; Recommendation 1890 (2009) / Rapport 12076 (2009) on „Engaging European Diasporas: the need for governmental and intergovernmental responses”; Resolution 2043 (2015) / Report 13648 (2014) on „Democratic participation for migrant diasporas”; Resolution 2124 (2016) / Report 14069 (2016) on „Educational and cultural networks of communities living abroad”; Resolution 2175 (2017) / Report 14335 (2017) on „Migration as an opportunity for European development”; Report Doc. 12076 (2009) / Resolution 1696 (2009) / Recommendation 1890 (2009); Reply to Recommendation Committee of Ministers 12377 (2010) on „Engaging European diasporas: the need for governmental and intergovernmental responses”; Report 13462 (2014) / Resolution 1994 (2014) on „Refugees and the right to work”; Report Doc. 12817 (2012) / Resolution 1864 (2012) on „Demographic trends in Europe: turning challenges into opportunities”; Report Doc. 12429 (2010) / Resolution 1767 (2010) on „The demographic future of Europe and migration”.

²⁵ Parliamentary Network on Diaspora Policies. Council of Europe Parliamentary Assembly. <http://website-pace.net/web/apce/diaspora-policies>. Utolsó hozzáférés: 2019. 04. 17.

²⁶ A szocialista ideológia fellazulásáig nem a szocialista barátok országainak blokkján belül nem lehetett nemzeti kisebbségekről, azok védelméről nyíltan beszélni, mivel hivatalosan nem a nemzeti ideológia, hanem a szocialista tartotta egyben az országok egységét. MEVIUS 2010.

²⁷ TÓTH 1999.

*minden olyan helyben – tehát nem migráció következtében – kisebbséggé vált etnikai, nemzeti vagy vallási alapon szerveződő közösség, mely az asszimiláció hatására tömbyszerűségéből fokozatosan veszít.*²⁸ Azaz a magyar terminológiában a szórvány csupán a határon túli magyarokra használatos, minden más emigrált csoport diaszpórának számít.

Mindezek ellenére jogszabályban deklarált diaszpóra-fogalma Magyarországnak sincs annak ellenére, hogy mára már közel ötven jogszabályban szerepel a diaszpóra szó.²⁹ Ennek egyik oka lehet, hogy önálló, diaszpórával foglalkozó jogszabályt (még) nem alkottak Magyarországon, amelyben feltétlenül szükséges lenne egy meghatározás kialakítása.

Azonban fontos továbbá kiemelni azt, hogy a magyar nemzeti egység trichotóm, azaz háromfejű. A magyar nemzeti egységhez tartoznak a Magyarországon élők, mint többségek, a szomszédos országok honos kisebbségi magyar közösségei, azaz a szórványok, illetve a diaszpórák. Ebből következően Tóth Judit a következőképpen fogalmazta meg a magyar diaszpóra-fogalmat, illetve célt: *„A korábban kivándoroltak leszármazottai, valamint a tartósan külföldön élő magyar állampolgárok alkotta diaszpórákban nyelvi, kulturális eszközökkel ápolja a magyar identitástudatot, ösztönzi az anyaországi kötődést elősegítő közösségi formák létrejöttét, megteremtve a lehetőséget arra, hogy a diaszpórában élő magyarok támogassák az ország céljait, de nem célja tömeges áttelepülések ösztönzése.*”³⁰

A diaszpóra jogi aspektusú vizsgálatát összefoglalva azt kell mondanunk, hogy nincs olyan nemzetközi jogi dokumentum, amely kifejezetten a diaszpórákkal foglalkozna, így a diaszpórák jogaival, szabályozásával kapcsolatban nehéz a konklúziókat megállapítani.

Az ENSZ álláspontja az, hogy a kisebbségek számára nem szükséges külön jogokat biztosítani, elegendők az emberi jogok. Ebből kifolyólag a diaszpórákra érvényes jogszabálynak tekinthetjük az 1966-os polgári és politikai jogok nemzetközi egyezségokmányát. Az ENSZ globálisan nem foglalkozott kifejezetten a diaszpórák kérdéskörével, azonban az IOM készített egy, a migrációval kapcsolatos szójegyzéket, amelyben megjelenik a diaszpóra is. Természetesen ez a szójegyzék nemhogy nem bír jogi kötőerővel, de még jogi dokumentumnak sem nevezhető. Ennek ellenére fontos tényeket állapít meg a diaszpórákkal kapcsolatosan, mint például a „diaszpóra-tagság” kiterjed a sokadik generációsokra is, illetve nem függ az állampolgárságtól. Az ENSZ-hez hasonlóan az ET-nek sincs kifejezetten olyan jogi dokumentuma, ami a diaszpórákkal foglalkozna, azonban fontos kiemelni, hogy itt már leválik az emberi jogokról a kisebbségi jog.

Politikatudomány

A diaszpóra fogalmának következő vizsgálati szempontját a politikatudomány adja. A diaszpórák vizsgálata a 2000-es évek elején került a politikatudomány keresztművébe azt követően, hogy az anyaországi diaszpóra-politikák lendületet kaptak.³¹ A transznacionális politikai kapcsolatrendszer, azaz a diaszpóra-politika kialakulásához feltétlenül szükség volt a földrajzi akadályok

²⁸ GAZSÓ (é. n.): *A szórvány tudományos megközelítése*. <http://petofiprogram.hu/szorvanyrol>. Utolsó hozzáférés: 2019. 05. 10.

²⁹ Lásd: 2010. évi CLXXXII. törvény a Bethlen Gábor Alapítványról; 98/2015. (IV.20.) Korm. rendelet a nemzetpolitikai tevékenységgel kapcsolatos közigazgatási ösztöndíjakról.

³⁰ TÓTH 2018.

³¹ Lásd: ØSTGAARD-NIELSEN 2003; LAGUERRE 2006; SHEFFER 2006; BAUBÖCK 2010; SMITH 2010.

csökkenésére, amit a globalizáció hozott el. Így lehetséges az, hogy a kérdéskör nagy jelentősége ellenére a politikatudomány az elmúlt pár évtizedben kezdett csak el foglalkozni a diaszpórákkal.

A diaszpóra-politika minden állámnak más jelentőséggel és jelentéstartalommal bír, ebből következően magának a diaszpórának nincs egységes politikatudományi megfogalmazása. A politikatudomány esetében ahhoz, hogy megismerhessük a diaszpóra attribútumait, a diaszpóra-politikák definícióit, illetve tipizálását kell megvizsgálnunk. Eva Øestgaard-Nielsen a diaszpóra-politikát úgy határozta meg, mint a bevándorlók határon átnyúló közvetett részvételét az anyaország, illetve a befogadó ország politikai intézményeiben.³² Michael Laguerre pedig úgy fogalmazott, hogy a diaszpóra-politika egy határokon átvívelő protopolitikai rendszer.³³ A két meghatározásból látható, hogy a diaszpóra-politika egy határokon átnyúló alternatív politikai szférát teremt, amelynek három szereplője van: az anyaország, a befogadó ország, illetve maga a diaszpóra. Azonban rendkívül fontos kiemelni azt, hogy az anyaország szemszögéből beszélhetünk csak diaszpóra-politikáról a befogadó ország nemzeti vagy etnikai kisebbségeként kezeli egy másik ország diaszpóját.

Laguerre vezette be a diaszpóra-politikai modelljét, ami a transznacionális politikai gyakorlatokat vizsgálja a diaszpóra anyaország és befogadó ország politikai intézményeihez fűződő kapcsolatának, illetve a diaszpórák egymás közötti kapcsolatrendszerének kontextusában.³⁴ Azaz a diaszpóráknak is lehet politikai aktivitásuk, amelyet szintén diaszpóra-politikanak nevezünk. A diaszpórák felőli megközelítés során három irány van: a diaszpóra befogadó ország felé irányuló politikája, a diaszpóra anyaország felé irányuló politikája, illetve a diaszpóra más diaszpórák felé irányuló politikája.

Fontos azonban továbbra is hangsúlyozni azt, hogy a diaszpóra-politika elsődleges gyakorlóit az anyaországok. Felmerül a kérdés, hogy miért lehet fontos egy anyaország számára a diaszpójával való kapcsolat ápolása, építése. Erre Herner-Kovács Eszter három lehetséges magyarázatot adott. Egyrészt a strukturális-instrumentalista elmélettel lehet magyarázni, amely azt mondja, hogy a periféria államai törekednek arra, hogy a centrum államaiban élő diaszpóráikat megszólítsák, pusztán gazdasági érdekeiket követve. A második magyarázat az etnikai modellen alapszik, azaz egyes országok a nemzetállamokat ért 21. századi kihívásokra azzal válaszolnak, hogy próbálják egyesíteni az egymástól távol élő nemzetrészeit. Anderson ezt *long-distance nationalism*,³⁵ azaz távolsági nacionalizmusként fogalmazta meg. A harmadik magyarázat-megközelítés a foucault-i *governmentality* kifejezésből indul ki, azaz az anyaországok diaszpóra-politikája nem egy statikus jelenség, hanem a változó gazdasági-politikai helyzetekre adott válasz.³⁶

A diaszpóra-politikák anyaországi gyakorlásának tipizálására több tudós is tett már kísérletet,³⁷ ezek közül kettőt érdemes mindenképpen kiemelni: Ragazzi öt ideáltipikus diaszpóra-politikáját, illetve Gamlen három diaszpóra-politika típusát. Francesco Ragazzi többszörös korrespondencia elemzés segítségével határozta meg az általa felállított változók, illetve az adott politikai gyakorlat kapcsolatát. A kutatás alapján öt diaszpóra-politika modellt állított fel. Az expatriate államok elsődlegesen kulturális és oktatási projekteket biztosítanak a diaszpóráknak, illetve gyakran nyújtanak bizonyos állami szolgáltatásokat is. A zárt államok gyakorlatilag az autoriter

³² ØESTGAARD-NIELSEN 2003.

³³ LAGUERRE 2006.

³⁴ LAGUERRE 2006.

³⁵ ANDERSON-KLIGMAN 1992.

³⁶ HERNER-KOVÁCS 2015.

³⁷ Lásd: GAMLEN 2014; POGONYI 2014; RAGAZZI 2014.

országokat jelentik, ahol korlátozzák a kiutazást, illetve ellenséges a kapcsolat a diaszpórával. A globális nemzetállam egyfajta cserekereskedelmen alapszik, azaz az anyaország biztosít politikai jogokat, támogatás annak érdekében, hogy a diaszpórák elősegítsék az anyaország gazdasági, politikai fejlődését. Az irányított munkás államok diaszpórában élő tagjaira jellemző, hogy a befogadó országban alacsony presztízsű munkát végeznek, ami ellenére is potenciális befektetőknek számítanak az anyaországukban. Végül pedig a közömbös államok azok, akik nem semmilyen téren nem foglalkoznak a diaszpórájukkal.³⁸

Alan Gamlen az anyaország elköteleződésének miéртje alapján állította fel tipológiáját, ahol három modellt találhatunk. A kapacitás-építő modell államai a szimbolikus nemzetépítést, illetve diaszpóra-intézmények létrehozását célozza. A jogkiterjesztő modell országai a diaszpórájukat megpróbálják beilleszteni az ország politikai rendszerébe, illetve bizonyos politikai és szociális jogokat biztosítanak számukra. A kötelezettség-behajtó modell államai a diaszpórákban potenciálisan meglévő gazdasági és politikai lehetőségeket próbálják kihasználni.³⁹

A transznacionális politikai rendszerben a politikatudomány a diaszpórát elsődlegesen az anyaországhoz fűződő viszonya alapján vizsgálja, és kategorizálja. Azonban a diaszpórát nem elégséges csupán az anyaország szemszögéből definiálni, szükséges a befogadó országban betöltött szerepét is előtérbe állítani, amely a befogadó államok nemzeti és etnikai kisebbségekkel kapcsolatos politikájával tárható fel. Továbbá fontos kiemelni azt, hogy a politikatudomány – a többi diszciplínával ellentétben – különös hangsúlyt fektet az azonos anyaországgal rendelkező diaszpórák közötti kapcsolatára, vagyis a hálózatosodóra, ami egy rendkívül fontos attribútuma a diaszpóráknak.

Gazdaságtudomány

A gazdaságtudomány vizsgálódása a diaszpórák irányába szorosan összefügg a politikatudományával, azonban ő sem fogalmazta meg, pontosan mit jelent számára a diaszpóra. Arra a kérdésre keresi a választ, hogy milyen gazdasági hasznossága lehet egy diaszpóranak mind az anyaország, mind a befogadó ország számára. A gazdaságtudomány szempontjából a társadalmi tőkére, a transznacionalizmusra, illetve a diaszpórák közvetítő kisebbség („middleman”) szerepére kell a hangsúlyt fektetni.

A társadalmi tőke kifejezést Pierre Bourdieu alkotta meg az 1970-es évek végén.⁴⁰ A társadalmi tőke egy közösségen belüli, cselekvésre irányuló elvárások összessége, amelynek célja, hogy befolyásolja a csoport tagjainak gazdasági céljait, illetve célkövető viselkedését. A társadalmi tőke az az erő, amelynek következtében a diaszpóra tagjai a csoport gazdasági érdekeit a saját, önös érdekeik elé helyezik. A társadalmi tőkének négy forrása van. Az értékintrojekció az az ösztönzőerő, ami alapján a csoport tagjai a magasabb rendű csoportmoralitást követik. A csoporthoz való tartozás dinamikája a társadalmi élet tranzakcióit jelöli. A korlátozott szolidaritás a csoport tagjainak közösen átélt nehézségeiből következik. Végül pedig a kikényszeríthető bizalom azt jelenti, hogy a diaszpóra tagjai a jelenkori gazdasági vágyaikat inkább alárendelik a csoport akaratának, bízva a közös haszonban.⁴¹

³⁸ RAGAZZI 2014.

³⁹ GAMLEN 2014.

⁴⁰ FARKAS 2013.

⁴¹ PORTES–SENSENNER 1993.

Talán a legfontosabb eleme a diaszpórák gazdaságtudományi megközelítésének a „middleman” elmélet, azaz az, hogy a diaszpóra egy (gazdasági) közvetítő kisebbség. A közvetítő kisebbség legfőbb társadalmi jellegzetességei megegyeznek egy diaszpóra attribútumaival. Így például: a befogadó társadalomban elkülönült közösséget hoznak létre, ahol törekednek az eltérő kultúrájuk megőrzésére. Gazdasági szempontból fontos kiemelni azt, hogy a közvetítő kisebbség hajlamos a belső szolidaritásra gazdasági téren, azaz a kiterjedt rokon kapcsolatoknak köszönhetően vállalkozásaikban saját rokon munkaerejüket preferálják.⁴²

A gazdaságtudomány szempontjából a diaszpóra egy olyan transznacionális csoport, interperszonális hálózat, amely képes gazdasági közvetítésre két állam között.

Nemzetközi kapcsolatok

Már a politikatudománynál láhattuk, hogy a diaszpórákban egyértelműen megvan a potenciál az államok közötti kapcsolatok befolyásolására. Ahhoz, hogy az államközi kapcsolatok színterén egy szereplő hatékony befolyásolási képességgel rendelkezzen több kritériumnak is meg kell felelnie, amelyek közül az egyik legfontosabb a transznacionalitás. A diaszpóráknál transznacionálisabb aktort keresve sem találunk: mélyen ismerik két ország kultúráját, gazdaságát, politikai berendezkedését, jogrendszerét, ami tökéletes közvetítővé teszi őket.

Fontos azonban kiemelni, hogy a nemzetközi kapcsolatokkal foglalkozó szakirodalom kevésbé foglalkozik a diaszpórákkal: tudományos monográfiát nem is találhatunk a témában, csak elvétve néhány szakcikket. Karen Mingst a nemzetközi kapcsolatok szereplőinek megállapításakor ugyan említést tesz a diaszpórákról, azonban nem önálló szereplő kategóriaként értelmezi.⁴³ Egedy Gergely, aki szintén foglalkozott a nemzetközi kapcsolatok szereplőinek és intézményeinek tipizálásával, még csak említést sem tesz a diaszpórákról.⁴⁴ Ezen úr betöltésére állnak rendelkezésre a diaszpóra-politikai kutatások, amelyek azonban – ahogy az már korábban bemutatásra került – nem ölelik fel az egész rendszert.

Véleményem szerint a diaszpórák államközi kapcsolatokban betöltött szerepének kutatása kiemelten fontos lenne, hiszen számtalan példát találhatunk arra, ahogy egy diaszpóra befolyásolta két állam viszonyát (pl. anyaországa külpolitikájának megváltoztatása, gazdasági együttműködés kialakítása két állam között, a befogadó állam külpolitikájának befolyásolása stb.⁴⁵). Például 1974-ben az amerikai-írek létrehozták a Kongresszusban az Irish National Caucus lobbicsoportot, ami kivívta az amerikai Kongresszus és kormány ír támogatását az észak-írországi konfliktusban az írek támogatását,⁴⁶ vagy például 1992-ben az amerikai-örmény diaszpóra elérte, hogy a Kongresszus két olyan törvényt (Humanitarian Aid Corridor Act, Freedom Support Act Section 907) is megszavazzon, ami Örményországnak kedvezett Azerbajdzsánnal szemben a karabahi háborúban.⁴⁷

⁴² TURNER–BONACICH 1980.

⁴³ MINGST 2011.

⁴⁴ EGEDY 2017.

⁴⁵ Lásd bővebben: SHAIN–BARTH 2003.

⁴⁶ COCHRANE 2007.

⁴⁷ GREGG 2002.

ÖSSZEZÉS, AZAZ A DIASZPÓRA MEGHATÁROZÁSA

Összegezve, a diaszpóra lényegét nem lehet egyetlen egyszerű mondatba besűríteni, bármennyire is szeretnénk. Ez nem csak a jelenség összetettségének köszönhető, hanem annak is, hogy az egyes államok másként értelmezik azt, hogy számukra mit jelent a diaszpóra, így a tudomány területén is nehéz konszenzusra jutni. Ebből következően nem egy univerzálisan elfogadásra váró definícióként jellemezném a következő meghatározást, hanem inkább a társadalomtudományok által már meghatározott attribútumok összegzéséeként.

A diaszpóra egy olyan állampolgárságtól független, transznacionális csoport, amely

- a) szétszóródottan él a világ különböző országaiban, amely szétszóródást a migráció bármely formája okozta;
- b) szorosan kötődik anyaországához, ami egy ténylegesen létező állam, vagy óhazájához, ami a közös mítoszokon alapszik, szorosan kötődve a múlthoz, melyet idealizál, ahova állandóan visszavágyik és hűséget érez iránta;
- c) a befogadó országban számszerű kisebbségben él, amely befogadó állam társadalmába nem tud a kirekesztés miatt, vagy nem is akar asszimilálódni;
- d) egy magas szervezettségi fokú interperszonális hálózat, ami szolidaritást vállal a társdiaszpórákkal;
- e) képes transznacionális politikai kapcsolatrendszer kialakítani az anyaország, a befogadó ország, illetve önmaga hármásával;
- f) tagjai az első generációs vándorok, ahol az első generációs vándor lehet olyan személy is, aki ténylegesen nem vándorolt, hanem határmódosítások következtében került az anyaországon kívülre, valamint azon leszármazottak, akik ismerik még az anyaország kultúráját, politikai berendezkedését, gazdasági filozófiáját, illetve jogrendszerét.

A diaszpórákon belül több csoportot is megkülönböztethetünk a vándorlás módja, a befogadó ország kisebbségi politikája, valamint az anyaországgal való kapcsolat milyensége alapján.

Felmerül az a kérdés, hogy diaszpórákat érdemes-e ilyen módon interdiszciplinárisan kezelni, vizsgálni, vagy van-e már létjogosultsága egy önálló diszciplínának, a diaszpórákutatásnak. A tanulmány elején említett Khachig Tölölyan már nem szociológusként, vagy akár antropológusként aposztrofálja saját magát, hanem diaszpórákutatóként.

A diaszpóra egyes társadalomtudományi megközelítéseinek bemutatása, illetve attribútumainak kigyűjtése még nem oldotta meg a diaszpórák kérdéskörét övező összes lehetséges problémát. Amíg léteznek nemzetállamok addig nem lesz egységes álláspont a diaszpóra jelentésének tekintetében. Ez azonban felveti azt a kérdést, hogy a nemzetállam megszűnésével a diaszpórák is megszűnnének? Mindig is problémásak lesznek azon diaszpórák, amelyeknek „csupán” óhazájuk van vagy azok, amelyek határmódosítások következtében alakultak ki: ha „visszavándorolnak” az anyaországba, akkor ott is diaszpóráként kell kezelni őket? Továbbá a hagyományos diaszpórák sokadik generációsainál is problémás lehet a visszavándorlás kérdésköre.

Azt azonban mindenesetre kijelenthetjük, hogy a diaszpórákat egyre nagyobb érdeklődés övezi a tudományos világban, ahol már nem „csak” szociológiai kutatásokkal találkozhatunk. Mindez a 21. század kihívásainak, mint a globalizáció, nemzetközi migráció, állami szerepek módosulása, klímaváltozás következtében történhetett meg, ahol nagy szükség van a transznacionális szereplőkre.

FELHASZNÁLT IRODALOM

ANDERSON, BENEDICT – KLIGMAN, GAIL (1992): *Long-Distance Nationalism: World Capitalism and the Rise of Identity Politics*. Amsterdam, Centre for Asian Studies.

ANDORKA RUDOLF (2006): *Bevezetés a szociológiába*. Budapest, Osiris Kiadó.

BARTHA TIBOR (1993): *Keresztyén bibliai lexikon*. Budapest, Kálvin Kiadó.

BAUBÖCK, RAINER (2010): *Diaspora and Transnationalism: Concepts, Theories and Methods*. Amsterdam, Manchester, Amsterdam UP, Manchester UP.

COCHRANE, FEARGAL (2007): Irish-America, the End of the IRA's Armed Struggle and the Utility of Soft Power. *Journal of Peace Research* vol. 44. no. 2. 215–231.

COHEN, ALBERT K. (1969): A szubkultúrák általános elmélete. In Huszár Tibor – Sükösd Mihály (szerk.): *Iffúságszociológia*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 264–286.

COHEN, ROBIN (2001): *Global Diasporas: An Introduction*. London, Routledge.

CONNOR, WALKER (1986): The impact of homelands upon diasporas. In Sheffer, Gabriel (ed.): *Modern Diasporas in International Politics*. London, Croom Helm.

EGEDY GERGELY (2017): *Bevezetés a nemzetközi kapcsolatok elméletébe*. Budapest, HVG-ORAC.

FARKAS ZOLTÁN (2013): A társadalmi tőke fogalma és típusai. *Szellem és Tudomány* 4. évf. 2. sz. 106–133.

GAMLEN, ALAN (2014): Diaspora Institutions and Diaspora Governance. *International Migration Review* vol. 48. issue 1. 180–217.

GAZSÓ DÁNIEL (2015): Egy definíció a diaszpórákutatók margójára. *Kisebbségkutatás* 24. évf. 2. sz. 7–33.

GAZSÓ DÁNIEL (é. n.): *A szórvány tudományos megközelítése*. Petőfi program. <http://petofiprogram.hu/szorzvanyrol>. Utolsó hozzáférés: 2019. 05. 10.

GREGG, HEATHER S. (2002): *Divided They Conquer: The Success of Armenian Ethnic Lobbies in the United States*. Inter-University Committee on International Migration.

HAAG, HERBERT (1989): *Bibliai lexikon*. Budapest, Szent István Társulat.

HERNER-KOVÁCS ESZTER (2015): Elméleti keretek a diaszpóra-politikák vizsgálatához. *Kisebbségkutatás* 24. évf. 2. sz. 34–49.

LAGUERRE, MICHAEL S. (2006): *Diaspora, Politics and Globalization*. Gordonsville, Palgrave Macmillan.

MEVIUS, MARTIN (2010): Kommunizmus, nacionalizmus: mítosz és gyakorlat. *REGIO – Kisebbség, Politika, Társadalom* 21. évf. 3. sz. 3–31.

MILLER, J. MAXWELL – HAYES, JOHN H. (1986): *A History of Ancient Israel and Judah*. Louisville, Kentucky, The Westminster John Knox Press.

MINGST, KAREN (2011): *A nemzetközi kapcsolatok alapjai*. Budapest, Napvilág Kiadó.

NAGY TERÉZIA (2012): Kultúra, diaszpóra, menekültek. *Belvedere Meridionale* 24. évf. 1. sz. 92–104.

ØESTGAARD-NIELSEN, EVA (2003) (ed.): *International Migration and Sending Countries: Perceptions, Policies and Transnational Relations*. Palgrave Macmillan.

Parliamentary Network on Diaspora Policies. Council of Europe Parliamentary Assembly. <http://website-pace.net/web/apce/diaspora-policies>. Utolsó hozzáférés: 2019. 04. 17.

PERRUCHOUD, RICHARD – REDPATH-CROSS, JILLYANNE (2011) (szerk.): *Glossary on Migration*. Genf, International Organization for Migration.

POGONYI SZABOLCS (2014): *Diaspora as a Symbolic Resource in Hungary*. Konferencia előadás. New York, Association for the Studies of Nationalities, Columbia University.

PORTES, ALEJANDRO – SENSENBRENNER, JULIA (1993): Embeddedness and Immigration: Notes on the Social Determinants of Economic Action. *American Journal of Sociology* vol. 98. no. 6. 1320–1350.

RAGAZZI, FRANCESCO (2014): A Comparative Analysis of Diaspora Policies. *Political Geography* vol. 41. 74–89.

Recommendation 1410 (1999) / *Rapport 8339* (1999) on „Links between Europeans living abroad and their countries of origin”.

Recommendation 1890 (2009) / *Rapport 12076* (2009) on „Engaging European Diasporas: the need for governmental and intergovernmental responses”.

Report 13462 (2014) / *Resolution 1994* (2014) on „Refugees and the right to work”.

Report Doc. 12076 (2009) / *Resolution 1696* (2009) / *Recommendation 1890* (2009); Reply to Recommendation Committee of Ministers 12377 (2010) on „Engaging European diasporas: the need for governmental and intergovernmental responses”.

Report Doc. 12429 (2010) / *Resolution 1767* (2010) on „The demographic future of Europe and migration”.

Report Doc. 12817 (2012) / *Resolution 1864* (2012) on „Demographic trends in Europe: turning challenges into opportunities”.

Resolution 2043 (2015) / *Report 13648* (2014) on „Democratic participation for migrant diasporas”.

Resolution 2124 (2016) / *Report 14069* (2016) on „Educational and cultural networks of communities living abroad”.

Resolution 2175 (2017) / *Report 14335* (2017) on „Migration as an opportunity for European development”.

SAFRAN, WILLIAM (1991): *Diasporas in Modern Societies: Myths of Homeland and Return*. *Diaspora: A Journal of Transnational Studies* vol. 1. no. 1. 83–99.

SHAIN, YOSSEI – BARTH, AHARON (2003): Diasporas and International Relations Theory. *International Organization* vol. 57. no. 3. 449–479.

SHEFFER, GABRIEL (2006): *Diaspora Politics: At Home Abroad*. New York, Cambridge UP.

SÍK ENDRE (2000): Kezdetleges gondolatok a diaszpóra fogalmáról és hevenyészett megfigyelések a diaszpórakoncepció magyar nézőpontból való alkalmazhatóságáról. In Sík Endre – Tóth Judit (szerk.): *Diskurzusok a vándorlásról*. Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézete. 157–184.

SMITH, ANTHONY D. (2010): Diasporas and Homelands in History: The Case of Classic Diasporas. In: Gal, Allon – Leoussi, Athena S. – Smith, Anthony D. (szerk.): *The Call of the Homeland: Diaspora Nationalisms, Past and Present*. Leiden, Boston, IJS Studies in Judaica.

TÓTFALUSI ISTVÁN (2008): *Idegenszó-tár. Idegen szavak értelmező és etimológiai szótára*. Budapest, Tinta Kiadó.

TÓTH JUDIT (1999): A diaszpóra a jogszabályok tükrében. *Regio* 10. évf. 3–4. sz. 46–92.

TÓTH JUDIT (2018): *A diaszpóra jogi szemmel. A diaszpórák interdiszciplináris megközelítése workshop*. Szeged, 2018. november 20.

TÖLÖLYAN, KHACHIG (2012): Diaspora Studies: Past, Present and Promise. *IMI Working Paper Series* vol. 55. no. 1. <https://www.imi-n.org/publications/wp-55-12>. Utolsó hozzáférés: 2019. 03. 24.

TURNER, JONATHAN H. – BONACICH, EDNA (1980): Toward a Composite Theory of Middleman Minority. *Ethnicity* 1980/7. 144–158.

UNITED NATIONS HUMAN RIGHTS OFFICE OF THE HIGH COMMISSIONER (2010): *Minority rights: International Standards and Guidance for Implementation*. New York, Genf, United Nations.

OLÁH ANDRÁS PÁL

olahandraspal@gmail.com
történész (Szeged)

Az amerikai légierő Budapest elleni légitámadásai a II. világháború idején

The U.S. Army Air Force air raids against Budapest
during the Second World War

ABSTRACT

Primarily thanks to recently discovered American archives documents, the comprehensive history of the American air raids against Hungary during the Second World War is now ready for review. On the 75th anniversary of the events I briefly summarise and analyse the in-depth data of the American air raids against Budapest, and I investigate whether, in comparison to rural cities and considering its significance, Budapest was an overrepresented target during the 1944–1945 air war. Based on my conclusions and in view of the whole picture, there is no doubt about Budapest having been more targeted and overrepresented than the rural cities. One obvious reason for that was the centralised industrial transporting lines and railway. It is certain that Budapest was the most heavily bombed location in Hungary by the U.S. Air Force during World War 2, at least the statistics support this fact. However, if upon investigating individual air raids we examine the target groups and further break them down to targets, we find that one by one these had to withstand almost the same strain as a rural city.

KEYWORDS

World War 2, Second World War, Budapest, capital city, Hungary, air raids, bombing, damage, 15th Air Force

DOI 10.14232/belv.2019.3.7

<https://doi.org/10.14232/belv.2019.3.7>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article: Oláh András Pál (2019): Az amerikai légierő Budapest elleni légitámadásai a II. világháború idején. *Belvedere Meridionale* 31. évf. 3. sz. 99–146. pp.

ISSN 1419-0222 (print)

ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)
(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

ELŐSZÓ

„(...) Budapest az ország kormányzati, gazdasági, szellemi központja és a 2 milliós Nagy Budapest magva. Ha Budapestet kellően megvédeni nem tudjuk, nemzeti létünket fenyegeti pusztulás. (...) Felelősségem tudatában kijelentem, hogy komolyabb légitámadás után Budapesten a tűz egy milliárd pengő értéket pusztíthat el és 100.000 lelket tehet hajléktalanná. Ezek a kétségbeesett károsult hajléktalanok aláássák a közbiztonságot, szitják az elégedetlenséget és feltartóztathatatlannul sodorják az országot a forradalom felé.”¹ Az Országos Tűzrendészeti Felügyelő intelmeivel aligha tudnánk vitatkozni, Magyarország szíve, központja a mai napig a fővárosa, Budapest.²

A Magyarország ellen a II. világháborúban végrehajtott szövetséges, köztük az amerikai légitámadások történetének átfogó feldolgozására először az 1990-es években történt próbálkozás. Ezt a korszakalkotó munkát a mai napig nem újították meg annak ellenére, hogy az adatainak többsége a közelmúltban feltárt idegen, legfőképpen amerikai levéltári forrásoknak köszönhetően megérett a felülvizsgálatra,³ emellett az akkor elérhető főként magyar forrásoknak köszönhetően véleményem szerint a főváros elleni amerikai légitámadások pontos mérlegét sem sikerülhetett megvonni. A következőkben az 1944. évi események 75. évfordulójának alkalmából a Budapest ellen végrehajtott amerikai légitámadások átfogó adatait⁴ összesítve és elemezve igyekszem ezt pótolni, illetve pontosítani. Sok kérdésben sajnos jelenleg nem volt lehetőség részletesebb elemzésre, ezért ez az írás mindössze egy jövőbeli módszeres kutatást megelőző módszertani bemutató, sőt inkább egyfajta figyelemfelhívó.

Módszertanilag az európai légiháborúról felvázolt összképből elindulva, a magyarországi, majd azon belül is a budapesti események felé koncentrálni folytattam le a vizsgálatomat. Érintőlegesen ismertetni fogom még az amerikai bombázók által okozott károkat is, végezetül véleményt alkotok arról a kérdéssel is, miszerint fontosságát tükrözve Budapest felülreprezentált célpont volt-e a vidéki városokhoz képest az 1944–1945. évi légiháborúban?

¹ Az Országos Tűzrendészeti Felügyelő 1025./1942.otf. számú jelentése, Tárgy: *A tűzrendészet fejlesztésének „sürgős programja” a fokozódó légiveszélyvel kapcsolatban.* Kelt: 1942. szeptember 20., MNL-OL Belügyminisztérium levéltára.

² Tisztázni kívánom, hogy a tanulmány során Budapest fogalma alatt a korabeli légoltalmi viszonyokra figyelemmel a mai közigazgatási területén belül, valamint a közvetlen közelébe települt létesítményeket értem!

³ Lásd: PATAKI–ROZSOS–SÁRHIDAI I–II. 1992. A kéziratot 1988-ban zárták le, tehát közvetlenül még a rendszerváltás előtt!

⁴ A brit Royal Air Force, valamint a szovjetek által végrehajtott éjszakai légitámadások történetével jelen tanulmányomban nem foglalkozom.

AZ EURÓPAI LÉGIHÁBORÚ ÉS MAGYARORSZÁG

Nem egészen fél évvel a japán haditengerészet repülőgépeinek az Amerikai Egyesült Államok haditengerészeti bázisa, Pearl Harbor elleni támadása után, 1942. május elején megérkeztek az amerikai 8. Légi Hadsereg első kontingensei Angliába.⁵ A földi hadműveletek előrehaladásával párhuzamosan 1943 végére a dél-európai térségből lehetőség adódott megnyitni a második légi hadművelési területet.⁶ A magyarországi célpontok ehhez a hadművelési területéhez tartoztak, ezért az ország elleni amerikai légitámadások döntő többségét a Dél-Olaszországba települt amerikai 15. Légi Hadsereg nehézbombázó repülő egységei hajtották végre. Véleményem szerint, ha az amerikai nehézbombázók európai háborús tevékenységét a száraz tények és számsorok alapján érzékeltetni akarjuk, a legfontosabb adalék az általuk teljesített bevetések számának, valamint az eközben ledobott bombamennyiség adatainak összevetése.⁷

Az amerikai légierő statisztikái alapján a repülőik 1942. június – 1945. május között Európában összesen 2 362 800 bevetésre indultak el,⁸ melyből a mediterrán térségben végül 568 369-et teljesítettek.⁹ (1. melléklet) A Budapest elleni légitámadások idején, azaz az 1944. április és 1944. szeptember közötti fél éves időszakban a nehézbombázók 59 763 darab, míg a vadászok 92 901 darab harci bevetést hajtottak végre (2. melléklet).

A II. világháborúban az amerikai légierő (nehéz-, közepes és könnyűbombázók és vadászok) összesen 1 554 463 rövid tonna bombát¹⁰ szórt le Európában. Ebből a bombamennyiségből 971 762¹¹ a nyugat-európai, míg 582 701 tonna¹² a földközi-tengeri térségből indított támadások során hullott alá a kontinensre. Darabszámukat tekintve Európában az amerikai légierő összesen 6 284 271 darab rombolóbombát,¹³ emellett az egyéb fajta¹⁴ bombákból még 2 175 254 darabot dobott le.¹⁵ Az amerikai nehézbombázók mindebből 1 096 794 tonnányi¹⁶ bombát szórtak le Európára,

⁵ HAMMEL 1994. 45.

⁶ Az angliai bázisokra települt amerikai 8. Légi Hadsereg hadművelési területét European Theater of Operations (ETO), az Észak-Afrikából a dél-olaszországi bázisokra települt amerikai 15. Légi Hadsereg hadművelési területét Mediterranean Theater of Operations (MTO) névvel illették.

⁷ A felhasznált források: AAFSD 1945. 220., Table 118 – Combat Sorties flown, by Theater: Dec 1941 to Aug 1945; AAFSD 1945. 222., Table 120 – Airborne and Effective Combat Sorties flown in Mediterranean Theater of Operations by Type of Airplane: Jun 1942 to May 1945; AAFSD 1945. 237., Table 138 – Number of Bombs dropped in Theaters vs. Germany, by type of Bomb: 1943 to 1945; AAFSD 1945. 240–241., Table 141 – Tons of Bombs dropped in Theaters vs. Germany, Type of Airplane and by Country: 1942 to 1945; AAFSD 1945. 242., Table 142 – Tons of Bombs dropped by Heavy Bombers in Theaters vs. Germany, by Type of Target attacked and by Theater: 1942 to 1945.

⁸ AAFSD 1945. 220.

⁹ AAFSD 1945. A mediterrán térségben a bevetésekből 147 111-et a nehézbombázók, 327 992-t a kísérővadászok teljesítettek.

¹⁰ Ez 1 410 185,5 metrikus tonna tömeget jelent. Az amerikai légierő a statisztikáiban az ún. rövid tonna (short ton) mértékegységet használta. Erre hivatkozva a tanulmány során ezt az adatot fogom rögzíteni, de emellett lábjegyzetben az európai metrikus tonna értéket is fel fogom tüntetni.

¹¹ 881 567,9 metrikus tonna.

¹² 528 617,6 metrikus tonna.

¹³ A teljes bombamennyiség több mint felét, 3 906 831 darabot 1944-ben dobták le az amerikai repülőik!

¹⁴ Repesz-, gyújtó-, céljelölő- stb. bombák.

¹⁵ AAFSD 1945. 237.

¹⁶ 994 995 metrikus tonna.

melyből 714 719 tonna¹⁷ a nyugat-európai, és 382 075 tonna¹⁸ a földközi-tengeri térségből indított támadások során hullott alá. A ledobott bombamennyiség túlnyomó részét Németországra, Franciaországra és Olaszországra dobták,¹⁹ tehát oda, ahol kiemelt célpontok voltak, a legkorábban elérhető távolságban feküdtek, illetve szárazföldi hadművelési területek húzódtak a háború idején.

Magyarországra összesen 22 228 rövid tonna²⁰ tömegű bomba esett le. Ebből 21 864 tonnát²¹ a mediterrán térségből az amerikai 15. Légi Hadsereg, míg 364 tonnát²² a nyugat-európai térségben állomásozó amerikai 8. Légi Hadsereg nehézbombázóiról szórtak le.²³ (3–5. melléklet) A hadművelési térségben ledobott bombamennyiséget tekintve a környező országokkal összehasonlítva a Magyarország az élmezőnyt képviseli, Olaszországot, Ausztriát és Romániát követve a negyedik legbombázottabb országnak minősül. (6. melléklet) Megjegyzem amíg Magyarországot csak 1944. április eleje és 1945. március vége között támadták a levegőből,²⁴ addig Romániát már 1943-ban is erősen bombázták az amerikaiak. Majd 1944. augusztus végétől minden hadműveletet leállítottak a román légtérben, míg Ausztria 1943-tól 1945 májusáig szenvedett a légitámadásoktól.

Érdekességként megemlíthető, hogy Európában az amerikai légierő kettő, azaz a nyugat-európai és a földközi-tengeri hadművelési területeinek tulajdonságai között alapvető különbségek felfedezhetőek. Elsőként Nyugat-Európa fölött jóval korábban megkezdődtek a légi hadműveletek, amelyek jóval intenzívebbek is voltak. Másodikként, ha az egyes célcsoportok elleni légitámadások során ledobott bombamennyiséget megvizsgáljuk, láthatjuk, hogy a legtöbb a közlekedési, súlyozottan a vasúti létesítményekre hullott le, de nagyszerűen kirajzolódik a szövetséges légi stratégiának megfelelően a repülőgépipar, valamint repülőterek, majd ezt követően az olajipar, végül a szárazföldi erőknél nyújtott légi támogatás volumene is (7. melléklet).²⁵ Ebből a szempontból az 1944-es évtől kezdve a nyugat-európai hadszíntér minden statisztikai mutatóban felülmúlja a földközi-tengeri térséget annak ellenére, hogy ettől az időszaktól kezdve lépett be a légi háborúba teljes mellszélességgel az amerikai 15. Légi Hadsereg. Ez az amerikai repülő egység, 1944 májusától elérve a teljes feltöltöttségét, immáron Dél-Olaszország repülőtereiről, végezte a műveleteit, mégis a vasutak, utak, hidak célcsoport kivételével minden mutatóban elmaradtak a másik hadszíntéren tevékenykedő amerikai 8. Légi Hadsereghez képest.²⁶

¹⁷ 648 382,35 metrikus tonna.

¹⁸ 346 612,7 metrikus tonna.

¹⁹ Az összesen 1 554 463 rövid tonnából 1 257 164-et ez a három ország kapta!

²⁰ 20 164,91 metrikus tonna.

²¹ 19 834,69 metrikus tonna.

²² 330,22 metrikus tonna.

²³ Ez utóbbi adat kizárólag az ún. ingabombázások alatt bevetett, az amerikai 8. Légi Hadsereg kötelékébe tartozó bombázók kettő bevetésére vonatkozik. Ezen két bevetés alkalmával 1944. szeptember 13-án a 45. Bomb Wing gépei a diósgyőri acélgyárat, majd 1944. szeptember 19-én a 13. Bomb Wing gépei Szolnok vasúti létesítményeit támadták meg. Ez utóbbi volt a legutolsó ingabombázó bevetés Európában. CONVERSINO 1997. 222.

²⁴ Kényszeroldások ezelőtt és ezután is történtek az ország területén!

²⁵ Szembetűnő az is, hogy 1942–1943 között a Földközi-tengeri térségben tömegében több bombát dobtak le, azonban több bombát szórtak el kényszeroldással és egyéb körülmények között, melynek egy jelentős része valószínűleg az oda-vissza úton valahol a Balkánon csapódott be.

²⁶ Az amerikai légierő 1944. évi stratégiai céljaihoz lásd: OLÁH 2015. 124–126.

Sokszor felmerül a németországi és a magyarországi légi háború pusztításainak összehasonlítása. Egyes német adatok szerint²⁷ az 1943. október – 1945. január közti időszakban a szövetséges (brit és amerikai) bombázók megközelítőleg 34 millió darab bombát dobtak le Németországra,²⁸ ezzel több mint 178 ezer németet öltek meg és megközelítőleg 300 ezer épületet romboltak le. (8. melléklet) Más adatok szerint a II. világháborús légitámadásoknak német polgári áldozatainak száma 410-500 ezer fő közé tehető.²⁹ A fenti adatok alapján egyértelmű, hogy az összehasonlítás nem célszerű, ugyanis sem volumenében, sem a stratégiai célkitűzések tekintetében nem közelítik meg a Magyarországon lejátszódott események a németországit.

A MAGYARORSZÁGI LÉGIHÁBORÚ ÉS BUDAPEST

A kissé eltúlzott magyar statisztikai adatok szerint a II. világháborúban legalább 1 024 települést ért légitámadás Magyarországon.³⁰ Az országot először 1944. április 3-án támadták meg az amerikai bombázók és 1945. március 26-án, a Szombathely elleni támadással záródott le történelmünk eme rövid, mégis roppant intenzív időszaka. A második világháborúban a magyarországi légi-háború tehát majdnem egy évig tartott, ebben az időszakban azonban csak 14 nap alkalmával támadtak meg az amerikaiak budapesti célpontokat, és mindezt fél éven belül, 1944. április 3. – 1944. szeptember 20. között!³¹ (9. melléklet)

A támadások havi eloszlását tekintve az amerikaiak az első, áprilisban végrehajtott támadásokat követően egészen június közepéig nem támadták Budapestet, majd ezt követően június–július között hét, szeptemberben négy alkalommal. (10. melléklet) Figyelemreméltó tehát, hogy a Budapest elleni légitámadások 50%-át két hónapon belül, 1944 nyarán, a támadások 35%-át pedig szeptemberben hajtották végre az amerikai bombázók! Tudvalévő, hogy 1944 elejétől június elejéig a szövetséges légierők minden idegszálukkal a nyugat-európai inváziójukat készítették elő, ennek mindent alárendelve,³² majd ezután az olajipari célok rombolására koncentráltak elsősorban. Ezért tehát nem meglepő, hogy Budapest stratégiai légitámadásainak 86%-a 1944. június második hetén túla tehető. Kicsit sarkosan fogalmazva tehát Budapest lakossága fél éven belül mindössze két hétig kellett rettegjen a levegőből érkező pusztítástól, azonban a légiriadók, zavarórepülések folyamatosan terhelték az idegeket, nem is beszélve járulékos károkról.³³

²⁷ German Statistics of Air-Raid Damage and Casualties. (October 1943 – January 1945), AFHRA. A németországi légi háború 1943. október – 1945. január közötti időszakának pusztításáról a Luftwaffe vezérkari főnöke, Karl Koller repülő tábornok készített összesítést, majd az amerikai légierő publikálta azt 1945. június 8-án.

²⁸ A bombák számára vonatkozó német statisztikai adat minden bizonnyal erősen eltúlzott!

²⁹ Két különböző vizsgálat összevetett adatait közli: Höss 2017. 303.

³⁰ Az 1945 júniusában készített felméréshez 3 121 trianoni határon belül lévő település szolgáltatott adatot a KSH-nak. Közölte: STARK 1989. 20. Ennek jó része minden bizonnyal nem valódi, illetve célzott légitámadás lehetett, mint inkább néhány bombának a kényszeroldásából következő becsapódása. Ezt az „apró összemosódást” 1945-ben lehetetlen volt szétválasztani a valós adatoktól, hiszen a háborúban a magyar hatóságok is összevonták a valós célpontok ellen végrehajtott támadásokat az egyes bombabecsapódásokról szóló jelentésekkel. Ennek legékeesebb bizonyítékai az illetékes regisztráló hatóság, a M. kir. csendőrség központi nyomozó parancsnokságának ideiglenes eseményösszesítései.

³¹ Érdekességként a Japán elleni légiháborúban 1944. november 24. – 1945. augusztus 10. között az amerikai stratégiai légierő ugyancsak 14 napon támadott tokiói célpontokat.

³² OLÁH 2015. 124.

³³ Különösen érdekes eset az 1944. július 2-án végrehajtott amerikai légitámadás okozta káresemények története, melynek részletes feldolgozását szintén a közeljövőben tervezem.

Az amerikaiak ezen két hét alatt Budapesten négy nagyobb célcsoport, így a vasút, olajipar, repülőterek, egyéb célpontok ellen összesen 29 támadást hajtottak végre. Az általános tendenciának megfelelően a vasúti közlekedési objektumok ellen történt a támadások majdnem harmada, összesen kilenc, míg az olajipar és a repülőterek ellen hat-hat, az egyéb célpontok közé sorolt Dunai Repülőgépgyár ellen pedig három. Leegyszerűsítve, az általános stratégiai elképzeléseknek megfelelően a repülőgépgyártás és repülőterek,³⁴ a közlekedés és az olajipar jelentette a kiemelt célpontokat Budapesten. (11. melléklet) A budapesti légitámadások során az amerikai légierő 15. Légi Hadseregének mind az öt magasabbegysége bevetésre került, egyszerre azonban csak legfeljebb négy wing. A 14 napból három alkalommal is ilyen óriási erő támadt a fővárosra, 1944. április 13-án, július 27-én, végül szeptember 17-én, azonban csak egyetlen alkalommal, 1944. július 27-én támadt minden bombázó egység egyetlen célpontot, konkrétan a Weiss Manfréd konzern csepeli ipartelepét. (12. melléklet) Az amerikai légitámadások rárepülési útvonala ugyan megérne egy kisebb elemzést, ennek sajnos jelen tanulmányom keretein belül nincs helye.³⁵ Nagyvonalakban mégis elmondható, hogy amíg az 1944. április és július közötti időszakban a lehető legegyszerűbb útvonalakon, azaz a Dunántúlon keresztül a Balatonig, majd általában a Dunántúli-középhegységet követve, illetve a Duna és a Tisza folyók mentén repülve haladtak, addig szeptemberben már szerteágazó és általában nagyon széttagolt és bonyolult útvonalakat használtak a rá-, és visszarepülések alkalmával. Ennek több oka is lehet, de talán a legkézenfekvőbb az, hogy augusztus végéig még komolyabb ellenállásra volt képes a magyar és a német légierő, 1944. augusztus 22-e után azonban már nem. Emellett a szeptemberi támadások már sokkal bonyolultabb tervezést igényeltek, ugyanis a célterületen szétszórtabban elhelyezkedő objektumok együttes rombolására is sor kerülhetett, amely valószínűleg szintén az ellenállás elgyöngülése miatt volt lehetséges. A támadások során tapasztalható időjárás elemzésére szintén több forrástípus adhat lehetőséget,³⁶ azonban erre szintén nem vállalkozhattam jelenleg. A légi offenzívák során az évszakot és éves időszakot figyelembe véve természetesen alapvetően jó, vagy kiváló repülőidő volt tapasztalható. (13–14. melléklet)

A légitámadások során a légvédelmi tüzéség, valamint a magyar és német légierő által kifejlesztett ellenállásról, azaz a vadászok tevékenységéről és az ország légterében lejátszódó légitámadásokról ezen tanulmány keretein belül ugyancsak nem volt lehetséges részletesen foglalkozni, ez a téma túl bonyolult és egyben túl izgalmas ahhoz, hogy ilyen keretek közé be lehessen szorítani.³⁷ Nagy vonalakban azonban az amerikai légierő alakulatainak leíró jelentéseiből, az ellenséges

³⁴ A tököli repülőtér ezek közül speciális eset, ugyanis ez a Dunai repülőgépgyár gyári repülőtere volt a háborúban. 1944 decemberében ugyanezen repülőtereket már bázisként akarták használni az amerikaiak a további légitámadásaikhoz, azonban ez a hadműveletek alakulása miatt nem valósult meg. *Extended Operating Range of Fifteenth Air Force with Budapest Bases*. 9 December 1944, Headquarters Fifteenth Air Force, AFHRA.

³⁵ Ennek forrásaiként a támadó alakulatok bevetési parancsai, leíró jelentései, összefoglaló jelentései, a M. kir. honvéd Vezérkari Főnökség 1. osztályának napi jelentései, valamint a M. kir. Honvédelmi Miniszter ellenséges légi tevékenységről szóló napi jelentései használhatóak fel.

³⁶ A támadó alakulatok leíró jelentései mellett a különböző összefoglaló jelentések, a M. kir. Honi 101/3 vadászrepülő század naplója, de a MÁV baleseti jegyzőkönyvei is értékes idevágó adatokat tartalmaznak. Az 1944. évi időjárás ismertetése és elemzése szintén megérdemelne egy külön kutatást.

³⁷ A téma kapcsán kiemelendő B. Stenge Csaba munkássága.

³⁸ Lásd az M.A.A.F. Signal Intelligence Services jelentéseit. Jelenleg az 1944. június 14-i, június 27-i, július 14-i, július 27-i, augusztus 9-i és szeptember 5-i légi harcok elemzései ismertek számomra.

vadászrepülő tevékenységet elemző jelentéseiből,³⁸ valamint a német és a magyar honi vadászrepülő egységek iratanyagaiból azért rekonstruálható, hogy a légi harcok túlnyomó többsége a Dunántúl Balatontól északra fekvő részein és Budapest légterében zajlottak le. Az ország Dunától keletre és kisebb mértékben még a Dél-Dunántúl is szinte teljesen védtelen volt, a vadász-erőink elhelyezkedése a fenti légtérszakaszok védelmét lehetetlenné tette. (15. melléklet)

A Budapest elleni amerikai légitámadások adatainak összesítése során többféle forrásra támaszkodhatunk. A napi események pontos rekonstruálásával ugyan egyelőre adós maradok, az összkép tekintetében a 15. Légi Hadsereg céllistái (16. melléklet) és egy az amerikai légierő által 1944 novemberében összeállított részletes kimutatás nagyszerű segítséget nyújt.³⁹ (17. melléklet) Ez utóbbi forrás összesítette a budapesti célcsoportok, illetve a célpontok elleni amerikai légitámadások legfontosabb alapadatait. Ezen adatsor alapján az amerikai légierő a II. világháborúban összesen 3 336 bombázógépet bevetve, 77 935 darab, 8 239,85 rövid tonna⁴⁰ tömegű bombát ledobva támadta Budapestet. (18. melléklet)

Válaszra vár még az előszóban említett kérdésem, miszerint fontosságát tükrözve Budapest felülreprezentált célpont volt-e a vidéki városokhoz képest az 1944–1945. évi légi háborúban? Az Országos Tűzrendészeti Felügyelő az előszóban említett véleményével aligha tudnánk tehát vitatkozni: a II. világháborúban minden tekintetben Magyarország központja a fővárosa, Budapest volt. Az ország legfontosabb ipartelepeinek és közlekedési objektumainak jó része Budapesten és a környékén, általában koncentráltan, ezáltal a levegőből eléggé sebezhetően helyezkedett el. Első és legfontosabb kérdés a fentiek tisztázására az, hogy a főváros és a vidék milyen mértékben részesültek az amerikai bombázások rombolásaiból? Mint ahogyan a fentebb közölt adatok alapján láthatjuk,⁴¹ az 1944. április 3. – 1944. szeptember 20. közötti kevesebb, mint fél éven belül az amerikai légierő által Magyarországra ledobott összes bombamennyiség 37%-át Budapestre szórta le. Mint ebből levezethető, a fővároson kívül az összes ledobott bombamennyiség 63%-a esett le, tehát nem egészen a 2/3 része. Ez alapján akár azonnal ki is jelenthetjük, hogy a főváros túlsúlya kimutatható, hiszen az összes Magyarországra ledobott amerikai bombamennyiség több mint 1/3-át kapta. Miután azonban a vasúti hálózatunk, valamint az ország gazdasági-, ipari központja Budapest, egyáltalán nem meglepő, hogy ilyen nagy arányban részesült az amerikai repülő „égi áldásában”, sőt ily módon kétséges, hogy vajon értelmezhető-e egyáltalán a felülreprezentáltság fogalma?

Érdemesnek tartom azonban ezt a képet tovább boncolni és célcsoportonként kielemezni. (18. melléklet) Ez esetben már jóval árnyaltabb képet alkothatunk, sőt segítségül és viszonyítási alapként idecitolhatjuk a mai Magyarország harmadik legnépesebb városa, a Szeged elleni amerikai légitámadások adatait,⁴² melyek kutatómunkám eredményeként hasonló mélységben

³⁹ A forrás eredeti címe: Fifteenth Air Force Missions to Budapest, 27 November 1944, AFHRA. Miután ez roppant érdekes, részletes és fontos forrásanyag, alább a 17. mellékletben teljes terjedelmében közlöm. Ez az összesítés tartalmazza az Almásfüzitői olajipari létesítmények elleni támadások adatait is, melyet a teljesség kedvéért közöltem is, azonban nyilvánvalóan a Budapest elleni amerikai légitámadások történetéhez nem releváns. Ugyan a támadó repülőgépek számát illetően eltérnek az adatai a céllistákban foglaltaktól, több forrás összehasonlítását követően a magam részéről ez utóbbi, az 1944. novemberi összesítés adatait tartom pontosabbnak.

⁴⁰ 7475,07 metrikus tonna.

⁴¹ Vö.: A 17. melléklet és a 20., 21., 22., 23. sz. lábjegyzetek adatait!

⁴² Természetesen az összkép tekintetében érdemes lenne más nagyvárosunk, így Miskolc, Debrecen, Szolnok, Győr, Szombathely, stb. adatait is egybevetni, ez azonban a kutatások jelen állása szerint még nem lehetséges.

és pontosságban állnak a rendelkezésekre. Szeged szabad királyi város 1944. június 2. – 1944. szeptember 3. között hat amerikai légitámadást szenvedett el, mindegyikük egyetlen célcsoport, azaz vasúti létesítmények (pályaudvarok és a vasúti híd) ellen indult. A hat légitámadás során összesen 240 darab amerikai bombázó repülőgép legkevesebb 1500 darab, mintegy 1200 rövid tonna tömegű bombát dobott le a városra.⁴³ Ha csak az egyes budapesti célcsoportok, azokon belül is az egyes célpontok ellen intézett amerikai légitámadások számát tekintjük, akkor láthatjuk, hogy egy nagyobb jelentőségű vidéki város ellen nagyjából ugyanannyi támadást intéztek, mint a legfontosabb budapesti célpontok esetében (Shell olajfinomító, Dunai repülőgépgyár, Ferencváros és Rákos pályaudvarok, a repülőterek). Azonban minden adat szerint a budapesti célpontok ellen támadó erők, valamint a ledobott bombák száma és tömege jóval meghaladta a hasonló méretű és jelentőségű vidéki célpontokat, és ez a tendencia az egyes célcsoportokra viszonyítva már hatványozódik. Látható, hogy a vasút elleni csapások túlsúlyban voltak Budapest tekintetében. Emellett az is megjegyzendő, hogy a szegedi közlekedési (vasúti) célcsoport összes területe általában kisebb, mint az egyes budapesti pályaudvarok méretei, tehát a kiterjedtebb méretű célterületekként eleve több bombázó repülőgépre volt szükség ezek rombolásához. Mint tudvalévő, a vasúti célpontok rombolása és folyamatos lefogása idő- és anyagigényes vállalkozás volt,⁴⁴ és ez a művelet kapcsolódva a szárazföldi hadműveletek változásaihoz igazán csak a romániai hadszíntér kiesését követően, 1944. augusztus végétől, szeptember elejétől indult be igazán. Nagyszerűen kirajzolódik továbbá a magyar ipar korábban már említett sebezhetősége is, hiszen az ipartelepek koncentráltasága, amely a profitorientáltság szempontjából roppant gazdaságos volt, azt eredményezte, hogy az olajipart és a nehézipart aránylag kevés támadás alatt lenullázták az amerikai bombázók, melyet a leghitelesebben az ipartelepek és az egyes vállalatok kárjelentései támasztanak alá.

AZ AMERIKAI LÉGIERŐ ÁLTAL OKOZOTT BUDAPESTI VESZTESÉGEKRŐL

Nagyon érdekes téma az amerikai légitámadások bombaszórása és az okozott személyi-, és anyagi károk elemzése. Mint azt a bevezetőben jeleztem, ezt elsősorban terjedelmi okokból csak érintőlegesen tárgyalom, hiszen ezen írásom kereteit messze túlfeszítené a téma. Útmutatásul néhány megjegyzést mégis érdemesnek tartok idefűzni. Rögtön kiemelem, hogy csak a civil veszteségeket fogom érinteni, a katonai veszteségek kutatása teljesen más alapokra helyezkedik, módszertanilag és a fellelhető források tekintetében is teljesen eltér az alábbiaktól! Korábbi kutatások szerint Budapesten a bombázások következtében 6500 fő hunyt el.⁴⁵ Ez az adat⁴⁶ számomra kissé pontatlannak, elnagyoltnak tűnik. Miután azonban a személyi veszteségek kutatásában nincs gyakorlatom,

⁴³ A hat légitámadás közül kettőnek a jelentősége az összehasonlítás tekintetében elhanyagolható, illetve torzítják a viszonyítási alapot, mégis rögzítenem kell a teljesség kedvéért. További érdekesség Szeged esetében, hogy az 1944. augusztus 20-ig történt három támadás alatt mindösszesen 44 bombázó repülőgép mindösszesen 109 metrikus tonnányi bombát dobott a városra, tehát a bombázások zöme az ezt követő három támadásban, rövidebb, mint két héten belül történt meg. A szegedi amerikai légitámadások történetéről kötetem készül.

⁴⁴ OLÁH 2016. 890–894.

⁴⁵ STARK 1989. 79.

⁴⁶ Vö.: PATAKI–ROZSOS–SÁRHIDAI II. 1992. 294–296.

emellett hosszadalmas és specifikált kutatást igényel,⁴⁷ a korábbi kutatási eredmények feltételes elfogadásával a kérdést főként az anyagi károk felől kívánom megközelíteni. Összehasonlítási alapként az 1938. évben meghirdetett „győri program” adatait fogom előcítálni. A Darányi Kálmán miniszterelnök által Győrben meghirdetett program⁴⁸ keretében a kormány felhatalmazást kapott arra, hogy öt év alatt egymilliárd (ezermillió) pengőt ruházzon be hadi célokra, azaz évente mintegy 200 milliót. Ez hatalmas összeget képviselt, hiszen a harmincas években évente átlagosan az egész magyar gazdaság tőkeakkumulációja nem haladta meg a 180 millió pengőt!⁴⁹

A Budapest elleni légitámadások okozta károk általános látéletei a szövetséges fotófelderítés összefoglaló kiértékelései,⁵⁰ melyek alapján 1944. július közepére a vasúti célok, az olajipari objektumok⁵¹ és egy sor más ipartelep ugyan nagyon komoly károkat szenvedtek, de még működőképesek maradtak. Az anyagi károokra, főként a polgári veszteségekre vonatkozó magyar források sajnos nem teljeseek, erősen összekeveredtek, illetve töredékesen maradtak meg. A légoltalmi besorolásuk alapján az I. és II. csoportba sorolt vagyontárgyaknak⁵² minden támadás után önállóan be kellett nyújtaniuk a kárjelentésüket az illetékes minisztériumhoz, így az egyes objektumok, épületek, ipartelepek kárjelentései nagyon fontos adatokkal, információkkal szolgálnak az egyes légitámadások hatásairól. A polgári objektumok, középületek kapcsán M. kir. rendőrség budapesti főkapitánya, mint a Székesfőváros légoltalmi parancsnoka összefoglaló kárjelentéseiből⁵³ meríthető adatok (19. melléklet) szintén fontos összehasonlítási alapot fognak képezni egy ezt követő, az amerikai dokumentumokkal történő összehasonlításon alapuló részletes kutatás során.⁵⁴

⁴⁷ Az összefoglaló kárjelentések a bombázásokban elhunyt és megsérült civilek számát, sőt a névsorukat is általában rögzítették, a pontos veszteséglistát csak több forrástípus, így például a halotti anyakönyvek összefésülésével lenne lehetséges megállapítani.

⁴⁸ 1938. XX. tc. *A honvédelem és a közgazdaság fejlesztéséről, egyes népjóléti beruházásokról s ezek költségeinek fedezéséről.* Magyar Törvénytar 1938.

⁴⁹ AUSCH 1957. 324. A program 2/5-ét, mintegy 400 millió pengőt kölcsönből, azaz nagyrészt inflációs pénzkibocsátásból kívánták fedezni. Az 1938–1944 közötti időszakban egyébként a háborús célokra fordított összegek 1938. évi értékben számolva elérték a 9,4 milliárd pengőt, amely az 1938. évi nemzeti jövedelem csaknem kétszeresét teszi ki. Az évről-évre egyre nagyobb infláció egy rövid időszakot leszámítva 1944-ben elszabadult, sőt az év végére elérte a kezelhetőség határát is. Az 1944. november 30-i pengő értéke már csak 24,73%-át képviselte az 1939. augusztus 31-i értéknek. Amíg 1938-ban a magánforgalomban 1 amerikai dollárért 5,40 pengőt kértek, addig 1944. december 30-án már 247,50-et. Mindezek alapján nehézkes az 1938. évi pengő értékének az 1944. évre történő átszámítása, azonban mindössze érzékeltetésül talán érdemes úgy számítani, hogy az 1944. évi károk mértéke körülbelül az 1938. évi pengő értékének a negyede. Ennél a számításhoz sajnos több adat és tanulmány összevetésével is csak becslésekre tudok hagyatkozni, az adatsoraim csak viszonyítási alapot tudhatnak nyújtani. A pontos adatok megállapítására inkább egy közgazdász lenne szakavatottabb. Vö.: AUSCH 1957. 326., 336. o., valamint BOTOS 2016. 162., 167.

⁵⁰ Eddig sajnos csak kettő budapesti jelentést sikerült felkutatni. Ezek közül az 1944. július 25-én kelt D.S. 88. számú kiértékelő jelentés a fontosabb, ugyanis ez az 1944. április 8. – 1944. július 16. közötti budapesti légitámadások teljes látéletét nyújtják. A jelentések részletes feldolgozását és publikálását a közeljövőben tervezem.

⁵¹ A magyar olajipari létesítmények II. világháborús kárai kutatása kapcsán kiemelem Cseh Valentin munkásságát.

⁵² Az országos légoltalom felállításának történetéhez, valamint az egyes vagyontárgyak légoltalmi besorolásához lásd: OLÁH 2014. 9–10.

⁵³ Háromféle összefoglaló kárjelentést készített Budapest légoltalmi parancsnoka. A támadást követő legkorábbi időpontban készült az *előzetes*, még a támadás napján az éjjeli órákban az *első összefoglaló*, majd a befutott információk letisztázódását követően a támadás utáni napokban az *fk.légő*. 1944. iktatószámommal ellátott *összefoglaló* kárjelentés. Ez utóbbi a legteljesebb és legmegbízhatóbb jelentéstípus. Sajnos mindhárom típusú jelentés összekeveredett állapotban és foghíjasan maradt meg a Belügyminisztérium levéltárában. Ezek alapján nyomon követhető a városi közművek veszteségei is.

⁵⁴ A III. légoltalmi csoportba sorolt lakóépületek kárainak összesítése óriási, mondhatni lehetetlen vállalkozás.

A polgári veszteségek mellett szintén fontos az ipari létesítmények pusztításainak összehasonlítása, jobb híján idesorolva a Magyar Államvasutak (MÁV) veszteségeit is, melyek egymással természetesen némi átfedésben állnak.⁵⁵ A MÁV igen érzékeny háborús veszteségeket szenvedett, hiszen mind a bombázás, mind a földi harcok erősen megtépázták. A MÁV II. világháborús összes vesztesége 1938. évi értékben kifejezve elérte a horribilis 4 581 900 000 pengőt! Ebből a németek által előidézett, azaz a földi harcokkal kapcsolatos károk 3 940 955 000 pengőre rúgtak, a fennmaradó mintegy 640 945 000 pengő nagy része valószínűleg a légitámadások okozta veszteségekre vonatkozik.⁵⁶ A vasutak állapota a légitámadások következtében 1944. október elejére katasztrofálissá vált, hiszen a folyami átkelőhelyek és a pályaudvarok elleni sorozatos támadások miatt a közlekedési rendszerben kaotikus állapotok álltak elő.⁵⁷

Külön figyelmet érdemelnek a hadiüzemek kárjelentései, melyeket pontosan erre a célra létrehozott szerv, a M. kir. Hadiipari Bombakárügyi Bizottság (Habob)⁵⁸ jegyzőkönyveiben rögzített. (20. melléklet) Ezek a jegyzőkönyvek összességükben pontosan rögzítették a hadiipar, a haditermelés volumenváltozását és a bombázások határfokát,⁵⁹ emellett a legfontosabb ipartelepek folyamatosan rögzítették a maguk veszteségeit. Általánosságban elmondható, hogy minden megtámadott létesítmény tetemes anyagi károkat szenvedett. Példaként csak a Dunai repülőgépgyár bombakárai az 1944. évi értékben számítva elérték a 229 147 933 pengőt, emellett a Weiss Manfréd csepeli ipartelepe 1944. évi értékben 268 793 700 pengő összegre becsülte a saját kárainak mértékét.⁶⁰ Mintegy a bombakárok mellékhatásaként jelentkeztek még a légoltalmi, majd hadműveleti kiürítés költségei,⁶¹ sőt a haditermelésben mutatkozó kiesések, melyek szintén óriási összegekre rúgtak.⁶²

⁵⁵ Ezt a kutatást a közeljövőben a doktori disszertációm kapcsán kívánom elvégezni.

⁵⁶ Az I/2. szakosztály 75/946 sz. feljegyzése. Kelt: Budapest, 1946. március 7., MÁV Igazgatósága, Általános iratok, MNL-OL.

⁵⁷ Weekly Intelligence Summary No. 110, For Week Ending 1200 9 October 1944, Allied Force Headquarters Office of Assistant Chief of Staff, G-2., AFHRA. A hírszerzési összefoglaló szerint a szovjet hadsereg magyarországi előnyomulásának hatására – párosulva a kemény szövetséges és orosz légitámadásokkal – az általános közlekedési helyzet kaotikussá vált Magyarországon. A két budapesti hídban okozott károk nagy nyomás alá helyezték a főváros amúgy is szűkös ellátását. Már csak két buszvonal működött Budapesten, és a gumiabroncs, valamint az üzemanyaghiány még a szolgálatban lévő harcjárművek számát is veszélyesen lecsökkentette. Az ország többi részének közlekedési helyzete talán még rosszabb volt. Nyilvánvalóvá vált, hogy a magyar közlekedési rendszer állapota kritikus az 1944 tavaszán és nyarán elszenvedett szövetséges légitámadások következtében, és már képtelenség a károk hatékony és gyors elhárítása és helyreállítása.

⁵⁸ A Habob a M. kir. Honvédelmi Minisztérium IX. Csoportfőnöksége alá tartozó, kizárólag a hadiüzemek ügyeivel foglalkozó szerv volt, irodája a Budapest V., Arany János u. 24. számú ház földszintjén helyezkedett el.

⁵⁹ Feljegyzés az ipartelep háborús káiról, dátum nélk., Weiss Manfréd Konzern Vállalatok Okmánytára, Z 402, CS.M. Trösz. Kp. Ig. 1945. évi, MNL-OL.

⁶⁰ Az ipartelep jóvátételi osztályának bombakár tárgyában 1945. augusztus 4. napján kelt levele a Magyar Iparügyi Minisztériumhoz, Weiss Manfréd Konzern Vállalatok Okmánytára, Z 402, CS.M. Trösz. Kp. Ig. 1945. évi, MNL-OL.

⁶¹ Például a Dunai repülőgépgyár német kiürítése és orosz kifosztása 1938. évi értékében meghaladta a 74 958 462 pengőt. Lásd: Feljegyzés az ipartelep háborús káiról, dátum nélk., Weiss Manfréd Konzern Vállalatok Okmánytára, Z 402, CS.M. Trösz. Kp. Ig. 1945. évi, MNL-OL.

⁶² Lásd: Weiss Manfréd Acél- és Féművelei Rt. 1944. november 2. napján kelt jelentése bombakárok következtében termelés kiesés tbn., 1083/2/15 sz. tétel, Weiss Manfréd Művek Okmánytára, MNL-OL. Az ipartelep építkezési osztályának 1944. május 2-án kelt feljegyzése alapján csak az 1944. április 3–4. éjjelén végrehajtott légitámadás április 4-én 100%-os, április 5–6-án 80%-os, április 7–13. között 70%-os termelés kiesést okozott, amely kb. 60 db DB repülőgépmotor kiesését jelentette. Emellett további jelentős munkaidő kiesést okozott a munkások családjainak kitelepítése, a légiriadók, valamint az április 14-től meginduló gyári széttelepítés végrehajtása. Rep. 19.406/944 (1944. május 3.), Weiss Manfréd Művek Okmánytára, MNL-OL. Érdekeséggé vált csak a légiriadók több mint 90 millió pengő értékű termelés kiesést okoztak.

A támadó amerikai repülőkötelékek bombaszórására, illetve a támadások hatékonyságának rekonstruálására szintén több forrástípus is a kutató rendelkezésére áll, és a feldolgozásukat már szintén megkezdtem. Ebben a témában a Földközi-tengeri Szövetséges Légierő hírszerzési iratanyagai, a bevetések után készült összefoglaló jelentések, a bombázások pontosságát felmérni kívánó összefoglaló jelentések (21. melléklet), valamint a bombázásokról készült felderítő fotók kiértékelő jelentései (22. melléklet) együttesen fogják megadni a pontos átfogó képet.⁶³

UTÓSZÓ

A fentiekben összesítve a II. világháborúban Budapest ellen végrehajtott amerikai légitámadások eddig felkutatott részletes adatait, törekedtem azok mérlegét meghatározni. Következtetésem szerint, ha az összképet nézzük, akkor kétség sem férhet ahhoz, hogy Budapest a vidéki célpontokhoz viszonyítva túlsúlyban volt, illetve felülreprezentált lehetett, amelyhez nyilvánvalóan nagymértékben hozzájárultak az ország Budapest központú ipari- és vasúti allokációs tulajdonságai. Ha azonban célcsoportonként, sőt tovább bontva célpontokként vizsgáljuk meg az egyes légitámadásokat, akkor látható, hogy ezeknek egyenként nagyjából ugyanakkora terhet kellett elviselniük, mint egy fontosabb vidéki nagyvárosnak. Példaként citáltam a szegedi légitámadásokat, de ugyanígy sorolhatnám Miskolc, Debrecen, Szolnok példáját is, legalábbis a közlekedési (vasúti) célpontok esetében. A budapesti légitámadások eredményeinek, jelentőségének számbavételét követően az egészen bizonyosan kijelenthető, hogy a II. világháborúban az amerikai légierő által Budapest volt a legbombázottabb magyarországi terület.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Levéltári források

NARA	The National Archives of United States
AFHRA	Air Force Historical Research Agency
NA	The National Archives, London
MNL-OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
HIL	Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Hadtörténelmi Levéltár

Szakirodalom

Army Air Forces Statistical Digest World War II (AAFSD). Prepared by Office of Statistical Control, December 1945.

AUSCH SÁNDOR (1957): A háború finanszírozása és az 1938–1944. évi infláció. In Friss István et. al. (szerk.): *A Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézetének Évkönyve. I. 1957*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 322–354.

⁶³ A témához részletesebben lásd: OLÁH 2018. 161–167.

BARTHA TIBOR (2001): Magyarország II. világháborús bombázásakor alkalmazott brit bombák I. rész. *Haditechnika* 35. évf. 2001. július–szeptember.

BARTHA TIBOR (2001): Magyarország II. világháborús bombázásakor alkalmazott brit bombák II. rész. *Haditechnika* 35. évf. 2001. október–december.

BARTHA TIBOR (2002): Magyarország II. világháborús bombázásakor alkalmazott brit bombák III. rész. *Haditechnika* 36. évf. 2002. január–március.

BOTOS JÁNOS (2016): A pengő megsemmisülése, a forint születése, 1938–1946. *Múltunk* 61. évf. 1. sz. 160–206.

CONVERSINO, MARK J. (1997): *Fighting with the Soviets, The Failure of Operation FRANTIC 1944–1945*. University Press of Kansas.

HAMMEL, ERIC (1994): *Air War Europa – America's Air War against Germany in Europe and North Africa, Chronology 1942–1945*. Pacifica Press.

HÖSS, RUDOLF (2017): *Auschwitz parancsnoka voltam – Rudolf Höss emlékiratai*. Közreadja: Martin Broszat. Jaffa Kiadó.

OLÁH ANDRÁS PÁL (2014): *A szegedi hatósági légoltalom rövidített története a kezdetektől az 1941. évi jugoszláv légitámadásokig*. Szeged, Magánkiadvány.

OLÁH ANDRÁS PÁL (2015): Az OVERLORD hadművelet, azaz az 1944. évi nyugat-európai partraszállás számára nyújtandó légi támogatás a Földközi-tengeri térségből. *Belvedere Meridionale* 27. évf. 4. sz. 123–128.

OLÁH ANDRÁS PÁL (2016): A magyar zsidók deportálása, a hadiszállítás és a szövetséges légitámadások összefüggései. *Hadtörténelmi Közlemények* 129. évf. 3. sz. 879–897.

OLÁH ANDRÁS PÁL (2018): A Földközi-tengeri Szövetséges Légierő Magyarországra vonatkozó felderítése, valamint a szövetséges légitámadások általános fotókiértékelése a II. világháború idején. *Belvedere Meridionale* 30. évf. 1. sz. 146–168.

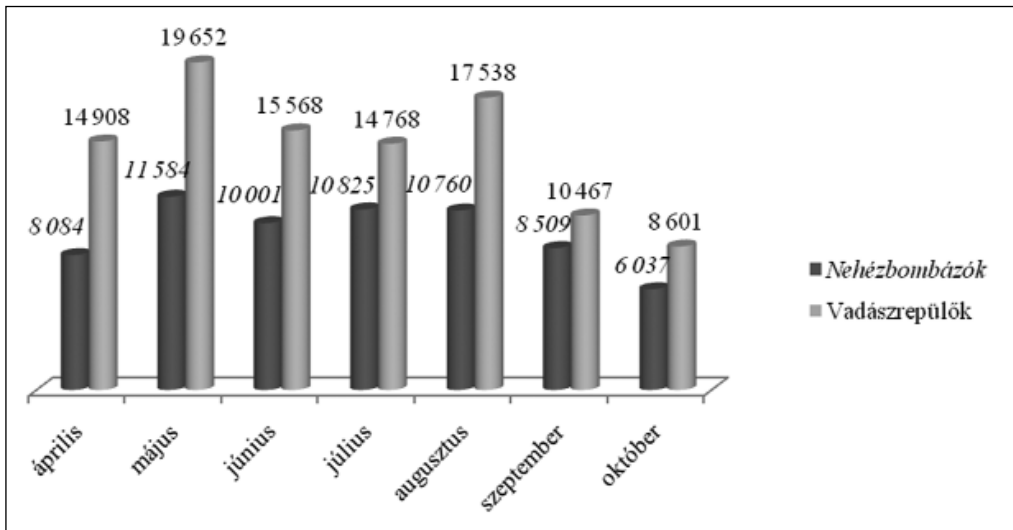
PATAKI IVÁN – ROZSOS LÁSZLÓ – SÁRHIDAI GYULA (1992): *Légiháború Magyarországon felett I–II. kötet*. Budapest, Zrínyi.

STARK TAMÁS (1989): *Magyarország második világháborús embervesztesége. Társadalom- és Művelődéstörténeti Tanulmányok* 3. Budapest, 1989.

MELLÉKLETEK

Dátum ⁶⁴	Összes bevetés		Nehézbombázó		Közepes és könnyűbombázó		Vadászrepülő	
	Felszállt	Ténylegesen teljesített	Felszállt	Ténylegesen teljesített	Felszállt	Ténylegesen teljesített	Felszállt	Ténylegesen teljesített
Összesen	659 513	568 369	187 410	147 111	113 221	93 266	358 882	327 992
1942	7 296	Nincs adat	1 908	Nincs adat	1 038	Nincs adat	4 350	Nincs adat
1943	169 594	154 418	22 389	18 518	35 012	31 206	112 193	104 694
1944	356 812	306 607	114 840	90 383	58 444	47 230	183 528	168 994
1945	125 811	107 344	48 273	38 210	18 727	14 830	58 811	54 304

1. MELLÉKLET Az amerikai légierő bevetései a mediterrán térségben 1942–1945 között (Forrás: AAFSD 1945. Table-120)

2. MELLÉKLET Az amerikai légierő nehézbombázóinak és vadászrepülőinek 1944-ben ténylegesen teljesített bevetései a mediterrán térségben (Forrás: AAFSD 1945. Table-120)

⁶⁴ Az amerikai légierő Európában 1942 júniusától 1945 májusáig teljesített harci bevetéseket.

Ország	Összes bomba
Albánia	371
Ausztria	76 026
Bulgária	2 600
Csehszlovákia	14 799
Dánia	60
Franciaország	339 651
Németország	641 201
Görögország	3 225
<i>Magyarország</i>	22 228
Olaszország	276 312
Benelux államok	15 519
Észak-Afrika	49 251
Norvégia	1 497
Lengyelország	1 460
Románia	26 415
Jugoszlávia	24 040
Egyéb	59 808

3. MELLÉKLET Az amerikai légierő által a II. világháborúban, Európában ledobott bombamennyiség (rövid tonna) országoként (Forrás: AAFSD 1945. Table-141)

Ország	ETO ⁶⁵	MTO ⁶⁶
Albánia		371
Ausztria	400	75 626
Bulgária		2 600
Csehszlovákia	4 360	10 439
Dánia	60	
Franciaország	315 565	24 086
Németország	604 787	36 414
Görögország		3 225
<i>Magyarország</i>	<i>364</i>	<i>21 864</i>
Olaszország		276 312
Benelux államok	15 519	
Észak-Afrika		49 251
Norvégia	1 497	
Lengyelország	316	1 144
Románia	287	26 128
Jugoszlávia		24 040
Egyéb	28 607	31 201

Ország	ETO	MTO
Albánia		371
Ausztria	400	73 783
Bulgária		2 600
Csehszlovákia	4 360	10 439
Dánia	60	
Franciaország	142 949	19 110
Németország	521 729	35 914
Görögország		3 225
<i>Magyarország</i>	<i>364</i>	<i>21 864</i>
Olaszország		112 741
Benelux államok	14 150	
Észak-Afrika		22 768
Norvégia	1 497	
Lengyelország	316	1 144
Románia	287	26 128
Jugoszlávia		22 040
Egyéb	28 607	29 948

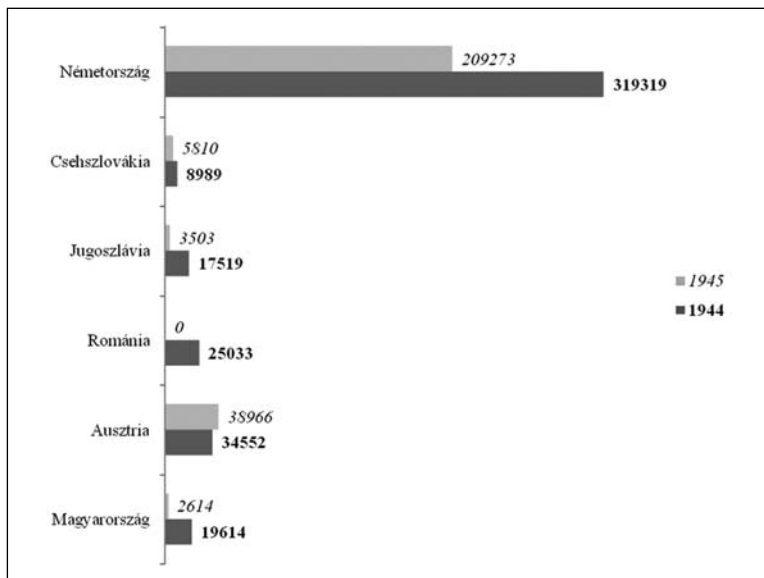
4. MELLÉKLET Az amerikai légiő⁶⁷ által a II. világháborúban, Európában ledobott bombamennyiség (rövid tonna) országonként és hadszínterenként (Forrás: AAFSD 1945. Table-141)

5. MELLÉKLET Az amerikai légiő nehézbombázói által a II. világháborúban, Európában ledobott bombamennyiség (rövid tonna) országonként és hadszínterenként (Forrás: AAFSD 1945. Table-141)

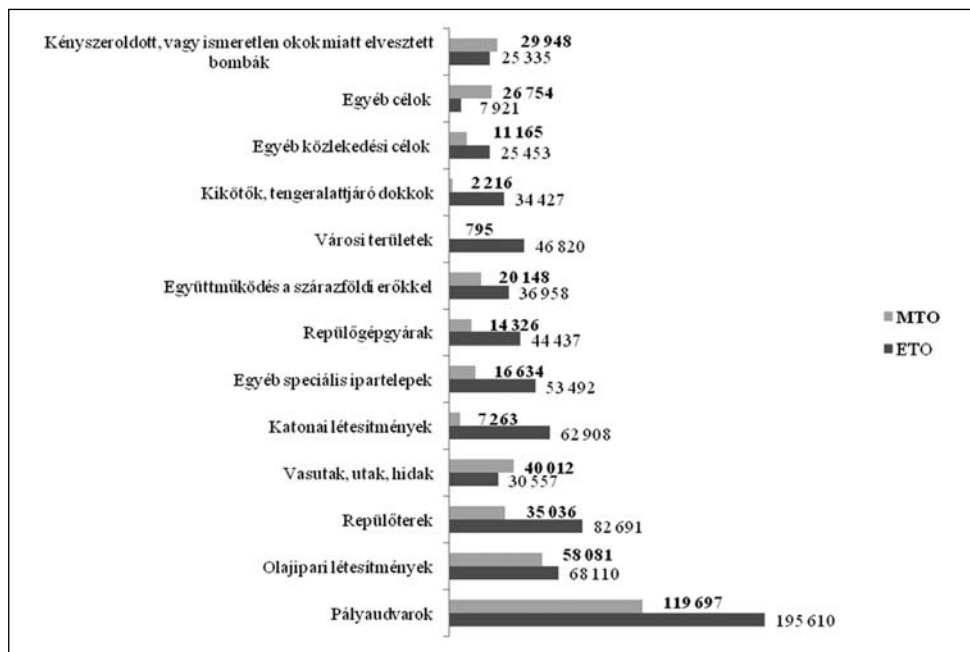
⁶⁵ European Theater of Operations (Nyugat-Európai hadszíntér).

⁶⁶ Mediterranean Theater of Operations (Földközi-tengeri hadszíntér).

⁶⁷ Beleértve a nehézbombázókat, a közepes és könnyűbombázókat és a vadászbombázókat is.

6. MELLÉKLET Az amerikai légi erő nehézbombázói által 1944–1945 között ledobott bombamennyiség (rövid tonna) Magyarországon és a környező államoknál, összehasonlítva a németországi adatokkal (Forrás: AAFSD 1945. Table-141)

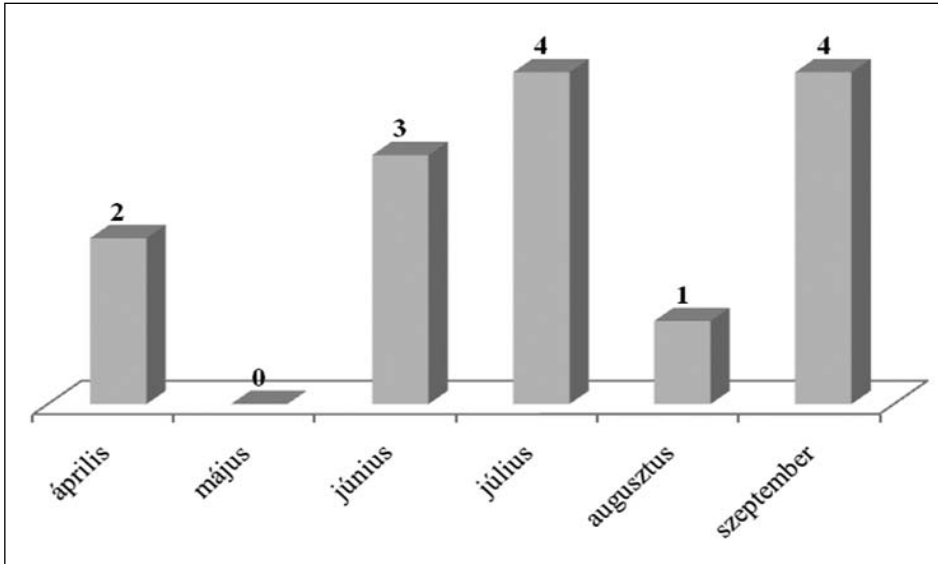
7. MELLÉKLET Az amerikai légi erő nehézbombázói által a II. világháborúban, Európában ledobott bombamennyiség (rövid tonna) célcsoportonként és hadszínterénként (Forrás: AAFSD 1945. Table-142)

Dátum	Ledobott bombák (db)	Elhalt (fő)	Megsérült (fő)	Lerombolt épületek (db)	Megsérült épületek (db)
1943. október	1 558 639	9 930	18 355	19 098	33 150
1943. november	1 486 598	4 708	19 379	12 747	14 039
1943. december	1 071 080	3 969	10 078	9 365	13 643
1944. január	2 031 876	5 217	9 512	11 444	19 860
1944. február	1 240 769	6 059	12 120	9 614	9 479
1944. március	3 478 320	5 995	18 078	15 840	16 519
1944. április	1 783 426	9 946	17 788	15 013	16 220
1944. május	847 543	10 776	17 509	9 512	12 983
1944. június	414 712	5 220	10 026	4 121	6 900
1944. július	2 248 476	9 683	18 317	11 909	20 332
1944. augusztus	1 414 298	13 072	21 309	25 408	17 681
1944. szeptember	3 390 229	20 187	30 827	35 421	27 600
1944. október	6 167 905	17 957	28 253	40 598	30 653
1944. november	1 754 594	17 440	20 035	24 037	33 714
1944. december	2 179 080	24 743	25 024	32 248	56 864
1945. január	2 894 467	13 555	17 880	20 052	21 102
Összesen	33 962 012	178 457	294 490	296 427	350 739

8. MELLÉKLET A szövetséges légierők németországi légitámadásainak statisztikai adatai az 1943. október – 1945. január közti időszakban, német forrás alapján.
(Forrás: German Statistics of Air-Raid Damage and Casualties. October 1943 – January 1945, AFHRA) A ledobott bombák számára vonatkozó adatok számomra erősen túlzónak és egyben hihetetlennek tűnik

Dátum	Célpontok
1944. április 3.	Ferencváros – pályaudvar Dunai Repülőgépgyár
1944. április 13.	Vecsés – repülőtér (Ferihegy) Tököl – repülőtér Dunai Repülőgépgyár
1944. június 14.	Shell Kőolaj Rt. – olajfinomító Fanto – olajfinomító
1944. június 27.	Rákos – pályaudvar Józsefváros – pályaudvar
1944. június 30.	Budapest város
1944. július 2.	Rákos – pályaudvar Weiss Manfréd – pályaudvar Shell Kőolaj Rt. – olajfinomító Vecsés – repülőtér (Ferihegy)
1944. július 14.	Ferencváros – pályaudvar Shell Kőolaj Rt. – olajfinomító
1944. július 27.	Weiss Manfréd Acél- és Fémművek Rt.
1944. július 30.	Tököl – repülőtér Dunai Repülőgépgyár
1944. augusztus 9.	Vecsés – repülőtér (Ferihegy) Tököl – repülőtér
1944. szeptember 5.	Északi és Déli vasúti hidak
1944. szeptember 17.	Rákos – pályaudvar Ferencváros – pályaudvar Kőbánya – pályaudvar Shell Kőolaj Rt. – olajfinomító Magyar Petróleumipar Rt. – olajfinomító
1944. szeptember 18.	Északi és Déli vasúti hidak
1944. szeptember 20.	Északi és Déli vasúti hidak

9. MELLÉKLET *Az amerikai légiőrő budapesti célpontjai az amerikai 15. Légi Hadsereg bevetési parancsainak adatai alapján (Forrás: Az AFHRA adatai alapján a szerző összesítése)*

10. MELLÉKLET Az amerikai légi erő Budapest elleni légitámadásainak havi eloszlása az 1944. évben (A szerző összesítése)

Célcsoport	Támadások száma
Vasúti közlekedés	9
Olajipar	6
Repülőterek	6
Vasúti hidak	3
Weiss Manfréd Acél- és Fémművek Rt.	1
Dunai Repülőgépgyár	3
Budapest város	1
Összesen	29

11. MELLÉKLET A Budapest elleni amerikai légitámadások célcsoportonként tagolva (A szerző összesítése)

Dátum	Bomb Wing	Célpontok
1944. április 3. ⁶⁸	5.	Tököl (Szigetszentmiklós) – Dunai repülőgépgyár Rt.
	47.	Ferencváros – pályaudvar
	304.	Ferencváros – pályaudvar északi részei
1944. április 13. ⁶⁹	47.	Vecsés – repülőtér
	304.	Tököl – repülőtér
	49.	Dunai repülőgépgyár Rt.
	55.	Dunai repülőgépgyár Rt.
1944. június 14. ⁷⁰	5.	Olajfinomítók (Shell Kőolaj Rt. , valamint Fanto Rt.)
1944. június 27. ⁷¹	47.	Vecsés – repülőtér
	5.	Rákos – pályaudvar
1944. június 30.	5.	Budapest ⁷²
	55.	
1944. július 2.	47.	Vecsés – repülőtér
	55.	Rákos – pályaudvar ⁷³
	304.	Shell Kőolaj Rt. – olajfinomító, Weiss Manfréd – pályaudvar ⁷⁴
	49.	Rákos – mozdonyszínek
1944. július 14. ⁷⁵	5.	Olajfinomítók (Shell, Fanto, Magyar Petróleumipar Rt.)
	47.	Ferencváros – pályaudvar

12. MELLÉKLET *A Budapest elleni légitámadásokban résztvevő amerikai repülőaljakulatok és a kijelölt célpontjaik (A szerző összesítése)*

⁶⁸ Tactical Mission Report, Monograph Operation 3 April 1944, AFHRA.

⁶⁹ Tactical Mission Report, Monograph Operation 13 April 1944, AFHRA.

⁷⁰ Operations Order Number 581, HQ Fifth Wing (US), 13 June 1944, AFHRA.

⁷¹ Operations Order Number 603, HQ Fifth Wing (US), 26 June 1944, AFHRA.

⁷² Narrative Report, Mission # 53, Operations Order #109., 1 July 1944., 460th Bombardment Group, AFHRA; Narrative Mission Report, 30 June 1944., Headquarters 465th Bombardment Group, AFHRA; Special Narrative Report Mission 30 June 1944 – Budapest, Hungary, Ninety-Ninth Bombardment Group, AFHRA. Időjárási körülmények miatt aznap a teljes támadó alakzat széthullott és össze-vissza bombáztak másodlagos célokat, illetve kényszeroldást végeztek a teljes visszafelé tartó útvonalon.

⁷³ A bevetési parancsban szereplő koordináták: 47°32'É/19°06'K.

⁷⁴ A Weiss Manfréd Művek pályaudvarának meghatározása egyelőre bizonytalan. A magyar vasúti célokra vonatkozó amerikai hírszerzési adatokban nem szerepel a célpont, a célfotók alapján a Dunától keletre a jobb partján fekvő, a Soroksári úthoz közeleső iparvágányokat rombolták le. A bevetési parancsban szereplő 47°30'É/19°09'K koordináták azonban inkább Felsőrákostól északra eső környékre, talán a HÉV vonalára mutatnak.

⁷⁵ Operations Order Number 622, HQ Fifth Wing (US), 13 July 1944, AFHRA; Operations Order Number 187, Headquarters 304th Wing (US), 13 July 1944, 2030B, AFHRA.

Dátum	Bomb Wing	Célpontok
1944. július 27. ⁷⁶	5.	Weiss Manfréd Acél- és Fémművek Rt. ⁷⁷
	47.	
	49.	
	304.	
1944. július 30. ⁷⁸	5.	Tököl – repülőtér
	49.	Dunai repülőgépgyár Rt.
	55.	Dunai repülőgépgyár Rt.
1944. augusztus 9. ⁷⁹	55.	Tököl – repülőtér
	47.	Vecsés – repülőtér
1944. szeptember 5. ⁸⁰	5.	Északi és Déli vasúti hidak
1944. szeptember 17. ⁸¹	5.	Rákos – pályaudvar
	304.	Rákos – állomás és pályaudvar, valamint Kőbánya – pályaudvar
	47.	Ferencváros – pályaudvar
	55.	Olajfinomítók (Shell Kőolaj Rt., valamint Magyar Petróleumipar Rt.)
1944. szeptember 18. ⁸²	47.	Északi és Déli vasúti hidak
	55.	
	304.	
1944. szeptember 20. ⁸³	5.	Északi és Déli vasúti hidak

12. MELLÉKLET FOLYTATÁSA

⁷⁶ Operations Order Number 643, Headquarters 5th Bombardment Wing, 26 July 1944. (18.00h), AFHRA; Operations Order Number 119, Headquarters 49th Bombardment Wing, 26 July 1944., AFHRA.

⁷⁷ Az amerikai iratokban Manfred Weiss Armament Works.

⁷⁸ Operations Order Number 122, Headquarters 49th Bombardment Wing, 29 July 1944, AFHRA; Operations Order Number 141, Headquarters 55th Bombardment Wing, 29 July 1944, AFHRA; Operations Order Number 647, HQ Fifth Wing (US), 29 July 1944, AFHRA.

⁷⁹ Operations Order Number 130, Headquarters 49th Bombardment Wing, 8 August 1944, AFHRA.

⁸⁰ Operations Order Number 233, Headquarters 304th Wing (US), 4 September 1944, 17.30 B., AFHRA.

⁸¹ Tactical Mission Report, Monograph 17 September 1944, Communications and Oil Targets in Budapest, AFHRA.

⁸² Operations Order Number 245, Headquarters 304th Wing (US), 17 September 1944, 17.30 B., AFHRA; Operations Order Number 180, Headquarters 55th Bombardment Wing, 17 September 1944, AFHRA.

⁸³ Fifteenth Air Force Bombing Accuracy percent within 1000' of Mean Point of Impact, 15th Air Force Operations Analysis Section, Daily Bombing Accuracy Reports, AFHRA.

A tád. dátuma	Események	A jelentés ikt./dátuma
1944. április 13.	<p>Ellenséges repülőgépek Nagykanizsa–Siklós vonalában 11.13–12.15h között négy csoportban átlépték az ország légterét, majd észak felé vonulva 2-2 csoport bombázta Győrt és Budapestet. A visszavonulásukat délnyugati irányban kezdték meg és 13.54-re hagyták el a légterünket. A vadászelhárításunk és a légvédelmünk működésben lépett, Bánhidánál és Kisbérnél erős légi harc fejlődött ki.</p>	121.202/el.n.35.-1944. 1944. április 13.
1944. június 14.	<p>Erős ellenséges kötelékek 10.18-tól kezdve Eszék–Nagykanizsa közötti sávban léptek be a légterünkbe, majd több útvonalon és hullámban É-ÉK felé, zömmel a Balaton északkeleti csücskénél áthaladva Komárom, illetve dél felől közelítve Budapest felé repültek.</p> <p>Újabb erős kötelékek léptek be 10.40–10.50h között Nagykanizsa–Siklós között, melyek az előbbi útvonalon haladtak Csepel és Budapest irányába. Egy kötelék ezekből kivált és Kecskemét felé repült tovább.</p> <p>A visszarepülést 11.30-tól kezdték meg délnyugati irányba a Duna és Tisza, valamint a Duna és a Balaton közötti terület fölött. A légvédelem és a vadászelhárítás működésbe lépett. A berepülésben kb. 600 elg. repülőgép vett részt.</p>	121.881/el.n.35.-1944. 1944. június 14.
1944. július 14.	<p>Több száz ellenséges repülőgép három hullámban 09.03–09.43h között Gyékényes és Palánka között berepült az ország légterébe, és észak, majd északkelet felé az első és a második hullám Budapestet bombázta. A harmadik hullám Barcsnál belépve Lispén és Zalaegerszegen át a Balatontól északra, Bánhida és Várpalota közötti területig hatolt be, onnan délre kanyarodva a balatoni ipartelepvidéket bombázta. Az ellenséges vadászok a Duna-Tisza közén Vácig nyomultak előre.</p> <p>Az első és a második hullám Budapestről a Duna-Tisza közén 10.00–10.58h között repült vissza, és Újvidék és Barcs közötti területen hagyta el az országot. A légvédelem működésbe lépett, magyar részről 46, német részről 14 vadászgép került bevetésre.</p>	123.801/el.n.35.-1944. 1944. július 14.

13. MELLÉKLET *Kivonatok a Honvédelmi Miniszter ellenséges légitámadásokról szóló eseményösszeállításából. Miután a Budapest elleni támadásokról szóló további jelentéseket eddig nem leltem fel, a lista sajnos nem teljes. (Forrás: MNL-OL Belügyminisztériumi levéltár iratai alapján összeállította a szerző)*

A tád. dátuma	Események	A jelentés ikt./dátuma
1944. július 27.	<p>Barcs és Siklós között 08.40–09.09 között 8 helyen, több hullámban, erős vadászvédelemmel, kb. 800 ellenséges repülőgép lépett be az ország légterébe. A Balaton légterében való gyülekezés után 10 hullámban Budapest ellen támadást intéztek 09.15–10.10h között. A visszarepülésük 09.46-kor kezdődött a Duna vonalát követve és attól nyugatra. A légteret 10.05–10.57h között hagyták el Barcs és Eszék között. A légvédelem és a vadászelhárítás működésbe lépett.</p>	123.811/eln.35.-1944. 1944. július 27.
1944. július 30.	<p>Három hullámban mintegy 300 ellenséges repülőgép 10.15–10.38h között, Berzence és Barcs magasságában, erős vadászkiérettel behatolt az ország légterébe dél felől. Az első hullám a Balaton légteréből délnyugatra fordult és Lispét bombázta, majd visszatért a Balaton légterébe, és a harmadik hullámmal egyesülve, 11.25-től Budapestet támadta. A második hullám a Balaton felől 11.13-tól Budapestet támadta.</p> <p>Budapest légteréből 11.20-tól kezdődött meg a visszarepülés, és 11.38–12.02h között Barcs és Eszék között minden ellenséges gép elhagyta az ország légterét. A légvédelmi tüzéség működésbe lépett, a németek részéről 78, a magyar részről 18 vadászrepülő került bevetésre.</p>	123.814/eln.35.-1944. 1944. július 30.
1944. augusztus 9.	<p>Gyékényesnél 09.45 körül egyes ellenséges repülőgépek, majd a bácskai határunknál 10.27-kor több ellenséges repülőgép lépett be a légtérbe és északnak haladtak. Ezt követően sok ellenséges repülőgép 10.30-kor Tittel és Csáktornya között hatolt be a légtérbe. A támadók zöme Zombor és Szigetvár között észak felé haladt, majd egyik része északkelet irányban Békés és Nagyvárad felé, a másik része a Balaton és Szombathely között északra vette az irányát. A Dunántúlon haladó kötelékek Győrt és Almásfüzitőt, míg a Duna-Tisza közén haladó kötelékek Budapestet támadták.</p> <p>A visszarepülésük 11.20 körül kezdődött meg és 11.55-re fejeződött be. Az ellenséges repülőgépek száma kb. 400 volt. A légvédelem az érintett területeken működésbe lépett.</p>	123.823/eln.35.-1944. 1944. augusztus 9.

Dátum	Bevetés volt	Az időjárás a veszprémi repülőtéren
1944. június 14.	Igen	Nincs bejegyzés
1944. július 27.	Igen	Magas felhőzet, derült, párás, javuló látási viszonyok
1944. július 30.	Igen	Borult, jó látási viszonyokkal, a felhőalap 1000 méteren
1944. augusztus 9.	Nem	Délelőtt és délután is 4/10-es felhőzet
1944. szeptember 5.	Nem	Párás, teljesen derült
1944. szeptember 17.	Nem	Teljesen tiszta, derült idő
1944. szeptember 18.	Nem	Teljesen derült, jó látási viszonyok
1944. szeptember 20.	Nem	Teljesen derült, tiszta idő, teljes látási viszonyok

14. MELLÉKLET *A M. kir. Honi 101/3 vadászrepülő század naplójának időjárásra vonatkozó bejegyzései a Budapest elleni amerikai légitámadások napjain* (Forrás: HIL)

Támadás dátuma	A támadás leírása	Légyvédelmi riadó sz.	A támadás sz.	A riasztás időpontja	Az elg. légitévékenység ideje	A támadás időpontja	A légyvédelmi riadó elmúlt jelzés időpontja
1944. április 3. ⁸⁴	Ismeretlen számú ellenséges bombázó gépek támadása romboló, gyújtó és fel nem robbant bombákkal, valamint egyéb ejtőlőszerrel (robbanó ceruza és cigaretta szelence).			09.28			

15. MELLÉKLET *A M. kir. rendőrség budapesti főkapitánya, mint a Székesfőváros légoltalmi parancsnoka összefoglaló kárjelentéseinek fellelhető adatai az amerikai légitámadások időpontjairól* (Forrás: MNL-OL Belügyminisztériumi levéltár)

⁸⁴ A m. kir. rendőrség budapesti főkapitánya, mint a Székesfőváros légoltalmi parancsnoka. Összefoglaló kárjelentés az 1944. év április hó 3.-án lezajlott légitámadásról. Kelt: 1944. április 4. 00.01h, MNL-OL. A belügyminisztérium adatai szerint 1944. április 3-án a rádió 09 óra 40 perckor szakította meg az adását, majd 10 perccel később 09 óra 40 perckor Baja – Bácska – Pécs riasztására került sor három berepülő amerikai támadó hullám miatt. Budapestten 10 óra 17 perckor megszólaltak a szirénák, 10 óra 35 perckor pedig megkezdte a bombázást az első ellenséges repülő-kötélék. A M. kir. Belügyminisztérium Államvédelmi Központ 43. számú Eseményjelentése. Kelt: 1944. április 5. 10.00h, MNL-OL.

Támadás dátuma	A támadás leírása	Légyvédelmi riadó sz.	A támadás sz.	A riasztás időpontja	Az elg. légtivekenység ideje	A támadás időpontja	A légyvédelmi riadó elmúlt jelzés időpontja
1944. április 13. ⁸⁵	Ismeretlen számú ellenséges bombázó gépek támadása romboló, gyújtó és fel nem robbant bombákkal, valamint egyéb ejtőlőszerrel (töltőtoll, brosstű, játékmalac, stb.).			11.23			
1944. június 27. ⁸⁶	Ismeretlen számú ellenséges bombázó repülőgép támadása több hullámban.			09.37			
1944. július 2. ⁸⁷	Kb. 800-1000 ellenséges bombázó repülőgép támadása romboló és gyújtóbombákkal.			09.44–12.23	09.52–11.30	10.12–11.15	11.56
1944. július 14. ⁸⁸	Kb. 500-600 ellenséges bombázó és kb. 200 vadászgép támadása rombolóbombákkal.	42.	13.	09.32	09.50	09.50–10.14	10.52
1944. július 27. ⁸⁹	Kb. 600 ellenséges bombázó és kb. 200 vadászgép (kb. 10 hullámban) támadása romboló bombákkal.	45.	14.	09.24	09.28–10.20	09.30–10.18	11.05

15. MELLÉKLET FOLYTATÁSA

⁸⁵ A m. kir. rendőrség budapesti főkapitánya, mint a Székesfőváros légtalmi parancsnoka. Összefoglaló kárjelentés az 1944. évi április 13-án lezajlott légitámadásról. Kelt: 1944. április 13. 18.00h, MNL-OL.

⁸⁶ A m. kir. rendőrség budapesti főkapitánya, mint a Székesfőváros légtalmi parancsnoka. Előzetes kárjelentés az 1944. június hó 27.-én lezajlott légitámadásról. Kelt: 1944. június 27. 2.45h, MNL-OL.

⁸⁷ A m. kir. rendőrség budapesti főkapitánya, mint a Székesfőváros légtalmi parancsnoka. Összefoglaló kárjelentés az 1944. évi július hó 2-án lezajlott légitámadásról. Kelt: 1944. július 2. 23.50h, valamint A magyar királyi rendőrség budapesti főkapitánya, mint a Székesfőváros légtalmi parancsnoka 2000/fk.légo.1944. sz. kárjelentése, Kelt: Budapest, 1944. július 7., MNL-OL.

⁸⁸ A m. kir. rendőrség budapesti főkapitánya, mint a Székesfőváros légtalmi parancsnoka. Összefoglaló kárjelentés az 1944. évi július hó 14.-én lezajlott nappali légitámadásról. Kelt: 1944. július 14. 22.50h, MNL-OL.

⁸⁹ A m. kir. rendőrség budapesti főkapitánya, mint a Székesfőváros légtalmi parancsnoka. Előzetes kárjelentés az 1944. évi július hó 27.-én lezajlott légitámadásról. Kelt: 1944. július 27. 14.01h, valamint A m. kir. rendőrség budapesti főkapitánya, mint a Székesfőváros légtalmi parancsnoka. Összefoglaló kárjelentés az 1944. évi július hó 27.-én lezajlott nappali légitámadásról. Kelt: 1944. július 27-én 23.01h, MNL-OL.

Támadás dátuma	A támadás leírása	Légvédelmi riadó sz.	A támadás sz.	A riasztás időpontja	Az elg. légitvekenység ideje	A támadás időpontja	A légvédelmi riadó elmúlt jelzés időpontja
1944. július 30. ⁹⁰	Kb. 300 bombázó vadász-kísérettel.		15.	10.22–12.09	11.05–11.30	11.13 ⁹¹ –	
1944. szeptember 5. ⁹²	Kb. 200 ellenséges bombázó támadása rombolóbombákkal 12 hullámban.	71.	16.	10.12	10.22–10.43	10.30–10.42	11.32
1944. szeptember 17. ⁹³	Déli irányból kb. 1600 ellenséges bombázó támadása 24 hullámban.	81.	20.	10.04	11.23–13.15	11.25–12.58	13.53
1944. szeptember 18. ⁹⁴	Kb. 500 ellenséges gép északnyugati irányból 4 hullámban.	83.	21.	10.43	11.31–13.10	11.34–12.48	13.42
1944. szeptember 20. ⁹⁵	Kb. 300 bombázó gép támadása több irányból, 6 hullámban.	87.	24.	11.56	13.25–14.08	13.35–13.40	14.12

15. MELLÉKLET FOLYTATÁSA

⁹⁰ A m. kir. rendőrség budapesti főkapitánya, mint a Székesfőváros légoltalmi parancsnoka 2445/fk.légo.1944. sz., 15. számú kárjelentése, Kelt: 1944. augusztus 4., MNL-OL.

⁹¹ M. kir. Honvédelmi Miniszter 123.814/eln.35-1944 szám, Tárgy: 1944. VII. 30-án reggel végrehajtott ellenséges légitvekenység és délelőtti légitámadás. Kelt: Budapest, 1944. július 30., MNL-OL.

⁹² A m. kir. rendőrség budapesti főkapitánya, mint a Székesfőváros légoltalmi parancsnoka Összefoglaló kárjelentése az 1944. szeptember 5-én lezajlott nappali légitámadásról, Kelt: 1944. szeptember 5. 22.15h, MNL-OL; A támadásról szóló előzetes kárjelentés 1944. szeptember 5-én 14.25h-kor készült.

⁹³ A m. kir. rendőrség budapesti főkapitánya, mint a Székesfőváros légoltalmi parancsnoka Összefoglaló kárjelentése az 1944. évi szeptember hó 17-én lezajlott délelőtti légitámadásról, Kelt: 1944. szeptember 18. 04.30h, MNL-OL.

⁹⁴ A m. kir. rendőrség budapesti főkapitánya, mint a Székesfőváros légoltalmi parancsnoka Előzetes kárjelentése az 1944. évi szeptember hó 18.-án lezajlott légitámadásról, Kelt: 1944. szeptember 18. 17.00h, MNL-OL.

⁹⁵ A m. kir. rendőrség budapesti főkapitánya, mint a Székesfőváros légoltalmi parancsnoka Összefoglaló kárjelentése az 1944. évi szeptember hó 20-án délelőtti lezajlott légitámadásról, Kelt: 1944. szeptember 20. 23.30h, MNL-OL.

Dátum	Támadó gépek száma	Vadászkíséret
1944. április 3.	379	175
1944. április 13.	342	104
1944. június 14.	156	89
1944. június 27.	266	179 ⁹⁶
1944. június 30.	22	— ⁹⁷
1944. július 2. ⁹⁸	515	147
1944. július 14.	268	89
1944. július 27.	366	230
1944. július 30.	394	327
1944. augusztus 9. ⁹⁹	183	110
1944. szeptember 5.	159	133
1944. szeptember 17.	416	236
1944. szeptember 18.	150	202
1944. szeptember 20.	108 ¹⁰⁰	43
Összesen	3724	2064

16. MELLÉKLET *A Budapest ellen támadó amerikai repülőgépek száma a 15. Légi Hadsereg céllistái¹⁰¹ alapján. (Forrás: AFHRA) A következő táblázatban szereplő adatokkal ezek nem mindenben egyeznek. A magam részéről a 17. mellékletben foglaltakat tartom pontosabbnak.*

⁹⁶ Pillanatnyilag nem bizonyos, hogy végigkísérték a bombázókat Budapestig.

⁹⁷ A támadó alakzat az elsődleges célpontra repüléskor erős fedezetet kapott, de az időjárási viszonyok következtében teljesen széthullott.

⁹⁸ A táblázatban nem tüntettem fel az almásfüzitői támadók adatait. Almásfüzitőt 151 db B-17 típusú bombázó támadta ezek alapján, a bombázókat pedig 97 db P-51 típusú vadászgép kísérte. Ezek egyáltalán nem egyeznek a 17. mellékletben szereplő adatokkal!

⁹⁹ A táblázatban nem tüntettem fel az almásfüzitői támadók adatait. Almásfüzitőt 84 db B-24 típusú bombázó támadta ezek alapján, a bombázókat pedig 85 db P-38 típusú vadászgép kísérte. Ezek az adatok megegyeznek a fenti budapesti adatokkal!

¹⁰⁰ A 17. melléklet szerint 107 darab!

¹⁰¹ Air Operations for 15th Air Force, AFHRA; Dátum szerint a szerző által gyűjtve az adatok.

Célcsoport	Pályaudvarok			Ferencváros
	Rákos			
Célpont	június 27.	július 2.	szepetember 17. ¹⁰²	április 3.
Támadás ideje (1944. év)	81	223	209	268
Támadó gépek száma	216,13	536,65	536,00	699,50
Ledobott bombamennyiség (rövid tonna – short ton)	a. 420 × 500 GP b. 80 × 250 GP c. 817 × 250 GP	a. 342 × 500 GP b. 319 × 500 GP c. 1476 × 500 GP d. 16 × 300 GP	a. 790 × 1000 GP b. 85 × 1000 GP c. 4 × 1000 GP d. 12 × 1000 GP e. 17 × 1000 GP f. 164 × 1000 RDX	a. 2274 × 500 GP b. 279 × 500 GP c. 1225 × 100 INC
Ledobott bombák száma és típusa (darab × tömeg és típus)	a. 0,1–0,025 b. 0,1–0,025 c. 0,0–1 órás késleltetés	a. 0,1–0,025 b. 0,1–0,01 és 0,1–0,025 c. 0,1–0,01 és 0,1–0,0 d. 0,1–0,01	a. 0,1–0,01 b. 6 órás késleltett c. 12 órás késleltett d. 36 órás késleltett e. 72 órás késleltett f. 0,1 – pillanatnyi késleltetés	a. 0,1–0,025 b. 0,1–0,01 c. 0,0 – pillanatnyi késleltetés
A bomba gyűjtőinak (orr és fenékgyűjtő) beállításai (secundum)				
Összesen	Támadó gépek száma	513		443
	Ledobott bombák száma		4 542	4 696
	Ledobott bombák tömege (rövid tonna – short ton)		1 288,78	1 157,50 ¹⁰³

17. MELLÉKLET Az amerikai 15. Légi Hadsereg Budapesten és környékén fekvő célok elleni bevetéseinek összessége (Forrás: Fifteenth Air Force Missions to Budapest, 27 November 1944, AFHRA)¹⁰⁴

¹⁰² Nem lehetett pontosan meghatározni, hogy ebben a támadásban hány darab bomba hullott pontosan a pályaudvarra és mennyi csúszott mellé.

¹⁰³ Az eredeti iratban helytelenül 1158,50 tonna szerepel.

¹⁰⁴ A táblázat értelmezéséhez a bombateher kapcsán az általános rombolóbombák jelzése a GP (General Purpose) és az RDX (ez más kémiai összetételű, nagyobb hatásfokú rombolóbomba volt), a gyújtóbombáké az INC (Incendiary), míg a repeszbombáké a FRAG (Fragmentation). A bombák tömegét fontban (lbs – LB) határozták meg

Célcsoport		Pályaudvarok					
Célpont		Ferencváros		Weiss Manfréd	Kőbánya	Józsefváros	
Támadás ideje (1944. év)	július 14.	szepetember 17.	július 2.	szepetember 17.	június 27.		
Támadó gépek száma	103	72	62	40	25		
Ledobott bombamennyiség (rövid tonna – short ton)	264,50	193,50	129,43	115,50	54,68		
Ledobott bombák száma és típusa (darab × tömeg és típus)	a. 263 × 1000 GP b. 18 × 1000 GP c. 248 × 1000 GP	a. 101 × 1000 GP b. 288 × 1000 RDX	a. 737 × 300 GP b. 151 × 250 GP	a. 137 × 1000 GP b. 94 × 1000 GP	a. 187 × 300 GP b. 213 × 250 GP		Összesen
A bomba gyűjtőinek (orr és fenékgyűjtő) beállításai (secundum)	a. 0,1–0,01 b. 0,1 – pillanatnyi késleltetés c. 0,1–0,025 és 0,1 – késleltetés nélkül	a. 0,1–0,01 b. 0,1–0,01	a. 0,1–0,01 és 0,1 – késleltetés nélkül b. 0,1–0,01 és 0,1 – késleltetés nélkül	a. 0,1–0,01 b. 0,1 – pillanatnyi késleltetés	a. 0,1–0,025 és 0,1 – késleltetés nélkül b. 0,1–0,025 és 0,1 – késleltetés nélkül		
		443	62	40	25		1083
Összesen		4 696	888 ¹⁰⁵	231 ¹⁰⁶	400		10 757
	Támadó gépek száma						
	Ledobott bombák száma	1 157,50	1 29,43	1 15,50	54,68		2 745,89
	Ledobott bombák tömege (rövid tonna – short ton)						

17. MELLÉKLET FOLYTATÁSA

(1 font = 0,4536 kg), a táblázatban szereplő bombatípusok tömege 20, 100, 250, 300, 500, 1000, 2000 font volt. Az eredeti irat logikáját követve „a ledobott bombák száma és típusa” oszlop adatai a következőképpen értelmezhető: 342 × 500 GP = 342 darab 500 font tömegű általános rombolóbomba. A bomba gyűjtőinek beállításaihoz a 0,1–0,025 secundum úgy értendő, hogy 0,1 másodperces orggyűjtővel és 0,025 másodperces fenékgyűjtővel szerelték a bombát. A szövegségek által alkalmazott bombatípusok ismertetéséhez Bartha Tibor írásait (BARTHA I–III.) használtam fel.

¹⁰⁵ Az eredeti iratban helytelenül 88 darab szerepel.

¹⁰⁶ A bombák 25%-a 6–72 órás késleltetett fenékgyűjtővel volt szerelve.

Célcsoport	Olajipar				
	Shell			Fanto	
Célpont	június 14.	július 2.	július 14.	szeptember 17. ¹⁰⁷	június 14.
Támadás ideje (1944. év)	104	59	78	55	135
Támadó gépek száma	245,00	124,62	234,00	135,50	392,00
Ledobott bombamennyiség (rövid tonna – short ton)	a. 480 × 250 GP b. 1480 × 250 GP	a. 180 × 300 GP b. 242 × 250 GP c. 539 × 250 GP	a. 468 × 1000 GP	a. 150 × 500 GP b. 132 × 500 RDX c. 132 × 500 RDX d. 128 × 500 RDX	a. 312 × 500 GP b. 520 × 250 GP c. 498 × 1000 GP
Ledobott bombák száma és típusa (darab × tömeg és típus)	a. 480 × 250 GP b. 1480 × 250 GP	a. 180 × 300 GP b. 242 × 250 GP c. 539 × 250 GP	a. 468 × 1000 GP	a. 150 × 500 GP b. 132 × 500 RDX c. 132 × 500 RDX d. 128 × 500 RDX	a. 312 × 500 GP b. 520 × 250 GP c. 498 × 1000 GP
A bomba gyűjtőinak (orr és fenékgyűjtő) beállításai (secundum)	a. 0,1–0,025 b. 0,1–0,025 és 0,1–0,01	a. 0,1–0,01 és 0,1–0,025 b. 0,0 – pillanatnyi késleltetés c. 0,1–0,01 és 0,1 – késleltetés nélkül	a. 0,1–0,025	a. 0,1–0,01 és 0,1–0,025 b. 0,1–0,025 c. 0,1–0,01 d. 0,1–0,01 és 0,1–0,025	a. 0,1–0,01 és 0,1–0,025 b. 0,1–0,01 és 0,1–0,025 c. 0,1–0,025
Támadó gépek száma	296				
Ledobott bombák száma	3 931				
Összesen	739,12				
Ledobott bombák tömege (rövid tonna – short ton)	392,00				

17. MELLÉKLET FOLYTATÁSA

¹⁰⁷ Az eredeti iratban a dátum nem került feltüntetésre, azonban a bevetési jelentések alapján egyértelműen azonosítható és kiegészíthető a felsorolás.

Célcsoport	Olajipar			
	Almásfűtítő		Magyar Petróleumipar	
Célpont	július 2.	augusztus 9.	szeptember 17.	
Támadás ideje (1944. év)				
Támadó gépek száma	55	84	48	
Ledobott bombamennyiség (rövid tonna – short ton)	163,50	190,00	118,50	
Ledobott bombák száma és típusa (darab × tömeg és típus)	a. 288 × 500 GP b. 366 × 500 GP	a. 523 × 500 GP b. 237 × 500 RDX	a. 110 × 500 GP b. 110 × 500 GP c. 127 × 500 RDX d. 127 × 500 RDX	
A bomba gyűjtőinek (orr és fenékgyújtó) beállításai (secundum)	a. 0,1-0,01 b. 0,1 – pillanatnyi késleltetés	a. 0,1-0,025 b. 0,1-0,025	a. 0,1-0,025 b. 0,1-0,01 c. 0,1-0,025 d. 0,1-0,01	
Összesen	Támadó gépek száma	139	48	618 (479)
	Ledobott bombák száma	1 414	474	7 149 (5 735)
	Ledobott bombák tömege (rövid tonna – short ton)	353,50	118,50	1 603,12 (1 249,62)

17. MELLÉKLET FOLYTATÁSA

Célcsoport	Repülőterek ¹⁰⁸					
	Vecsés (Ferihegy)			Tököl		
Célpont	április 13.	július 2.	augusztus 9.	április 13.	július 30.	
Támadás ideje (1944. év)						
Támadó gépek száma	121	142	108	122	58	
Ledobott bombamennyiség (rövid tonna – short ton)	185,70	317,28	263,75	194,61	148,00	
Ledobott bombák száma és típusa (darab × tömeg és típus)	a. 2154 × 100 GP b. 7800 × 20 FRAG	a. 31728 × 20 FRAG	a. 810 × 500 GP b. 245 × 500 RDX	a. 2607 × 100 GP b. 6426 × 20 FRAG	a. 270 × 500 GP b. 70 × 500 RDX c. 120 × 300 GP d. 360 × 250 GP	
A bomba gyűjtőinek (orr és fenékgyújtó) beállításai (secundum)	a. 0,1–0,01 b. 0,0 – pillanatnyi késleltetés	a. 0,0 – pillanatnyi késleltetés	a. 0,1–0,01 b. 0,1–0,01	a. 0,1–0,01 b. 0,0 – pillanatnyi késleltetés	a. 0,1–0,025 b. 0,1–0,025 c. 0,1–0,025 d. 0,1–0,025	
Támadó gépek száma	371			255		
Ledobott bombák száma	42 737			10 601		
Ledobott bombák tömege (rövid tonna – short ton)	766,73			529,61		
Összesen						

17. MELLÉKLET FOLYTATÁSA

¹⁰⁸ Figyelemreméltó, hogy csak az 1944. április 13-i és a július 2-i támadásokban alkalmazták a repülőgépek ellen hatásos kisméretű reszsbombákat, augusztus 9-én már inkább a kítűpályák és az épületek ellen hatásos rombolóbombákat.

Célcsoport	Egyéb célok					Összesen	3 336	77 935	8 239,85
	Weiss Manfréd Művek	Dunai Repülőgépgyár ¹⁰⁰		Budapest belvárosa					
Célpont	július 27.	április 3.	április 13.	július 30.	június 30.	Összesen	3 475	79 349 ¹⁰¹	8 593,35 ¹⁰²
Támadás ideje (1944. év)	366	111	93	145	20				
Támadó gépek száma	927,25	331,25	213,00	334,00	60,00				
Ledobott bombamennyiség (rövid tonna – short ton)	a. 54 × 2000 GP b. 148 × 2000 GP c. 451 × 1000 GP d. 1024 × 500 GP e. 755 × 500 (MI7) INC f. 220 × 500 INC	a. 1325 × 500 GP	a. 346 × 500 GP b. 506 × 500 RDX	a. 1332 × 500 RDX	a. 240 × 500 GP				
Ledobott bombák száma és típusa (darab × tömeg és típus)	a. 0,1–0,01 b. 0,1 – pillanatnyi késleltetés c. 0,1–0,025 d. 0,1–0,025 e. 0,0 – pillanatnyi késleltetés f. 0,0–36,4	a. 0,1–0,01	a. 0,1–0,01 b. 0,1–0,01	a. 0,1–0,025	a. 0,1–0,01 és 0,1–0,025				
A bomba gyűjtőinak (orr és fenékgyújtó) beállításai (secundum)									
Összesen	Támadó gépek száma	366	349	20					
	Ledobott bombák száma	2 652	3 509	240					
	Ledobott bombák tömege (rövid tonna – short ton)	927,25	878,25	60,00					

17. MELLÉKLET FOLYTATÁSA

¹⁰⁰ Az amerikai forrásokban következetesen, ám helytelenül *Duna* repülőgépgyárként szerepel.¹⁰¹ Az eredeti iratban helytelenül 79.419 darab szerepel.¹⁰² Az eredeti iratban helytelenül 8594,35 tonna szerepel.

Célcsoport	Támadó repülőgépek száma	Ledobott bombák száma	Ledobott bombák tömege (rövid tonna – short ton)
Pályaudvarok	1 083	10 757	2 745,89
Olajipar	479	5 735	1 249,62
Repülőterek	626	53 338	1 296,34
Egyéb célok	1 148	8 105	2 948,00
Összesen	3 336	77 935	8 239,85

18. MELLÉKLET Az amerikai 15. Légi Hadsereg Budapesten és környékén fekvő célok elleni bevetéseinek összegzése célcsoportonként (Forrás: a 17. melléklet összesítései)

Támadás dátuma	A támadás helyszínei (kerület)
1944. április 3.	I., II., VIII., IX., X., XI., XIII., XIV., Csepel, Szigetszentmiklós, Pestszenterzsébet, Kispest, Budafok
1944. április 13.	IX., XII., XIII., Pestszentlőrinc, Rákoscsaba, Rákoskeresztúr, Tököl, Vecsés, Szigetszentmiklós
1944. június 27.	I., VIII., IX., X., XII., XIII., XIV.
1944. július 2.	II., III., V., VI., VII., IX., X., XI., XII., XIII., XIV., Pestszenterzsébet, Csepel, Rákospalota, Budafok, Mátyásföld, Pestszentlőrinc
1944. július 14.	IX., X., XI., XII., Kispest, Pestszentlőrinc, Pestszenterzsébet, Soroksár, Csepel, Budafok
1944. július 27.	IX., X., XI., Csepel, Budafok
1944. július 30.	XII.
1944. szeptember 5.	III., IV., IX., X., XI., XIII., Újpest, Kispest, Pestszentlőrinc
1944. szeptember 17.	II., III., VI., VII., VIII., IX., X., XI., XIII., XIV., Budafok, Kispest, Pestszenterzsébet, Csepel, Mátyásföld, Sashalom, Rákosszentmihály, Rákospalota
1944. szeptember 18.	III., VI., IX., XI., XIII., Csepel
1944. szeptember 20.	III., VIII., IX., XI., XIII., XIV.

19. MELLÉKLET Az amerikai légitámadások okozta Budapest és környéki kárhelyszínek (Forrás: MNL-OL Belügyminisztériumi levéltár; A szerző kigyűjtése a M. kir. rendőrség budapesti főkapitánya, mint a Székesfőváros légoltalmi parancsnoka összefoglaló kárjelentéseinek fellelhető adataiból.)

Ikt. sz.	Jegyzőkönyv dátuma	Károsult gyár, üzem	Támadás(ok) dátuma(i) a jkv. szerint
48.	június 2.	Bpest-Szentlőrinci és Tatai cserép és téglagyár Rt., Pestszentlőrinc	május 4–5.
67/49.	június 14.	Magyar Köztisztviselők Húsüzeme, Budapest, Soroksári út 98.	június 14.
56.	július 8.	Haidekker Sándor Rt., Budapest, Kerepesi út 56–58.	június 27.
22.	május 8.	Asztalosok Fatermelő Szövetkezete, Budapest, X. Kerepesi út 27.	április 12.
23.	május 8.	Kőszénbánya és Téglagyár Társulat (Drasche), Pestszenterzsébet, Benczúr u. 4.	április 3.
24.	május 8.	Magyar Bőripari Nyersanyagbeszerző és Elosztó Rt., Budapest, IV. Türr István u. 4., Telep: Soroksári út 92.	április 3.
11.	május 10.	Fanto Egyesült Magyar Ásványolajgyárak Rt., Budapest, Soroksári út 95. és Ferencvárosi pu.	április 3. április 12–13.
27.	május 12.	Soroksári Textilipar Rt., Budapest	április 16.
25.	május 13.	M.kir. Honvéd Tüzérségi Szertár, Budapest, IX. Timót u. 6.	április 3. április 16. éjjel
28.	május 16.	Magyar Fémlemez Ipar Rt., Budapest, XIV. Erzsébet királyné út 57–61.	
29.	május 16.	Szandner Károly és Fiai Rt., Budapest, IX. Szvetenay u. 65.	április 3.
31.	május 16.	Magnezit Ipar Rt., Budapest, X. Gyömrői út 48.	április 3. április 13.
30.	május 18.	Erzsébetfalvai Harisnyagyár Rt.	április 3.
39.	május 24.	Magyar Pharma Gyógyáru Rt., Budapest, XIV. Telepes u. 53.	május 5. 01.00
47.	május 31.	„Granit” porcellán- és kőedényárugár Rt., Kispest	április 23.
49.	május 31.	1. Budapesti Zsolnay-féle porcellán fayence gyár Rt., XIV. Óv u. 153. 2. Magyar Köztisztviselők Fogyasztási, Termelő és Értékesítő Szövetkezete Húsüzem, Budapest, Soroksári út 98. 3. Budavidéki és Újpesti Gyapjúfonó: Szövőgyár Rt., Újpest, Madridi út 4.	április–május
86.	július 7.	Vegyészeti Gyár, Budapest, XIV. Bíbor u. 10.	június 27.
57.	július 7.	Victoria Textilgyár, Budapest, XIV. Szent László út 4.	július 2.
60.	július 8.	Solymossy és Társa, Budapest, VIII. Tavaszmező u. 6.	június 26/27. éjjel
65/8	július 11.	Dr. Helvey Tivadar vegyészeti gyár, Budapest, IX. Soroksári út 106.	június 14.
66.	július 11.	Rütgers Guidó Fatelítő és Faburkoló Rt., Budapest, IX. Soroksári út 39.	június 14.

Ikt. sz.	Jegyzőkönyv dátuma	Károsult gyár, üzem	Támadás(ok) dátuma(i) a jkv. szerint
85.	július 11.	1. Weiss Manfréd Acél- és Fémművek Rt. 2. Weiss Manfréd Repülőgépgyár és Motorgyár Rt.	április 3. június 14. június 26. július 2.
64.	július 11.	Magyar Általános Gyufaipar Rt., Budafok	június 25/26. éjjel
103.	július 14.	Első Budapesti Gőzmalom Rt., Budapest, V. Kárpát u. 16–18.	július 2.
91.	július 14.	Szivattyúgép Rt., Budapest, XIII. Jász u. 33. I. 164–148.	július 2.
92.	július 14.	Kozma Elektrohegesztő Vasszerkezeti Vállalat, Budapest, XIII: Szegedy út 42.	július 2.
11/69.	július 15.	Fantó Egyesült Ásványolajgyárak Rt., Budapest, IX. Soroksári út 95.	június 14. július 14.
88/43.	július 17.	Márkus Lajos Rt. vasszerkezetek és láncgyára, Budapest	július 2.
99.	július 18.	Bosch Róbert Kft., Budapest, V. Váci út 22–26.	július 2.
100.	július 18.	Schlesinger Alajos gépgyár, Budapest, XIII. Váci út 118.	július 2.
96.	július 18.	„EMESE” Magyar Kísérleti Repülőgépgyár Rt. Budapest, Ferihegy	július 2.
97.	július 18.	Magyar Lajos gépszíj- és műszakibőrárugyár Rt., Budapest	július 2.
104.	július 19.	Reich Adolf Fiai, Budapest, V. Erzsébet tér 7.	június 27.
102/ 65/8.	július 19.	Helvey Tivadar vegyészeti gyár Budapest, IX. Soroksári út 106.	július 14.
87/4.	július 19.	Fémáru Fegyver és Gépgyár Rt., Budapest, IX. Soroksári út	július 2.
90.	július 19.	Ganz és Tsa Villamossági-, Gép-, Waggon és Hajógyár Rt., Budapest, X. Kőbányai út 31.	június 27.
95.	július 19.	Első Magyar Gyapjúmosó és Finomposztógyár Rt., Budapest	július 2.
105.	július 20.	Klősz György és Fia grafikai műintézet, Budapest, VII. Vilma királynő út 49.	július 2.
112.	július 20.	Farkas József cipőüzem, Budapest, XIII. Országbíró u. 35.	július 2.
101.	július 20.	„Nagybátony Ujlaki” Egyesült Iparművek Rt., Budapest	május 6. május 11. június 14. július 2.
98.	július 20.	Ulrich B. J. cég, Budapest, XIII. Teve u. 3.	július 2.
110.	július 21.	Zona finommechanikai szerelvénygyár, Budapest, XIV. Francia u. 3.	június 27.

Ikt. sz.	Jegyzőkönyv dátuma	Károsult gyár, üzem	Támadás(ok) dátuma(i) a jkv. szerint
109/36.	július 22.	AEG Unió Magyar Villamossági Rt., Budapest, XIII. Hun u. 2.	július 2.
107.	július 22.	Stahel és Lenner Triör és Lemezlyukasztó Gyár Rt., Budapest, XIII. Országbíró u. 44–46.	július 2.
108.	július 23.	Parkettázó és Fakereskedelmi Rt., Budapest, V. Pozsonyi út 62–71.	július 2.
111.	július 25.	Parkét és Asztalosárugyár Kft., Budapest, XIII. László út 196–198.	július 2.
106.	július 25.	Filkorn Gyula cementárugyár, Budapest, XIII. Madarász Viktor u. 22–24.	június 27.
116.	július 28.	Textus Gyapjúárugyár Rt., XIII. Teve u. 1.	július 2.
134.	július 29.	Stanzer József cég 1944.	június 27.
118.	július 26.	Bretschneider Vilmos és Fiai, Budapest	július 2.
119.	július 26.	Burghardt Antal lakatosárú üzem, Budapest	július 2.
120.	július 26.	Haas és Somogyi üveg-, és vasszerkezetek gyára Rt., Budapest	július 2.
121.	július 26.	Ipper és Fürst csavar- és idomdarabok gyára, Budapest	július 2.
122.	július 26.	Iszer elektro-forrasztó és műszaki Bt., Budapest	július 2.
123.	július 26.	Pintsch Gázmérőkészülékek gyára, Budapest	július 2.
124.	július 26.	Szánthó Ernő precíziós mechanikai üzeme, Budapest	július 2.
2.	június 9. és augusztus 2.	Hungária Jaquard Szövőgyár Rt., Kispest, Kinizsi u. 5–7.	április 3.
130/16.	augusztus 2.	Szegő Vilmos bőrgyár, Pestszenterzsébet, Határ u. 61–66.	július 14.
138.	augusztus 3.	Peringer és Langer mintakészítő, Pestszenterzsébet, Baross u. 89.	április 3.
63.	augusztus 7.	Samum Altesse Szivarkapapír és Dobozgyár Rt., Budapest, XIII. Gömb u. 32. Az 1944. július 11-én felvett jkv. kiegészítése	
137.	augusztus 7.	Marx és Marx Első Magyar Repülőműszergyár társvállalata, a Marx Műszaki Üzletház, Budapest	július 2.
139.	augusztus 7.	Zeidl Rt., Budapest, VIII. Romanelli u. 18.	június 27.
141.	augusztus 7.	Müller György könyvkötészet doboz-papírosműgyár, Budapest, XIII. Lehel u. 68.	július 2.
141.	augusztus 7.	Müller György könyvkötészet doboz-papírosműgyár, Budapest, XIII. Lehel u. 68.	július 2.
143/42.	augusztus 7.	Autótaxi Budapesti Automobil közlekedési Rt., Budapest	június 25–26. június 27. július 2.

Ikt. sz.	Jegyzőkönyv dátuma	Károsult gyár, üzem	Támadás(ok) dátuma(i) a jkv. szerint
145.	augusztus 7.	Sommer és Fein mérnökök szivattyu és kompressorgyára, Budapest, V. Katona József u. 3.	július 2.
146/100.	augusztus 7.	Schlesinger Alajos gépgyára, Budapest, V. Váci út 118.	július 2.
147.	augusztus 7.	„Ápis” Mezőgazdasági Terméknemesítő és Értékesítő Rt., Budapest, IV. Királyi Pál u. 7.	június 14. július 2.
148.	augusztus 8.	Meister Testvérek furnér és faárugyár, Budapest	június 27.
149.	augusztus 8.	Salgótarjáni Vasöntő Rt., Budapest, V. Váci út 19.	július 2.
150/10.	augusztus 8.	Hungária Vegyi és Kohóművek Rt., Budapest, Kén utcai és Illatos úti telepei	július 2. július 14.
151.	augusztus 9.	Stadler Mihály Sodronyszövet fonat és Vasárugyár Rt., Budapest, XIII. Szt.László út 60.	július 2.
152.	augusztus 9.	Országos Egészségügyi Anyagraktár, Budapest, VI. Váci út 141.	június 27.
153.	augusztus 9.	Generál Árukereskedelmi Rt., Budapest, XIII. Rettner Ferenc u. 31.	július 2.
154.	augusztus 9.	Magyar Repülőgép szerelvénygyár Rt., Budapest	június 25–26. éjjel július 2.
156/9.	augusztus 11.	Mechanikai Szövőgyár Rt., Budapest, IX. Soroksári út 110–112.	július 14.
158.	augusztus 11.	Bates Papíráru Ipar Rt., Budapest, V. Alkotmány u. 4.	július 27.
159.	augusztus 12.	Fejes Jenő gépjárműjavító üzem, Budapest	július 2.
160/5.	augusztus 14.	Magyar Posztógyár Rt., Budapest	június 26. július 2. július 27.
161/4.	augusztus 14.	Hazai Fésűsfonó és Szövőgyár Rt., Budapest	július 2. július 14.
162.	augusztus 14.	Hazai Kötszövőipari Rt., Pestszenterzsébet (az Unió Textilművek Rt., Pestszenterzsébet, Baros u. 10. sz. telepéhez beállított gépekben történt kár. Lásd: 163. sz. jkv.)	július 27.
163.	augusztus 14.	Unió Textilművek Rt., Pestszenterzsébet, Baros u. 10.	július 27.
164/33.	augusztus 14.	Weiss Manfréd Konzervgyár Rt., Budapest, IX. Földváry u. 4. és Soroksári út 86. sz. telepei	június 14. július 14. július 27.
165/96.	augusztus 16.	„Emese” Magyar Kísérleti Repülőgépgyár Rt., Budapest	augusztus 9.
167.	augusztus 16.	Általános Fonó és Textilipar Rt., Pestszentlőrinc	április 16. július 14.
168/66.	augusztus 16.	Rütgers Guidó Fatelítő és Faburkoló Rt., Budapest, IX. Soroksári út 39.	július 27.

Ikt. sz.	Jegyzőkönyv dátuma	Károsult gyár, üzem	Támadás(ok) dátuma(i) a jkv. szerint
171.	augusztus 21.	Papirus Cséve és Ipari Segédanyaggyár Rt. (Budapest, VI. Tüzér u. 10.) a csepeli szabadkikötőben fekvő raktárainál	július 14.
175.	augusztus 21.	Udvardi József lakatosárugyár, Budapest, XIII. Dolmány u. 7–9.	június 27.
176.	augusztus 23.	1944. augusztus 23. Budapest Székesfőváros Elektromos Művei (Budapest, VII. Váci út 72–74.) objektumai	június 14. június 26. június 27. július 2. július 14. július 24. (sic!)
177.	augusztus 23.	Budapest Székesfőváros Gázművei (Budapest, VIII. Tisza Kálmán tér 20.) objektumai	április 3. – augusztus 23. között
178.	augusztus 23.	Budapest Székesfőváros Vízművei (Budapest, IV. Egyetem u. 2.) objektumai	június 24–25. éjjel június 27.
179/83.	augusztus 23.	Részvénytársaság Villamos és Közlekedési Vállalatok számára (Budapest, V. Nádor u. 12.) és az érdekeltségébe tartozó leányvállalatok káreseményei	május 5–6. május 10–11. június 14. június 25–26. június 27. június 30. július 2.
184/68.	augusztus 23.	Budapesti Helyiérdekű Vasutak Rt., Bszkrt., Bhév.	június 27. július 2. július 14. július 27. augusztus 9.
180.	augusztus 23.	Budapest Székesfőváros Községi Lóhúsüzeme, Budapest, IX. Gubacsi út 6.	április 3. július 14.
181.	augusztus 23.	Budapest Székesfőváros Sertésközvágóhíd és Vásár Intézősége objektumai	április 3. június 14. július 14.
157.	augusztus 23.	Első Magyar Cartonlemezgyár Rt., Budafok, Gyár u. 23–25.	június 25–26.
182/40.	augusztus 24.	Melocó Péter Cementárugyár és Építési Vállalat Rt., Budapest, II. Timót u. 4/a.	július 2. július 14.
183.	augusztus 24.	Mercedes Benz Automobil Rt., Budapest, XIII. Csata u. 29.	június 26. július 2.
185/7.	augusztus 28.	Mauthner Ödön Magtermelő és Magkereskedelmi Rt., Budapest, VII. Rottenbiller u. 33.	július 27.

Ikt. sz.	Jegyzőkönyv dátuma	Károsult gyár, üzem	Támadás(ok) dátuma(i) a jkv. szerint
186.	augusztus 28.	Ujvári Tibor Rádiótechnikai és Elektrotechnikai Vállalat, Budapest	július 2.
187.	augusztus 28.	Magyar-Olasz Akkumulátor Kft., Budapest, VIII. Víg u. 31–33.	június 25–26.
189.	augusztus 29.	Tubus és Kupakgyár Rt., Budapest, XIII. Véső u. 3.	július 2.
190.	augusztus 29.	Hírmann Ferenc cég, Budapest, XIII. Váci út 119.	június 26–27. június 27.
191.	augusztus 31.	Elzett Vasárugyár Rt., Budapest, XIII. Bence u. 1.	június 26–27. június 27.
194.	augusztus 31.	Danubia Textilelőkészítő Rt., Budapest, XI. Ibrahim u. 27.	július 14.
195.	augusztus 31.	Warhanek C. Halkonzerv, Mustár és Ecetgyárak Rt., Budapest, XIII. Frangepán u. 8–10.	június 25. július 2.
195/22.	augusztus 31.	Asztalosok Fatermelő Szövetkezete, Budapest, X. Kerepesi út 29.	június 27.
196.	augusztus 31.	Országos Magyar Tejszövetkezeti Központ, Budapest, XI. Horthy Miklós út	június 25–26.
197.	augusztus 31.	Arovit Konzervipari Üzemek, Budapest, XIV. Pillangó u. 12.	június 27.
200/89.	szeptember 1.	Neményi Testvérek Papírgyár Rt., Csepel	július 27.
201.	szeptember 1.	Kender-, Juta- és Textilipar Rt., Budapest, XIII. Váci út 189.	június 27.
203.	szeptember 4.	Denta Műszergyár. Budapest, VIII. Vajdahunyad u. 3.	június 25–26.
204.	szeptember 4.	Popper és Szántó Vasöntöde és Gépgyár Rt., Budapest, XIII. Mohács u. 8.	június 25–26.
205/67/49.	szeptember 4.	Magyar Köztisztviselők Fogyasztási- Termelő- és Értékesítő Szövetkezete, Budapest, IX. Soroksári út 98.	július 14.
209.	szeptember 13.	Meister Szappangyár, Budapest, IX. Soroksári út 47–49.	július 14. július 27.
210/3.	szeptember 13.	Kispesti Selyenszövő Rt., Kispest	szeptember 5.
211.	szeptember 18.	Lakos és Székely Speciális Gépek Gyára, Budapest, XIII. Béke tér 3.	július 2.
212/103.	szeptember 18.	Első Budapesti Gőzmalom Rt., Budapest, V. Kárpát u. 16–18.	július 2.
213.	szeptember 20.	EMAG Gazdasági Gépgyár Rt., Budapest, VI. Váci út 19.	szeptember 14–15.
215.	szeptember 23.	v. Balogh Péter és Modroczy Gyula autójavító üzem, Budapest, VIII. Örömvölgy u. 46.	szeptember 17.
217.	szeptember 23.	BAMERT bányagépek és mechanikai szállítóberendezések gyára Rt., Újpest, Baross u. 92–96.	szeptember 14. éjjel
218.	szeptember 23.	Országos Ruházati Intézet Rt., Budapest, Elnök u. 1. sz. alatti honvéd egyenruhagyári hadiüzeme	szeptember 14. éjjel

Ikt. sz.	Jegyzőkönyv dátuma	Károsult gyár, üzem	Támadás(ok) dátuma(i) a jkv. szerint
219.	szeptember 25.	Neuschloss-Lichtig Repülőgépgyár és Faipari Rt., Albertfalva	június 14. június 30.
220.	szeptember 25.	Magyar Királyi Államvasutak Rákosrendező Pályaudvar	július 2.
224.	szeptember 28.	Dr. Handler Ferenc Szövőipara Rt., Budapest, III. Apát u. 90.	szeptember 5.
231/137.	szeptember 27.	Marx és Marx első Magyar Repülőműszergyár, Budapest, XIII., Szekszárdi út 19–25.	június 27.
216.	szeptember 27.	ifj. Tóth Ferenc alumínium és kokilla öntőde, Budapest, XIII. Béke tér 9.	július 2.
228.	szeptember 26.	Stancó Lác és Emelőgépipari Kft., Budapest, XIII. Jász u. 139.	július 2.
229.	szeptember 28.	Isola-Művek Rt., Budapest, XIII. Üteg u. 28.	július 2.
234.	szeptember 28.	Svéd és Társa vállalat, Budapest, XIII. Karmelita u. 13–17.	szeptember 14. szeptember 17.
230.	szeptember 28.	Magyar Szellőzőművek és Gépgyár Rt., Budapest, XIV. Ilosvai u. 8–12.	szeptember 17.
233/201	szeptember 29.	Kender-, Juta- és Textilipar Rt., Budapest, XIII. Váci út 189.	szeptember 20.
240/151.	szeptember 30.	Stadler Mihály Rt., Budapest, XIII. Szent László út 60–64.	szeptember 17.
241.	szeptember 30.	M. kir. Folyam- és Tengerhajózási Rt. budapesti hajóműhelye, Újpest, Népsziget	szeptember 5.
242.	szeptember 30.	Láng L. Gépgyár Rt., Budapest, Váci út 152–156.	szeptember 14–15.
243/112.	szeptember 30.	Farkas József cipésmester, Budapest, XIII. Szent László út 91/b.	szeptember 17.
244.	szeptember 30.	Wierdl Rezső gépészmérnök szállító berendezések üzeme, Budapest, XIII. Szent László út 87/b.	szeptember 17.
	1945. június 14.	Dunai Repülőgépgyár Rt.	
239.	október 2.	Hungária Egyesült Gőzmalmok Rt., Budapest, IX. Soroksári út 43.	szeptember 5. szeptember 13. szeptember 19.
236.	október 2.	Szeghő Béla vasöntő mester, Budapest, XIII. Béke tér 7.	július 2. szeptember 17.
255.	október 3.	„Ikarus” Gép- és Fémáru Rt., Budapest, XIII. Országbíró u. 26/b.	szeptember 14–15. szeptember 17. szeptember 18–19.

Ikt. sz.	Jegyzőkönyv dátuma	Károsult gyár, üzem	Támadás(ok) dátuma(i) a jkv. szerint
235.	október 3.	Helmich Dezső villamossági és gépgyár, Újpest, Széchenyi út 2.	szeptember 14–15.
245/107.	október 4.	Stahel és Lenner triór és lemezlyukasztógyár Rt., Budapest, XIII. Oszágbíró u. 44–46.	szeptember 17.
251.	október 4.	Keleti és Murányi vegyészeti gyár Rt., Újpest	szeptember 17. szeptember 18.
247.	október 4.	Szerszámgépgyár Rt., Budapest, X. Endre u. 13–15.	szeptember 17.
248/38.	október 4.	Strifler Béla sejtborgyár, Budapest, XIII. Vágány u.. 12.	szeptember 13–14. szeptember 14–15.
249.	október 4.	Knuth Károly vízvezeték és egyéb egészségügyi berendezések gyára, Budapest, VII. Garay u. 10.	szeptember 17.
246.	október 4.	Soproni és Újpesti Posztó és Szőnyeggyárak Rt., Újpest, Berni út 1.	szeptember 20.
257.	október 5.	Dénes István mechanikai szövőgyár, Újpest, Király u. 74–76.	szeptember 14.
258.	október 5.	Leiner Fülöp és Fiai vegyészeti-, enyv-, gelatin- és műtrágyagyár, Újpest, Váci út 72.	szeptember 14.
252.	október 5.	Magyar Pamutipar Rt., Budapest, III. Lajos u. 93–95.	szeptember 15. szeptember 17. szeptember 18.
253/172.	október 5.	Kazán és Gépgyár Rt., Budapest, XIII. Rokolya u. 7–9.	szeptember 17.
254/ 143/42.	október 5.	Autótaxi Budapesti Autómobil Közlekedési Rt., Budapest, X. Kerepesi út 15.	szeptember 5. szeptember 14. szeptember 17. szeptember 18.
400.	november 30.	Wolfner Gyula és Tsa. Rt. bórgyár, Újpest, Váci út 17.	szeptember 14. szeptember 18. november 15.

20. MELLÉKLET FOLYTATÁSA

Dátum	Célpont	Bomb Group	A Group találati aránya az aznapi bevetésén (%)	Bomb Wing	A Wing találati átlaga az aznapi bevetéseken (%)		
június 27.	Rákos pu.	2.	Nincs adat	5.	Nincs adat		
	Budapest	97.	Nincs adat				
	Budapesti vasúti célpontok	301.	Nincs adat				
	Budapest	463.	Nincs adat				
július 2.	Vecsés repülőtér	98.	17,0	47.	29,0		
		376.	44,0				
		449.	10,0				
		450.	44,0				
	Rákos pu.	451.	Nincs adat	49.	12,5		
		461.	0				
		484.	25,0				
		460.	Nincs adat	55.		Nincs adat	
		464.	Nincs adat				
		465.	Nincs adat				
	Weiss Manfréd pu.	454.	42,0	304.	45,3		
		Shell Olajfinomító	455.				68,0
			456.				Nincs adat
	Weiss Manfréd pu.	459.	26,0				
július 27.	Weiss Manfréd Acél- és Fémművek Rt.	2.	12,3	5.		13,5	
		97.	14,7				
		301.	Nincs adat				
		483.	Nincs adat				
		98.	Nincs adat	47.	12,5		
		376.	0				
		449.	25,0				
		450.	Nincs adat				

21. MELLÉKLET A budapesti célok elleni amerikai légitámadások a bombaszórás középpontjához mért 300 méteren (1000 láb) belüli találati arányai a fellelt adatok alapján 1944-ben (Forrás: Fifteenth Air Force Bombing Accuracy percent within 1000' of Mean Point of Impact, 15th Air Force Operations Analysis Section, Daily Bombing Accuracy Reports, AFHRA)

Dátum	Célpont	Bomb Group	A Group találati aránya az aznapi bevetésén (%)	Bomb Wing	A Wing találati átlaga az aznapi bevetéseken (%)
július 27.	Weiss Manfréd Acél- és Fémművek Rt.	98.	Nincs adat	47.	12,5
		376.	0		
		449.	25,0		
		450.	Nincs adat		
		451.	Nincs adat		
		484.	Nincs adat		
		454.	Nincs adat	304.	Nincs adat
		455.	Nincs adat		
		456.	Nincs adat		
		459.	Nincs adat		
július 30.	Tököli repülőtér	483.	57,5	5.	46,9
	Dunai Repülőgépgyár	451.	38,5	49.	33,5
		461.	28,6		
		484.	Nincs adat		
		460.	Nincs adat	55.	0
		464.	0		
		465.	Nincs adat		
485.	0				
szeptember 17.	Rákos pu.	2.	58,7	5.	30,2
		97.	1,6		
		99.	Nincs adat		
		301.	Nincs adat		
		463.	Nincs adat		
		483.	Nincs adat		

Dátum	Célpont	Bomb Group	A Group találati aránya az aznapi bevetésén (%)	Bomb Wing	A Wing találati átlaga az aznapi bevetéseken (%)
szeptember 17.	Ferencváros pu.	98.	Nincs adat	47.	56,0,
		376.	Nincs adat		
		449.	Nincs adat		
		450.	56,0		
	Magyar Petróleumipar olajfinomító	460.	57,9	55.	57,9
	Shell olajfinomító	464.	Nincs adat		
	Magyar Petróleumipar olajfinomító	465.	Nincs adat		
	Magyar Petróleumipar olajfinomító	485.	Nincs adat	55.	57,9
	Kőbánya pu.	454.	1,2	304.	20,4
	Rákos pu.	455.	0		
Rákos pu.	456.	42,0			
Kőbánya pu. (és a bajai vasúti híd)	459.	38,2			
szeptember 18.	Északi vasúti híd	376.	87,9	47.	61,4
	Déli vasúti híd	450.	38,1		
	Déli vasúti híd	460.	0	55.	30,3
	Északi vasúti híd	485.	Nincs adat		
	Északi vasúti híd	454.	Nincs adat	304.	37,4
	Déli vasúti híd	459.	32,0		
szeptember 20.	Déli vasúti híd	2.	38,6	5.	47,3
		97.	34,7		
	Északi vasúti híd	301.	Nincs adat		
		483.	Nincs adat		

Iktató sz.	Dátum	Célpont
42.	április 8.	Tököli repülőtér, Dunai Repülőgépgyár, Weiss Manfréd Acél- és Fémművek Rt., Ferencváros pu.
45.	április 12.	Ferencváros pu.
46.	április 13.	Ferencváros pu.
47.	április 16.	Dunai Repülőgépgyár, Vecsési (Ferihegy) repülőtér
47. toldás	április 14.	Vecsési (Ferihegy) repülőtér
52.	április 22.	Vasúti célok : Ferencváros, Józsefváros, Keleti, Kőbánya, Nyugati, Kelenföld
55.	április 25.	Ferencvárosi pu.
70.	május 10.	Rákos pu., Weiss Manfréd Acél- és Fémművek Rt., Tököl repülőgép összeszerelde
113.	június 16.	Shell Kőolaj olajfinomító
118.	június 25.	Olajfinomítók: Shell Kőolaj, valamint Fanto
123.	június 29.	Olajfinomítók (Fanto, Shell Kőolaj), Rákos pu.
126.	július 1.	Józsefváros pu., MÁVAG, Ganz Gépgyár
128.	július 3.	Shell Kőolaj olajfinomító, Weiss Manfréd pályaudvar, Vecsés (Ferihegy) repülőtere
133.	július 8.	Rákos pu.
139.	július 13.	Shell Kőolaj Olajfinomító
141.	július 14.	Olajfinomítók (Fanto, Shell Kőolaj, Magyar Petroleumipar), vecsési (ferihegyi) repülőtér
143.	július 15.	Shell Kőolaj olajfinomító
146.	július 16.	Ferencvárosi pu., és olajfinomítók (Fanto, Magyar Petroleumipar)
161.	július 30.	Weiss Manfréd Acél- és Fémművek Rt., olajfinomítók (Shell Kőolaj, Fanto, Magyar Petroleumipar)
163.	augusztus 1.	Tököli repülőtér és Dunai repülőgépgyár
176.	augusztus 11.	Tököli repülőtér
177.	augusztus 12.	Vecsési (Ferihegy) repülőtér és a Shell Kőolaj olajfinomító
195.	augusztus 27.	Olajfinomítók: Fanto, Shell Kőolaj, Magyar Petroleumipar
196.	augusztus 28.	Olajfinomítók: Shell Kőolaj, Magyar Petroleumipar

22. MELLÉKLET *Az 1944-es, Budapest elleni légitámadások okozta károkról készült összefoglaló fotófelderítési jelentések (A szerző összesítése Földközi-tengeri Szövetséges Légierő hírszerzési aktáiban elfekvő adatok alapján)*¹¹³

¹¹³ A Magyarországra vonatkozó teljes listát közli: OLÁH 2018. 163–167.

Iktató sz.	Dátum	Célpont
207.	szeptember 10.	Weiss Manfréd Acél- és Fémművek Rt., Shell Kőolaj olajfinomító
212.	szeptember 14.	Északi vasúti híd, és olajfinomítók (Fanto, Magyar Petroleumipar)
216.	szeptember 17.	Ferencváros pu., olajfinomítók (Shell Kőolaj, Magyar Petroleumipar), pályaudvarok (Rákos, Kőbánya), MÁVAG, Ganz Gépgyár, MÁV javító műhelyek
217.	szeptember 18.	Ferencváros pu., Magyar Petroleumipar olajfinomító, Ganz Gépgyár, déli vasúti híd
219.	szeptember 20.	Kőbánya pu., mátyásföldi vasúti megálló, déli vasúti híd
220.	szeptember 21.	Olajfinomítók (Shell Kőolaj Rt., Magyar Petroleumipar Rt., Fanto), Ferencváros pu., déli vasúti összekötő híd, Weiss Manfréd Acél- és Fémművek Rt.
233.	október 7.	Északi-, és déli vasúti hidak, MÁVAG, Ganz Gépgyár, MÁV javító műhelyek, olajfinomítók (Fanto, Magyar Petroleumipar Rt.)
239.	október 13.	Vasúti hidak és olajfinomítók (Fanto, Magyar Petroleumipar)
245.	október 21.	Vasúti hidak

22. MELLÉKLET FOLYTATÁSA

FÜGGELÉK

A 15. AAF által használt mértékegységek

1 mérföld/óra (mph) = 1,6 km/h

1 láb (foot) = 0,3 m

1 font (lbs) = 0, 4536 kg

1 könnyű tonna (short ton) = 0, 907 metrikus tonna

Az amerikai légierő egységei és alegységei

Légi Hadsereg Az Amerikai Egyesült Államok Légierőjének magasabb szervezeti és vezénylési egysége. A földközi-tengeri hadműveleti térségbe telepített amerikai 15. Légi Hadsereg öt bombázó wingből állt fel, amely 21 bombázó és hét vadászpilóta csoportra tagozódott.

Bomb Wing Ezred méretű, általában 3-4 Bomb Groupból álló bombázó repülő egység.

Bomb Group Osztály méretű, általában négy bombázó századból álló repülő alakulat.

DÁVID BENJÁMIN

d.ben0269@gmail.com

hallgató (SZTE BTK)

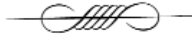
A Nagy Háború és a mindennapok kultúrája

The Great War and Culture of Everyday

Glässer Norbert – Mód László Balázs (szerk.):

A Nagy Háború hatása a mindennapok kultúrájának változására

DOI 10.14232/belv.2019.3.8

<https://doi.org/10.14232/belv.2019.3.8>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article: Dávid Benjámín (2019): A Nagy Háború és a mindennapok kultúrája. *Belvedere Meridionale* 31. évf. 3. sz. 147–151. pp.

ISSN 1419-0222 (print)

ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

Az I. világháború centenáriuma alkalmából rendkívül sok esemény alaptematikáját adta az évforduló. 2014-től folyamatosan számos konferencia, workshop vagy előadás került megrendezésre a Nagy Háború tematikájában. Ebbe a rendbe illeszkedik bele az MTA-SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport és a Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszékének szervezésében 2015. november 26–27-én Szegeden megtartott, *A Nagy Háború hatása a mindennapok kultúrájának változására* című szakmai konferencia,¹

¹ https://www.facebook.com/events/193534960984269/?active_tab=about

amelynek elhangzott előadásaiból került megjelenésre a tanulmánykötet,² a Vallási kultúra-kutatás könyvsorozatának 35. köteteként.

A könyvet kézbe véve első gondolat, ami az olvasó eszébe juthat, hogy igen vaskosra sikeredett a kötet, mindez terjedelemben 568 oldalt jelent. A borítóképen „*A király imája*” című propaganda-képeslap szerepel, míg a hátoldalon Habsburg-Lotharingiai Mihály előszavából olvashatunk részletet. A konferenciakötet nyolc fejezetre tagolódik, amelyben közel negyven előadó tanulmánya található meg. A kötetben az SZTE BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszékén megjelent I. világháborús kiállításról kaphatunk információt, és végezetül a konferencia életképeiből is kap az olvasó egy kis ízelítőt. Fontos kiemelni, hogy a kötetet tovább színesíti Habsburg-Lotharingiai Mihály tulajdonában lévő, nagyapjáról készült képeknek közlése, a fejezeteket bevezető és a tanulmányokat összekötő képek, illetve minden tanulmányhoz készítették rövid angol nyelvű összefoglalót. Ki kell emelni a konferencia védnökét és a kötet előszavának íróját, Habsburg-Lotharingiai Mihályt (Habsburg-Lotharingiai József Ágost főherceg unokája). Szimbolikusan tartom azt, hogy egy évszázaddal korábban nagyapja, József főherceg az első világháború harcterein vezette honvédeinket, majd a háború után is jelentős szerepet vállalt a világháború emlékezetének ápolásában.

A két napos rendezvényre közel hetven előadó jelentkezett, ebből csaknem negyven főnek látott napvilágot tanulmánya a konferenciakötetben. Ebből adódóan az összes fejezet minden dolgozatának bemutatásától jelen esetben eltekintek. A következőkben így inkább összefoglaló jelleggel számolok be az egyes fejezetekből, továbbá blokkonként egy-egy írást kívánok bemutatni.

Az első fejezet az *Írásbeliség, narrativitás* címet kapta (17–172. oldal). Ebben a részben olyan tanulmányokat publikáltak, amelyek központjában (családi) levelezések, naplók és visszaemlékezések állnak. Az olvasó részletesebb ismeretet szerezhet ezáltal arról, hogy miként élhettek meg a katonák a háború egyes napjait. Itt olvashatjuk Kiss Gábor Ferenc *Egy katonalevél a Nagy Háborúból* című tanulmányát (147–159. oldal).³ A szerző korábban az első világháború katonai kérdéseivel foglalkozott,⁴ ezúttal az első nagy világegyes egyfajta alulnézetét tárgyalja. A tanulmány első felében a katonalevelek tudományos életben való megjelenéséről és feldolgozásáról kapunk információt. A szerző írásának elején kifejti, hogy a katonalevelek funkciója kettősségét mutat. Egyrészt újabb forrásokat jelentenek a kutatók számára, másrészt általuk más megvilágításba helyezhetők az események.

A katonalevelek és a tábori lapok részletes tanulmányozása és elemzése a 20. század második harmadában erősödött fel a tudományos élet számára. A katonalevelek magas száma az írás-olvasás tudás és az infrastruktúra fejlettségének köszönhető. A katonalevelek és a tábori lapok az 1970-es és 1980-as évekre számos tudományterület (például: történelem, néprajz, antropológia, szociológia) érdeklődését is felkeltette. A tanulmány második részében a szerző saját családja által őrzött családi legendáriumot, katonalevelet és a hivatalos veszteségi adatok információit veti össze. Az írásból kiderül az is, hogy az előbb említett források adatai nem minden esetben fedik egymást. Végezetül egy a frontról hazaküldött levelet közöl a szerző betűhűen. A levélből teljesen más világlátásba kerül az olvasó előtt a háború részletes és tartalmas leírásnak köszönhetően.⁵

² <http://publicatio.bibl.u-szeged.hu/13691/>

³ Kiss 2018.

⁴ Kiss 2015.

⁵ Kiss 2018.

A tanulmánykötet második fejezete a *Háború hatása a hátszágban* címet viseli (173–268. oldal), amelyben a háború idején a hátszágban bekövetkezett változásokat mutatják be a szerzők a műveiken keresztül. Számos olyan területet érintenek a tanulmányok, amelyek meghatározták az emberek mindennapjait (például: társadalom, gazdaság, sajtó, egészségügy). Tóth István, a szegedi Móra Ferenc Múzeum történésze⁶ *Front és hátszág a szegedi K.u.K. 46.-osok kapcsán. Hivatalos propaganda és a privát szféra*⁷ című tanulmányában (249–256. oldal) olvashatjuk, hogy Szeged városa a kezdetektől fogva kivette a részét a háború terheiből. Egyrészt itt volt a központja a császári és királyi 46. gyalogezrednek, egészségügyi ellátó központ is volt a település a hadi és szükségkórháza révén, továbbá olasz hadifoglyokat helyeztek el a városban és annak környékén. A szerző kitér egy rövid részben arra is, hogy a háborús évek alatt megnőtt a gyermekek által elkövetett kisebb bűncselekmények száma, ugyanis nem jutott rájuk akkor felügyelet. Ennek az az oka, hogy a férfiak jelentős részét besorozták, a nők pedig a kieső férfi munkaerőt kellett, hogy pótolják a gazdaságban. Az írás kiemeli, hogy a háború idején a rémhírek terjesztése tilos volt, ez vonatkozott a távbeszélő (telefon) használatára is, illetve a folyóiratokban a cenzúra révén fehér foltokkal találkozhatunk. A dolgozat magját képezi néhány, a háború idején a *Délmagyarországban* betűhűen megjelent katonalevél közlése, ismertetése. Ezekből a levelekből (keleti és olasz frontról) az derül ki, hogy a katona nem panaszkodik az ellátásra, mindent megkapnak, amire szükségük van, továbbá a szegediek hősiességéről tesznek említést. Lindenfeld Bertalan szegedi cukorgyárostól pedig köhögés ellen való cukorkát kérnek levélben. Az utolsó közölt levélben egy huszár búcsúsorait olvashatjuk lovához. Ebből egy idillikus kép rajzolódik ki, amikor a haldokló katona elbúcsúzik a lovától, és arra kéri hű paripáját, hogy utolsó levelét juttassa haza. A tanulmány végén a szerző kitér arra, hogy Szeged lakosainak élelmézés terén nélkülöznie kellett, többek közt megjelenik a jegyrendszer is. Annyira szükség volt az élelemre, hogy 1917-re a Rákóczi teret veteményessé alakították a szegediek.

A konferenciakötet harmadik blokkja a *Változó társadalmi szerepek és mindennapok* címet kapta (269–406. oldal). Ebben a fejezetben, nemcsak a háborúban harcoló vagy hadifogságba került katona mindennapjairól, élményeiről kapunk képet, hanem arról is, hogy a hátszágban lévő társadalmat, közösséget összetartó személyeknek és intézményeknek milyen új szerepvállalásaik alakultak ki a háború idején. Fodor Fanni *A háborús mindennapok hatása egy személyiség fejlődésére. Nagy Imre az első világháborúban és a hadifogságban* című⁸ tanulmány (299–309. oldal) azért is lehet érdekes az olvasó számára, mert Nagy Imrének az 1945 utáni életútja egészen 1958-as kivégzéséig közismert, viszont keveset tudunk az I. világháborúban megélt eseményeiről. A szerző egy rövid életrajzi ismertetéssel indítja munkáját egészen a katonai szolgálattig. Nagy Imre az isonzoí frontszakaszra került – itt találkozott, majd számolt be a háború borzalmairól –, ahol a harcok során megsebesült, majd hosszas felépülés várt rá. Ezután az orosz frontra küldték, ahol a harcok során ismét megsebesült, majd hadifogságba esett. A tanulmány Nagy Imre hadifogságában töltött idejét mutatja be részletesen. Ezen időszak alatt Nagy Imre szellemi és fizikai téren változásokon estt át. A berezovkai hadifoglytábor került, mint kiderül, ez az időszak a szellemi fejlődésében meghatározó volt, ugyanis itt ismerkedett meg a marxizmussal. Az olvasó betekintést nyer

⁶ A szerző nem első ízben dolgozza fel a témát. Lásd: TÓTH 2018b., TÓTH 2018c.

⁷ TÓTH 2018a.

⁸ FODOR 2018.

az orosz hadifogolytáborok viszonyaiba a bolsevik forradalom előtt és azt követően. Megtudhatjuk, hogy Nagy Imre 1918 tavaszától kivette a részét a harcokban a Vörös Gárda tagjaként, egy csatában a fehérek foglyul ejtették. Itt annyira rosszul bántak vele, hogy 1919 áprilisában megszökött, ezután felvette a harcot újra a vörösök oldalán. 1920-ban jelent meg az első cikke, amnesztiát kapott, melynek értelmében megszűnt a hadifogoly státusza. 1921 tavaszán érkezett vissza Magyarországra.

A kötet negyedik blokkja a *Hagyományos női szerepek válsága* címet viseli a (407–444. oldal). A centenáriumi év arra is remek alaklom volt, hogy olyan témák kerüljenek előtérbe, amelyek eddig kevesebb figyelmet kaptak. Ilyen téma a női szerepek alakulása a világháborúban és az azt követő időszakban. Ennek a fejezetnek a tanulmányai pont arra hívják fel a figyelmet, hogy miként módosult a nők társadalmi szerepe és milyen változással kellett megküzdeniük. A negyedik fejezetből Bödök Gergely „*A munka frontján*”. *A nők változó társadalmi szerepe a Nagy Háború hátszágában* című munkáját (409–419. oldal) ismertetem.⁹ Ebben képet kapunk arról, hogy miként vállaltak szerepet a nők a harcok idején. A háború kirobbanását követően a különböző egyesületek révén segélyeket juttattak el a katonák számára s fontos szerepet töltöttek be azok, akik a gyűjtésben segítettek vagy a sebesültek ápolásából vették ki a részüket. Fokozatosan megjelent a takarékoság és leleményesség eszménye, amellyel tudja szolgálni a nő a hazát (a meglévő alapanyagokra épülő kreativitást sugalmazták). Az „úri hölgyeket” is megérintette a háború, egyesek gyűjtésekkel és adakozásokkal vették ki részüket, mások pedig kórházban vagy sebesült házakban segédkeztek. A nőknek minden gazdasági ágazatban be kellett tölteniük azokat a pozíciókat, amelyeket a férfiak nem tudtak. Gyárakban, közigazgatásban, oktatásban megnőtt a női alkalmazottaknak a száma. Legrosszabb helyzetben a vidéki nők voltak, akiknek maguknak kellett elvégezniük (esetleg gyermekeik segítségével) a legkeményebb mezőgazdasági munkákat is. A szerző kiemeli, hogy érzelmi szempontból a nők is ki voltak téve a háború borzalmainak a férjük, gyermekük vagy családtagjaik révén. Végül a tanulmány utolsó része bemutatja, hogy a háború milyen családszerkezeti változást idézett elő, így az írás kitér a hadiárványokra és a „hadigyerekekre” is.

A kötet szerkesztői ötödik, zárófejezetének az *Emlékezet, gyász, hőskultusz, muzealizáció* címet adták (445–550. oldal), ahol a világháború emlékezetének különböző formái kerülnek górcső alá. Alkalmom nyílik az egyéntől egészen a közösségig megismerni azt, hogy miként jelent meg a gyász, az emlékezet és a hősöknek a kultusza. Az ötödik fejezetből Törő Balázs *A sebesült hős katona mítosza* című munkáját¹⁰ (527–535. oldal) választottam bemutatásra. A tanulmány szerzője a *Balatonfüredi Hírlap* I. világháborús írásainak a segítségével kívánja ismertetni azt, hogy az ideérkező sebesült katonáknak miként segítettek a helyi lakosok. Kiderül, hogy a *Balatonfüredi Hírlap* társadalomszervező erőként kívánt fellépni a sebesültek ápolásával és segítségével kapcsolatban. Cikkeik révén az adományozás terén nem csak a módosabb közönséget kívánták megszólítani, hanem az egyszerűbb és szerényebb körülmények között élőket is. A szerző kiemeli, hogy a háború elején a pozitív identitás volt az, amely összefogta az embereket nemzeti szinten, s egyben hangsúlyozza, hogy a hírlap fontosnak érezte azt, hogy a vonaton érkezett sebesültek ellátása „állandó” legyen, elkerülve a túlhalmozást vagy a fogadás nélkülözését. A szerző megemlíti, hogy a falusi réteg a kapcsolattartásból már kevésbé vette ki a részét. Ennek hátterében a szerző azt látja, hogy a világháborúban harcoló katona, sebesült, egyfajta „feltétel nélküli hősnak” számít. A sebesültek ápolását és a kapcsolattartást elsősorban a Vöröskereszt hölgy tagjai vállalták magukra.

⁹ Bödök 2018.

¹⁰ Törő 2018.

Összefoglalásképpen azzal kívánom zárni recenziómat, hogy a kötet tanulmányai fontos kérdéseket járnak körbe I. világháború mindennapjaival kapcsolatban. Család- és helytörténeti szempontból alapvető és hasznos adalékokhoz jut az olvasó. Mindenképpen jelentős pozitívuma a kötetnek, hogy megtalálta az egyensúlyt az egyén és a „nagy” társadalom között, illetve a háború alul- és felülnézete között.

FELHASZNÁLT IRODALOM

BÖDÖK GERGELY (2018): „A munka frontján”. A nők változó társadalmi szerepe a Nagy Háború hátszágában. In Glässer Norbert – Mód László Balázs (szerk.) (2018): *A Nagy Háború hatása a mindennapok kultúrájának változására*. A Vallási Kultúrakutatás Könyvei 35. Szeged, MTA-SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport, SZTE BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék. 409–419.

FODOR FANNI (2018): A háborús mindennapok hatása egy személyiség fejlődésére. Nagy Imre az első világháborúban és a hadifogságban. In Glässer Norbert – Mód László Balázs (szerk.) (2018): *A Nagy Háború hatása a mindennapok kultúrájának változására*. A Vallási Kultúrakutatás Könyvei 35. Szeged, MTA-SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport, SZTE BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék. 299–309.

GLÄSSER NORBERT – MÓD LÁSZLÓ BALÁZS (szerk.) (2018): *A Nagy Háború hatása a mindennapok kultúrájának változására*. A Vallási Kultúrakutatás Könyvei 35. Szeged, MTA-SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport, SZTE BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék.

KISS GÁBOR FERENC (2015): Erőviszonyok az első világháború előestéjén. In Kiss Gábor Ferenc – Vincze, Gábor (szerk.): „... kedves bajtársim kössétek be sebem”. *A Nagy Háború emlékezete*. Szeged–Ópusztaszer, Belvedere Meridionale – Ópusztaszeri Nemzeti Történeti Emlékpark. 49–73.

KISS GÁBOR FERENC (2018): Egy katonalevél a Nagy Háborúból. In Glässer Norbert – Mód László Balázs (szerk.) (2018): *A Nagy Háború hatása a mindennapok kultúrájának változására*. A Vallási Kultúrakutatás Könyvei 35. Szeged, MTA-SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport, SZTE BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék. 147–159.

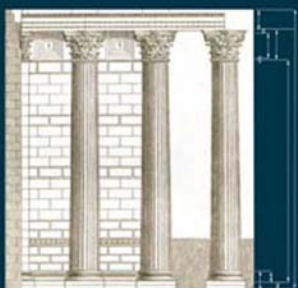
TÓTH ISTVÁN (2018a): Front és hátszág a szegedi K.u.K. 46.-osok kapcsán. Hivatalos propaganda és a privát szféra. In Glässer Norbert – Mód László Balázs (szerk.) (2018): *A Nagy Háború hatása a mindennapok kultúrájának változására*. A Vallási Kultúrakutatás Könyvei 35. Szeged, MTA-SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport, SZTE BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék. 249–256.

TÓTH ISTVÁN (2018b): *A magyar kir. 2. sz. (gyulai) honvéd gyalogezred hadifogoly katonái visszaemlékezései*. Meritum Egyesület Szeged, Meritum Könyvek 1.

TÓTH ISTVÁN (2018c): A Móra Ferenc Múzeum I. világháborús anyagainak története In *Egy makói históriás. Tanulmányok a 70 éves Halmágyi Pál születésnapjára*. Makó.

TÖRŐ BALÁZS (2018): A sebesült hős katona mítosza. In Glässer Norbert – Mód László Balázs (szerk.) (2018): *A Nagy Háború hatása a mindennapok kultúrájának változására*. A Vallási Kultúrakutatás Könyvei 35. Szeged, MTA-SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport, SZTE BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék. 527–535.

MEGJELENT!
KAPHATÓ A KIADÓNÁL.

T. HORVÁTH
ÁGNES

AUGUSTUS
FORUMA
RÓMÁBAN

